

ДЎСТАЛИК ҚАДРИ

Эзулик ва ёвузлик, нур ва зулмат... Бу каби қарама-қарши жуфтликларни қўлаб савиб мумкин. Дунёнинг, инсон ҳаётининг бундай зиддиятлар замирига қўрилганда, нуҳасиз, Яратилгани ҳикмати бор. Бунда инсоннинг эзулишига илтифат, ёмонликдан парҳез қилиб яшаш зарурлигига ишора бор. Дарҳақиқат, ҳар бир нарсанинг, ҳатто молекула, атомларгача инки кубдан иборат яратилиши сирларига назар солсак, Тағри таоло ўз раҳматига бадаларига тағлик кетидан кенлик келишини, қоронғу тун тоғта улашганига умидвор бўлиб, ҳаётни фарқ этиб, умри қадрига етиб яшашни билиши имкони яратгани, билбараги фойда дунёнинг инкилди кубини боқий дунё борлигига инсонни кераклиги оғтида аён бўлади.

Ҳаётини бир хулоса: мазкур қарама-қарши жуфтликларнинг барчаси Дўст ва Душман сўзларида ўз тажассумини топади. Дўстлик инсон ҳаётига мазмун бағишлайди, жамият раҳлимида муҳим ўрин тутади. “Дўст—Худонинг оти” дейди доно халқимиз. Ҳақиқатан ҳам дўст — Тағри таолонинг муборак исмларидан бири. Шунинг ўзиёқ дўстликда нақадар қудратли хосият шарофати мужассамлигининг далилидир.

Ривоятларда айтилишича, маҳпар қўни бадаларининг амали сарҳисоб қилинганда, гуноҳи оғир келганлардан ҳатто ота-оналари, ака-укалари, фарзандлари ҳам қочар экан. Агар чипи дўстлари бўлса, унга ўз савобларидан улун тавсия этар экан. Дарвоқе, Абдулла Ориповнинг “Жаппатга йўл” драмасида ушбу ҳақиқат бетакрор баҳани талқин этилган. Бу дўстлик Оллоҳ таолонинг наздида ҳам эътиборли, эъзозли эканидан дарак эмасми?

Бир қизга бир вақтда тенг ошқ бўлиниган инки чипи дўстдан қайси бири олдин “мен уни севаман?” дея олса, инкичиси дардини бир умр ичига ютиб, муҳаббатини дўсти учун қурбон қилган. Бундай ҳол абадий давом этажак...

Умри битган бир бада жон олини учун келган Азроил алайҳиссаломга Оллоҳ таолодан яна озгина фурсат сўраб беришини ўтишиб нола қилибди. Хотифдан илдо келибди: “Эй, бада! Айт, қанча дўстинг бор? Ҳар бири учун бир йилдан умр қўшиб бераман!” Бечора бада зор йиғлаб дўсти йўқлигини айтибди. Бир умр яшаб, дўст орттирмаган бада Оллоҳнинг раҳматига лойиқ эмаслигини таъкидлабди. Бу ривоят дўстезликдан ҳам оғирроқ фожеа йўқлигини тасдиқлайди.

“Дўстинг мунгаси ҳам қўплик қилмайди. Душманнинг биттаси ҳам оз эмас”. Халқимизнинг ушбу ҳикмати замирида олам-олам маъно бор. Маъноини бир ташбеҳ: энг қувватли, ҳайбатли ҳайвон бўлмиши фил қулонга сиққон кирса, жон талвасасида боппини дарахтга уриб ҳалок бўлар экан. Қиссадан ҳисса шуки, душманни кичик ва заиф чоғлаш хомхалликдир.

Ушбу ҳақиқатни Эркин Воҳидов лўнда ва таъсирчан ифодалаган:

*Дўст қидир, дўст топ жаҳонда
дўст қанча бўлса оз,
Кўп эрур, бисёр душман
бўлса бир бир дона ҳам.*

Дўстлик одамлар ҳаётида қанчалик муҳим бўлса, мамлакатлар тақдирини ҳам шунчалик аҳамиятлидир. Шу жиҳатдан, жонажон Ўзбекистонимизнинг истиқлолга эришган дастлабки қўнлариданоз жаҳондаги юздан ортиқ давлат билан дўстлик ва тенг ҳамкорлик йўлини тутгани таъсирга лойиқдир.

Миллатим ўзбек бўлса-да, тақдир тақозоси билан Хитойда

қўп йиллар яшаганман. Мустақиллик шарофати билангина она юртим Ўзбекистон тупроғини кўзга сургини бахтига мулосар бўлдим. Шу боне бу инки мамлакат ва уларининг халқи ўртасидаги дўстлик ҳусусидаги қалб туйғуларининг ихор этмоққа журят қилдим.

Сир эмас, Ўзбекистон ва Хитой ўртасидаги дўстона муносабатлар илдири бир неча минг йилларга бориб тақалади. Бу инки мамлакатни бир пайтлар “Буёқ ипак йўли”дан қатнаган савдо қарвонлари боғлаган бўлса, бутун улар ўртасида ўзаро манфаатли тенг ҳамкорлик рингаси мавжуд.

Яна бир мунгаси жиҳат: ҳар инки мамлакат халқи чипи маънода меҳнаткан. Хитойининг қарийб бир ярим миллиардлик аҳолиси ишлаб чиқаринининг барча жабҳаларида улкан ютуқларни қўлга киритаётгани, ўз аҳтиёжларини тўла таъминлаши баробарида бутун дунёга озиқ-овқат, кишим-кечак, маъиний техника аниеларини илдиат билан экпорт қилаётгани сир эмас.

Ўзбек халқи эса мустақилликнинг ўтган ўн беш йили давомида она Ўзбекистонимизни хомани мамлакатидан илгор технологиялар мамлакатига айлангирини борасида улкан ишларни амалга оширди. Дунё бозорига автомобил экпорт қилинаётгани, мамлакатимизда ишлаб чиқарилган самолётлар барчада қатта қизиқини уйғотаётгани, қўлаб қўнма қорхоналарининг рақобатбардон маҳсулотлари экпорт қилинаётгани ҳам бунинг тасдиғидир.

Инкичипи мунгаси жиҳат илм-фан, маданият ва таълим соҳасида ҳар инки мамлакатда олиб борилаётган ишларда яққол намоён бўлади. Биргина мисол: Ўзбекистонда Хитой тили ва маданиятига қизиқини қанчалик кучли бўлса, Хитойда ўзбек тилига ҳамда миллий маданиятимизга шу қадар юксак аҳтиром билан қаралади. Яқинда Пекин миллатлар университетига ўзбек тили ва адабиёти ихтисослиги очилгани бунинг исботидир. Навоний, Бобур, Фурқат, Ойбек каби шоирларимиз ва адибларимиз асарларининг хитой тилига таржима қилиниб, налр этилгани, уларининг хитойликларда қатта қизиқини уйғотаётгани ҳам таъсирга лойиқдир.

Хитой, албатта, кенг имкониетлар мамлакати.

Худди шунингдек, муҳтарам Президентимизнинг яқинда Москва шаҳрига ташриф буюриб, иқтисодий салоҳияти нечоғли балад давлат билан ўзаро яқин иқтисодий ҳамкорлик тўғрисида келишиб олганлиги, Евроосиё иттифоқига аъзо бўлини ҳақидаги хужжатга имзо чеккани юртимиз раҳнақи йўлидаги олға қўйилган юксак қадам бўлганини таъкидлаш жоиз. Зеро, қўн-ишлар ва иқтисодий нафи тегини мумкин бўлган қудратли мамлакатлар билан эркин алоқада бўлини авваламбор халқининг турмуш тарихига сезиларли таъсирини қўрсатмай қолмайди.

Табиийки, булар бизнинг қалбимизда илтихор туйғуларини уйғотади. Она Ваганимизнинг нуфуси булдан-да ошмоқлиги ҳар биримизнинг бурчдорлик туйғуларини нечоғли ҳис этишимизга, юрт раҳнақи учун астойдил иш юритишимизга боғлиқ. Буни унутиниға ҳақиқимиз йўқ.

Шундагина мақоламиз аввалида тилига олигани ёвузлик бизнинг тинч ва осойишта ҳаётимизга раҳна сола олмайди. Фақат шу ҳолдагина биз дўстларимиз ҳамкорлигида эзу мақсадларимизга эришаваримиз.

Махмуд ТОИР
Ўзбекистон халқ шоири

Жисмимдаги

жондай сўзим

ОНА

Бу дунёнинг бозорида бахт борми,
Худойимдан тилаганинг нақд борми,
Оёгингга бошим кўйсам дил осмон,
Она, сенинг товошигда тахт борми?

Тулпорларга тушов уят, тушов ор,
Бедорларнинг болишида ҳикмат бор,
Минг додимда бир оҳингни гарди йўғ,
Она, сенинг оқинишигда оят бор.

Осмон узоқ, ер қаттиқ,
деб кўп айтдинг,
Йўллар кулиб дарвозага дард айтдинг,
Она, юзинг табассумлар талашин,
Аҳсинларинг чеҳрангдан шох байтинг.

Онасини бевақт берган бахтеиз кўп,
Ох, онасиз тахтда турган тахтеиз кўп,
Отанг кетса дардинг тўрканг онинг бор,
Отанг кетса чиқмас экан кўздан кўп.

Ором сўзин осмони ҳам онадир,
Қидр сўзи кўргони ҳам онадир,
Шеърингни кўй, Махмуд, онанг кўнглинг
топ,
Ўқинишларинг посбони ҳам онадир.

ТУГАТМАС

Болари боғларинг болиш тугатмас,
Яратган саждийинг молин тугатмас,
Мажнунитол сув узра долин тугатмас,

Кўксидан кўйворар кумрини одам,
Кун келар, тугатар умрини одам.

Оламдан ранг олмиш чеҳран зарди,
Дунёни қаритгай одамзот дарди,
Султонни сел қилар савобин зарди,
Яхшидир, яхшилар тилида одам,
Хурматдан ҳуш юрар элида одам.

Кўнгли кўзусидир кўздаги ёлқин,
Чақмоқдан чиройли юздаги ёлқин,
Шоир бу эл ичра сўздаги ёлқин,
Гар ёшиб яшаса ўлмайдди одам,
Меҳрда гул бўлар, сўлмайдди одам.

Дилинг туморидир Кўрбонинг нури,
Жонинг жамолидир аймонинг нури,
Тилдаги тўғри сўз забонинг нури,
Махмуд, Ҳақни таниб ҳур бўлар одам,
Кўнгли осмонида нур бўлар одам.

ЮРАГИМДА ЁНГАН ЎТ

Юрагимда ёнган ўт, ўзимни ёқ, ўзимни,
Покасдан топ сўрасам сўзимни ёқ,
Помардга тиз чўкканда тизимни ёқ,
Юрагимда ёнган ўт, ўзимни ёқ, ўзимни.

Ўт ичра омон қолган шайтонга ошино
қилма,
Ҳақни ҳимоя қилмас, кўзимни рўшно
қилма,
Ё раб, ўзинг паноҳим, юзимни қажо қилма,
Агар юзим қародир, юзимни ёқ, юзимни.
Тирикман, эл ичраман, тасибам, номим
бордир,
Юрагимда ёнган ўт чўккинда жоним
бордир,
Ватан, Онам, яғонам, тугингда қоним
бордир,
Турроғингда қолмасе изимни ёқ, изимни.
Сувани сунб юрган ичидеги илкидир,
Чироқни чироқ қилган кул бўлгувчи
пиликдир,
Яхшиларинг яроғи ёмонга яхшиликдир,
Ҳаром бўлса тузликдаги тузимни ёқ,
тузимни.
Пешонанг сажеда кўрмас, бошинг кўржа
етмагай,
Тилингда тошинг бордир, ёнингдан дўст
ўтмагай,
Махмуд, кўрмавжа кўрсан, галваринг доп
тутмагай,

Юрагимда ёнган ўт ўзимни ёқ, ўзимни,
Помардга тиз чўкканда тизимни ёқ,
тизимни.

ЎЗИМГА НАСИҲАТ

Офтоб сенга эргашиб юрсин,
Иzzат изда нур таниб юрсин,
Булбул бўлган, қарас кўрмаган,
Гуллар сенга гул таниб юрсин.

Бу дунёни беи кулик дема,
Берган ризқинг беи кунда ема,
Кўш уммасе осмонга увол,
Кимга керак уммонсиз кема.

Саломингда саодат бўлсин,
Каломингда каромат бўлсин,
Бандангман де, худо ҳушласин,
Ҳуш ниятинг ижобат бўлсин.

Одамлар бор бахтинг тилайди,
Одамлар бор итти талайди,
Яхши одам тағмасеиз яшаб,
Оғир кунда кунга ярайди.

Кўёнга боқ, кулишини ўрган,
Ойга қара, тўлишини ўрган,
Махмуд бўлсанг ерни кўриб юр,
Ўлмай тураб ўлишини ўрган.

ЛОЛА

Баҳор кўксидеги кўёсан, лола,
Баҳор кўзидеги кўз ёсан, лола,
Қорларинг изига сочилган қоним,
Баҳор бағридаги бардошсан, лола.

Қизарган қувонидан ранг олган гулим,
Гоҳ ўз жамолидан танг қолган гулим,
Буначалар гўзалсан, буначалар сўлим,
Дилпори дилларга дилдошсан, лола.

Келишинг қувонидир, кетишинг пола,
Ох бурча қисқадир умримиз лола.
Кўзимга суртайин, кўксимга босай,
Қайта кўришигунча лолажон, лола.

Ёдимда гуллайсан кетганинг билан,
Додимда гуллайсан кетганинг билан,
Мен сени соғиниб йўқлайверман,
Қонинг атиргулга тутганинг билан.

ЎЎТИРОЗ

Осмоннинг охири, ерининг таги йўқ,
Қуёш Ҳақ саломин тутиб турган чўғ,
Эй беш кунлик меҳмон, уриверма дўғ,
Мен кетиб сен абад қолмасан ахир,
Қуръондаги Алиф, Золмасан ахир!

Ҳар кўнгул кўшиқига ўзи султондир,
Ҳар танда талтинган занжирбанд
жондир,
Кимга кулги, кимга йиғи армондир,
Кўлсанг, йиғлаганини хорлама ахир,
Ғамгини кулгуга чорлама ахир!

Бўйласанг наздинда бу олам тордир,
Офтобнинг кўксига ойга жой бордир,
Дарёлар бағрида сойга жой бордир,
Аналҳақ эмасан, менлама ахир,
Сени сўйлаганини сенлама ахир!

Биз ҳам бу дунёдан ўқиб ўтмаймиз,
Бирга келмаганмиз, бирга кетмаймиз,
Кўли бер, сен каби тизон тутмаймиз,
Дунёнинг дунёда қолгайдир ахир,
Маҳмуд яхшиликдан толмайди ахир!

ЮРАК

Нега жимсан, юрак қурмагур,
Чарчадингми, шаробдан, майдан?
Сен қайдасан, дилдаги сурур,
Чалмай кўйдинг мен суйган найдан?

Сулув қизлар кутган шеърларим,
Сиз қалбимнинг қайси қатида,
Мен сизларни гулнинг баргиги,
Ёзим келар булбул пафида.

Ой ҳам менга эргашмай кўйди,
Тонгда гафлат бешиғидаман.
Шайтон билан шароб ичман,
Қулман нафсим эшиғида ман.

Райҳонларнинг рангин ичардим,
Қуёшнинг ҳам ҳасадин кўзгаб,
Бир райҳондай ранг тўймай, эй дил,
Қачон бўлдинг сен иззатталаб.

Шабнамлардай шеърни соғиндим,
Нега жимсан, юрак қурмагур?
Маҳмуд, билсанг сени йиғлатмас,
Сендан кейин чалинган танбур.

ВАТАНИ АСЛИДА ВАТАН ҚИЛГАНЛАР

Ватани аслида Ватан қилганлар,
Эрк учун жонларин гулхан қилганлар.
Тилларин кессалар, кўзларин ўйса,
Бир-бирга дил билан сўхан қилганлар,
Ватани аслида Ватан қилганлар.

Эргашса офтобга эргашиб юрган,
Туллари хобига озодлик кирган,
Мағрифат боғининг боғбони бўлиб,
Ҳар фарзанд қошида жилмайиб турган,
Ватани аслида Ватан қилганлар.

Тиз чўккан тизларин ўзи сундирган,
Ўгли элдан чиқса, қизи сундирган,
Ватан вафо ичра очилган гул деб,
Ҳар кўнгул кўшида ҳайрат ундирган,
Ватани аслида Ватан қилганлар.

Ёнинг яхшиси йўқ деган ҳам улар,
Зогнинг бахшиси йўқ деган ҳам улар.
Миллатнинг кўксига бўй чўзган чинор,
Ҳар дилда кўклардек кўкариб келар,
Ватани аслида Ватан қилганлар.

Мақтов малҳам бўлмас, бил,
қурбонларга,
Олтида ором бор шаҳид жонларга,
Кўллариинг дуога катта оч, элим,
Шукрона жондир эркин онларга,
Ватани аслида Ватан қилганлар,
Эрк учун жонларин гулхан қилганлар.

АЙТИНГ

Ойнинг орзусини осмон билгайдир,
Қуёш кўзгусини Тангри тутгайдир,
Айтин, дилингиздан нелар ўтгайдир,
Сиз ҳам мен ҳақимда ўйлаганмисиз?

Ҳар он, ҳар соатда сизни ўйлайман,
Азобда, роҳатда сизни ўйлайман,
Ҳатто ибодатда сизни ўйлайман,
Сиз ҳам мен ҳақимда ўйлаганмисиз?

Қалдирғоч айвошин соғинган каби,
Гуллар боғбонини соғинган каби,
Мезбон меҳмонини соғинган каби,
Сиз ҳам мен ҳақимда ўйлаганмисиз?

Жонимни чертсалар жараинда сиз,
Яккаси Турон, Рум, Фарангида сиз,
Маликам, сиз муҳаббат рағидаасиз,
Сиз ҳам мен ҳақимда ўйлаганмисиз?

Демашлар, ҳар гулнинг гулоби ширин,
Қуёшга кўкдаги моҳтоби ширин,
Маҳмудга васлингиз шароби ширин,
Сиз ҳам мен ҳақимда ўйлаганмисиз?

ТЕРМУЛИБ ТУРСАНГИЗ

Термулиб турсангиз қумдек тўжилсам,
Чокларим чирсиллаб жондек сўжалсам,
Худога юқунсам, сизга юқунсам,
Бошқатдан яшасак ярашармикан?

Тошлар шитраб-шитраб дилга айланса,
Илқи дил бир-бирга қулга айланса,
Афсуслар кўзларда гулга айланса,
Бошқатдан яшасак ярашармикан?

Кўйша вилло тонган қулдек қувониб,
Қулликдан қутулган элдек ўйғониб,
Ёлгонлардан тониб, дийдорга қониб,
Бошқатдан яшасак ярашармикан?

Меҳрингиз гадодек қарзга олмасам,
Қилтишиб кўнгулимга арзга бормасам,
Баҳорим бўзлатиб, кузга бормасам,
Бошқатдан яшасак ярашармикан?

Ғамни гунчаланимай чилтишиб турсак,
Бахтга ўзимизни елтишиб турсак,
Садоқатини сўйлаб гул тутиб турсак,
Бошқатдан яшасак ярашармикан?

Киприкдек бир-бирни қучиб яшасак,
Ишқнинг ширатидан учиб яшасак,
Юз йиллар яшасак, минг йил яшасак,
Бошқатдан яшасак ярашармикан?

БЕВАҒО БАҲОРИМ

Жонимни билагим келади сизга,
Етимда ўрқусиз-да, ёстигим ёнар.
Умримни тилатгим келади сизга,
Талтинган тилаклар дилда тўлғонар.

Жафо жилмайди қошимда ҳар тун,
Соғини юзимгамас, юракка муштлар.
Кўнгулимдан сиз томон уяди ҳар кун,
Илтижо аталмиш бир гага қушлар.

Дийдорнинг ўйллари буниқлар учун,
Кўл нади, ёр сизга нигоҳлар етмас.
Дунёда бормикан мен каби маҳзун,
Бевафо баҳорим битта гул тутмас.

Йўқ энди бўлмайди бундайин яшаб,
Сиз меннинг жонимни азобидасиз.

Ҳаргиз кетолмайсиз бу йўлда ташлаб,
Чунки сиз қалбимнинг гирдобидасиз.

ГУЛХАН ЁҚДИНГИЗ

Тиконлар тизгида очилган гулдай,
Сиз менинг кўнглимда гулхан ёқдингиз.
Булуғнинг бошини сизлаган нурдай,
Сиз менинг кўнглимда гулхан ёқдингиз.

Ўқсани билмаган офтобмидингиз,
Тунга тумор бўлган моҳтобмидингиз,
Гулим, гулдан томган гулобмидингиз,
Сиз менинг кўнглимда гулхан ёқдингиз.

Бу не сўзким, боларига бол бўлур,
Бу не кўзким, куйи кўриб дол бўлур,
Бу не чирой, оламга жамол бўлур,
Сиз менинг кўнглимда гулхан ёқдингиз.

Кувонч кўнгираги кўлимда қолди,
Минг булбул бўзлашиб йўлимда қолди,
Бўсангиз болмиди, тилимда қолди,
Сиз менинг кўнглимда гулхан ёқдингиз.

Жон энди жонлигин унутиб кўйдди,
Бу дил меҳрингиздан чўғ ютиб кўйдди,
Кўзим кўзингизга гул тутиб кўйдди,
Сиз менинг кўнглимда гулхан ёқдингиз.

БИР КУНДА...

Дўстим Миркомилга

Худо умрин берса, яшайверса тўғ,
Айтгин, кимнинг юз йил яшагиси йўғ.
Лек кўнгул тубида юз очар бир чўғ,
Бир кунда бир соат дўст учун яша.

Қафасга сизмайди орзулар қуши,
Жонингни чилчилар рўзгор ташвиши,
Айт, поён топганми, бу дунё иши,
Бир кунда бир соат дўст учун яша.

Дастурхон тўлдирма, топганингни кўй,
Майли қадаҳ тутма, дийдорига тўй,
Остонанда қулиб кўрсатганда бўй,
Бир кунда бир соат дўст учун яша.

Гарчи узоқдасан, лек кўтиб яша,
Соғинчинг дасталаб гул тутиб яша,
Обрўнгни, шонингни унутиб яша,
Бир кунда бир соат дўст учун яша.

Отангни ардоқла, онагни асра,
Жонингни чироғи болангни асра,
Бетобсан, ича ют, полангни асра,
Бир кунда бир соат дўст учун яша.

Кимдир тул учун, ким гул учун яшар,
Куйи кўкда куйиб нур учун яшар,
Маҳмуд, дийдор тўғкан дур учун яшар,
Бир кунда бир соат дўст учун яша.

БОЛАЛИК

Сен қайдасан, жонинг омонми,
Пойингда ер, бошида осмонми,
Қайтмаслигинг, айтгин, ёлгонми,
Мени ташлаб кетган болалик.

Кўнгирагимда кўккарган лолам,
Кипригимга тош осган жолам,
Оптоқ гулим, ай ширин полам,
Мени ташлаб кетган болалик.

Юзи офтоб, кўзи муноғим,
Жонимдаги мандан йирогим,
Қайлардасан хуш овуноғим,
Мени ташлаб кетган болалик.

Қирга чиқсак, қирлар хуш-хандон,
Кўкка боқсак, қуларди осмон,
Бузуи дилда улгаир армон,
Мени ташлаб кетган болалик.

Сен кўргандек кенгмас бу дунё,
О, барчага тенгмас бу дунё,
Кимдан мерос қабоҳат, риё,
Мени ташлаб кетган болалик.

Эртакларда эланган жоним,
Мардга мадад тиланган жоним,
Товошимдан олган тиконим,
Мени ташлаб кетган болалик.

Ортга боқмай кетган ирмоғим,
Эй ёдимда ёнган чирогим,
Соғинчлардан қуяр қарогим,
Мени ташлаб кетган болалик.

ҚАНДАЙ ЯШАЙСАН

Остона ортида кўчалар хандон,
Остона ичини йўтайди армон,
Печун Худодан ҳам кўрқмайсан ёлгон,
Яхшини ёмонлаб қандай яшайсан?

Кўзларинг кўрки-ку, кўккарган майса,
Сен булуғ бўлсан офтоб жылмайса,
Авоал ер яйраган яхши кўнайса,
Яхшини ёмонлаб қандай яшайсан?

Тогларнинг тошини ким адо қилур,
Кўзларининг ёшини ким пайдо қилур,
Тупроқнинг тағида ким тилло қилур,
Яхшини ёмонлаб қандай яшайсан?

Оёгинг остида титраган хазон,
Елдек йтиб кетган умридан ҳайрон,
Айтгин, сен инсофга келсан қачон,

Яхшини ёмонлаб қандай яшайсан?

Тошдан яралсада кўккарган қафасинг,
Қайтиб чиқарсан олган нафасинг,
Маҳмуд, дилда бўлса зарра ҳавасинг,
Яхшини ёмонлаб қандай яшайсан?

КЎЗИМ ХАЙРАТ ЁҚҚАН ЧИРОҚ

Кўзларимда кулган гулим,
Тилигимда унган гулим,
Юрагимдан юлган гулим,
Сени кимга тўтайин, айт?

Кўксим бирор чиқмаган тоғ,
Дилим ҳеч ким кирмаган боғ,
Кўзим ҳайрат ёққан чироқ,
Сени кимга тўтайин, айт?

Ҳиссимдаги жондай сўзим,
Кўзи қадирган дондай сўзим,
Онам ёнган пондай сўзим,
Сени кимга тўтайин, айт?

Шеърим менинг дил завхарим,
Дилим гулдуз, ҳам заргарим,
Дил қонидан топган зарим,
Сени кимга тўтайин, айт?

Куйи кўчиб кўйган Ватан,
Ой тошғани сўйган Ватан,
Пемин жонга йўган Ватан,
Сенсиз яшаб натайин, айт?

ЙЎЛДАГИ ТОШ

Йўлларимда ётган тош,
Товошимга ботган тош,
Салмоғингда ситам бор,
Уздан ор этган тош.

Йўлларимда ётган тош,
Дема йўзи ётган тош,
Тили бўлса айтарди,
Кимлар кимга отган тош.

АДАЛАТ РАИГ СУРАБДИ

Менга олов керакмас,
Ёнаётур юрагим,
Лолалар раиг сўрабди,
Қонаётур юрагим.

Ассалому алайкум,
Толанмаган тилагим,
Мен кўрсимнинг кўкидан,
Оқ ниятлар элагим.

Ҳиссимдаги жоним-ов,

Азроилга керагим,
Булбуллар бешигига,
Келар сени белагим.

Чақишади чаёнлар,
Ачишади курагим.
Асрагувчи Оллоҳ бор,
Биз яшаймиз юрагим.

Иймон умр чироғи,
Қиёматда керагим.
Қиёматга сен билан,
Кетаямиз юрагим.

Менга олов керакмас,
Ёнаётир юрагим.
Лоалар ранг сўрабди,
Қонаётир юрагим.

ТОШ

Мен тошларда ранг кўрдим,
Устасин фаранг кўрдим,
Бир кўшиқ жсаранг кўрдим,
Тошча дилинг йўқми, айт?

Қизил тош қиздай гўзал,
Кўк тош ўқийди газал,
Тошлар ҳам биздан афзал,
Тошча тилинг йўқми, айт?

Оқ тош оппоқ хаёлми,
Сувда ётган ҳилолми,
Бир ширин сўз малолми,
Мендек қулинг кўпми, айт?

Сувда ётган тош сулув,
Сендек қаро қош сулув,
Эркалайди тошин сув,
Сувча кўлинг йўқми, айт?

Мен тошларда ранг кўрдим,
Оқибат, оҳанг кўрдим,
Пешонамга бир урдим,
Маҳмуд, шўринг кўпми, айт?

ЙЎЛГА ЧИҚҚАНМАН

Айт, дийдорнинг дудоғи қайда,
Соддаликнинг сабоғи қайда,
Яхшиликнинг яроғи қайда,
Шуни излаб йўлга чиққанман.

Кўп экан-ку мenden яхшилар,
Борми, айтинг, сиздан яхшилар,
Кўринмайди Қозил бахшилар,
Уни излаб йўлга чиққанман.

Отдан тушган кўп экан бунча,
Отга минмоқ осонми шунча,
Ким туради дунё тургунча,
Уни излаб йўлга чиққанман.

Сўзни сўзга тўғи ҳам кўшар,
Гоҳи булбул зогга пар тўшар,
Сукут ифра ким селдек жўшар,
Уни излаб йўлга чиққанман.

Боқий бахтининг булоғи қайда,
Айт, жаннатнинг чироғи қайда,
Ёмонликнинг адоғи қайда,

Шуни излаб йўлга чиққанман.

КЎРГАН ЯХШИ

Бугун ёлгон бозорларин берк кўрдим,
Хиёнатнинг озорларин тек кўрдим,
Ҳақиқатнинг юзларин кўр кўрдим,
Эшитгандан кўрган яхши деганлар.

Туни тонгдан қонганини кўрдим мен,
Офтоб юзин очганини кўрдим мен,
Шабнам шодлик сочганини кўрдим мен,
Эшитгандан кўрган яхши деганлар.

Бу дунёда кўрган дамнинг дам экан,
Оҳ, қувончини қувиб юрган ҳам экан,
Машов гулани, бу янтоқни мен экан,
Эшитгандан кўрган яхши деганлар.

Остонаси тилла уйда тош кўпми,
Ўқсик дилда, гариб кўзда ёш кўпми,
Кўзларингга ким солмоқчи айт чўпми,
Эшитгандан кўрган яхши деганлар.

Орзу тўла осмони бор кўл етмас,
У бир дилбар-нинг йил юрсанг, дил
етмас,
Агар сенинг жонинг бўлса ўқ ўтмас,
Эшитгандан кўрган яхши деганлар.

Тўрт унсурдир, тўрт фаслдир бу олам,
Бир кўргани келар асли ҳар одам,
Йўл берсангиз, кўриб кетсин Маҳмуд
ҳам,
Эшитгандан кўрган яхши деганлар.

ЯШАШ БАХТ

Қувонч кўшигидек кўз очди кўртан,
Шодлик шакли бўлиб туғилди гўдан,
Дийдорга талпинар шитизор юрак,
Яшайдан яхши бахт йўқ экан билсам.

Гулларин тўкса ҳам умринг баҳори,
Чилчилаб кўйсада қишининг озори,
Ҳикматинг нуридир сочларинг қори,
Яшайдан яхши бахт йўқ экан билсам.

Тўқсон-ла тўқнашган момолар айтар,
Юз билан юзлашган боболар айтар,
Бурда нон сўраган гадолар айтар
Яшайдан яхши бахт йўқ экан билсам.

Қулига излаб топган бир дони ширин,
Ҳар гулга ўзининг бозбони ширин,
Асли одилзотга ўз жони ширин,
Яшайдан яхши бахт йўқ экан билсам.

Ҳар битта бандасин ёрласин Худо,
Ёруғ манзилларга чорласин Худо,
Маҳмуднинг сапридан сақрар бир садо,
Яшайдан яхши бахт йўқ экан билсам.

ЖОНИМНИ ҚАЛАМ ҚИЛДИМ

Тонг отса жилолари жилавагар юзингизда,
Литурга атри аниқ, маликам, изингизда,
Момоҳсон, жоним кетди сизнинг шу
қизингизда,
Таққан туморларингиз дуолари ёр бўлмай.

Сиз кўзимдан тўқилган дуримсиз,
завҳаримсиз,
Туридан тилаб олган парирўй
дилбаримсиз,
Лайлидек лобаримсиз,
Шириндек шакаримсиз,
Таққан туморларингиз дуолари ёр бўлмай.

Қиёсизиз ахтариб дафтарим қаро бўлди,
Жонимни қалам қилдим,
нинг жойи про бўлди,
Изингиздан эрганидим,
дедилар гадо бўлди,
Малагим, шу гадоининг дуолари ёр бўлмай.

Айтинг, офтоб аламини ойдан сира олганми,
Айтсам, қулоқинг кўли лойдан сира
толганми,

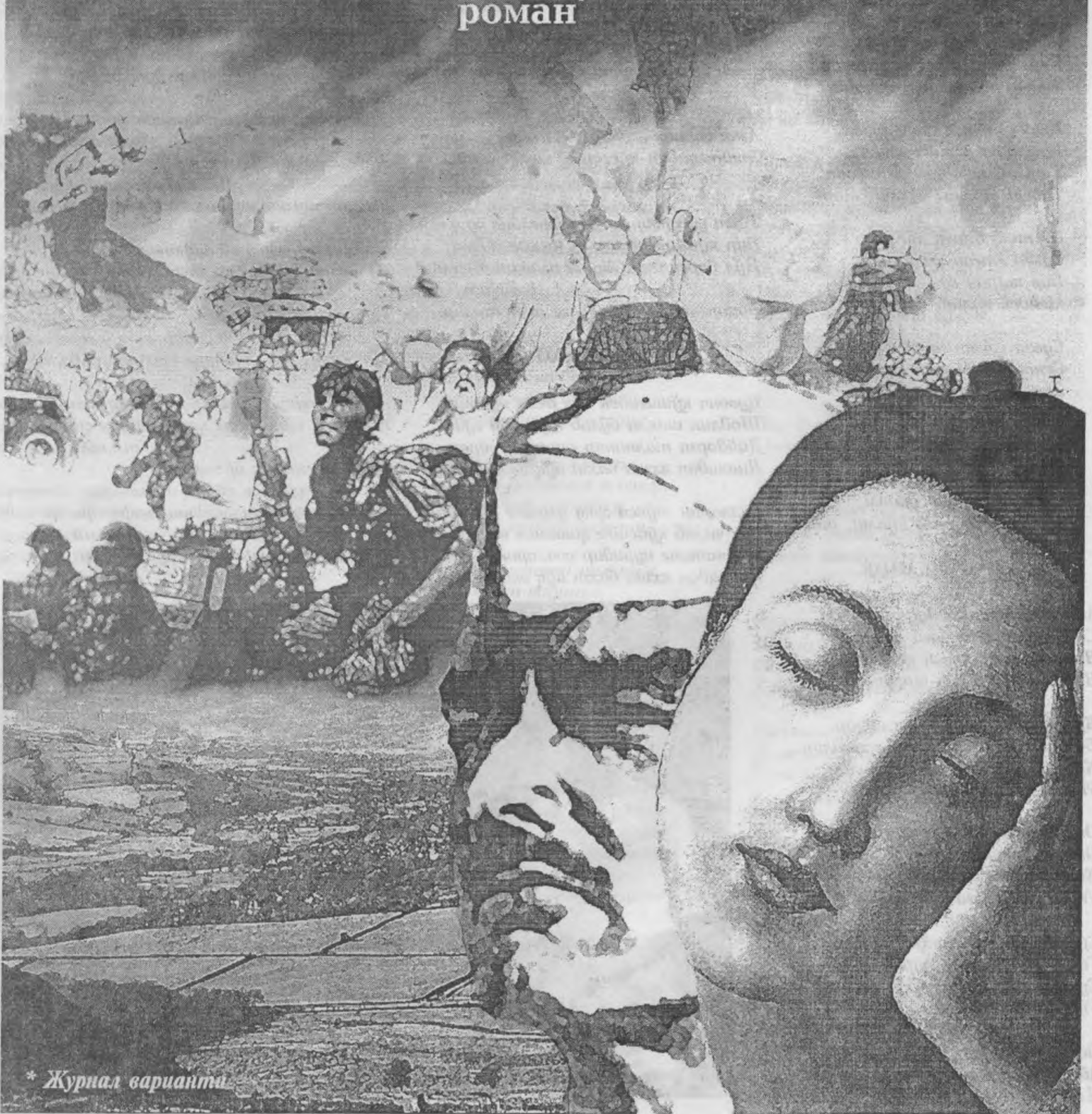
Кипригингиз ўқ бўлса,
кўксим ёйдан тонганми,
Гулим, сизга Маҳмуднинг вафолари ёр
бўлмай,
Таққан туморларингиз дуолари ёр
бўлмай.

Исмоил ШОМУРОДОВ

ДАРАМАНА ДУНЁ

роман

* Журнал варианти

БИРИНЧИ ҚИСМ

Ёдгор бир йилча бурун, куз фаслида уйланган эди, ёз ўрталарида, уруш бошлангандан сўнг озроқ ўтиб, умумий сафарбарлик эълон қилинди. Ушанда бу қишлоқдан ўн тўрт нафар эркак урушга кетди. Ораларида ўспирилардан тортиб, ёши аллақачон қирқни қоралаб қолган Нодир билан Пайзи ҳам бор. Шу кунин қишлоқ азахонага айланди, аёллар, қиз-жувонлар қишлоқ тугайдиган жой — бир пайтлар мирзолар ҳалти бўлган ергача қий-чув қилиб, йиғлаб борди. Жўнаб кетганлар Мерганча қишлоғига етганча уларнинг уввос солиб йиғлаган овозлари эшитилиб турди.

Ушанда, илк бор қадрдон қишлоғидан узоққа чиқини эмасми, Ёдгор орқасига қараб кетди, катэнаси (отасининг онасини шундай атайди) Ойсара момо, онаси ва хотини Ризвондан, қадрдон қишлоғи, унинг чапг кўчалари, томларида ўтлар ўсиб, қувраб, қовжираб қолган уйлардан кўнглини узолмади, худди буларни охириги марта кўраётгандай, тамшаниб-тамшаниб қаради, кўнглида нимадир узилгандай бўлди, «қайтиш насиб қиладимиз ёки шу томонларда қолиб кетаманми, буларни яна кўраманми», деган ўй хаёлини кемирди. Хотини етти ойлик ҳомилдор, фарзанди ўғил ёки қизлигини ҳам билмай кетаётганидан ачинди. Яқинларини, айниқса Ризвонни ҳеч кимга кўзи қиймай хайрланди.

— Болам, — деди у билан хайрлаша туриб Ойсара момо, — мен қариб қолдим, сен қайтганча борманми, йўқми, Худо билади. Нима бўлса ҳам бошинг тошдан бўлсин! Хотинингдан эса хавотирланма, ҳаммаси яхши бўлади, эсон-омон қўтилиб олади. Ўзимиз қараб юрамиз.

Момо ўзича рози-ризалик ҳам сўраб қўймоқчи бўлдию, кўнглига ҳар хил ўйлар келди, ахир урушга кетаётган кишига бунақа гапларни айтиш билан унинг чўккан кўнглини янада ташвишга солиб қўймайдими?

Момо набирасини қаттиқ кучиб, бағрига босар экан, фарзанди — Бозор ёдига тушиб, юраги эзилди: наҳотки бунинг ҳам пешонасига отасининг тақдирини ёзилган? Наҳотки бу ҳам қайтмас бўлиб кетса? Шу ташвиш билан Ёдгорни анча пайтгача қўйиб юборгиси келмади.

— Катэна, ўғил туғилса, немини Ғолиб қўйинг! — деди Ёдгор ўзини дадил тутинишга ҳаракат қилиб. — Ғолиб бўлиб қайтиб келайлик.

— Албатта.

Ойсара момо нима учун айнан шу исмин қўйини кераклигини сўрамади, буни ўйлайдиган ҳолатда ҳам эмас эди.

Нодир ҳам беш фарзанди билан бирма-бир бағирлашиб чиқди. Дастлаб эндигина бир ёшга тўлаётган, онасининг қўлида биғиллаб йиғлаётган Теша билан хайрланди, кейин, тили чучукроқ, эркатойи — Маликни бағрига босди. Икки қизчасининг юзидан ўйди. Болалар воқеанинг маъни-моҳиятига тушуниб етгани йўқ, фақат барча — катта-кичик бирдай йиғлаб турганидан, кўрқинчли нарса юз бераётганини англамоқда. Нодир охирида тўнғич ўғли — ўн тўрт ёшга қираётган, ҳали қизлариникидай ингичка овозли, ориқ ва калта бўйли Нормуродни қаттиқ кучиб, кўзларига ёш олди. Унинг ўзи етимликда ўсди ва ҳаётда ота қанчалар аҳамиятли экани, ўрнини ҳеч ким босолмаслигини яхши билади, ўзига ўзи ишониб кетган, барча масалаларни мустақил ҳал қиладиган, бола-чақали йилларида ҳам кўп ҳолларда отасини соғинар, у етишмаётганини ҳис қилар эди, ҳеч бўлмаганида бир оғиз маслаҳатига зор бўлди. У энди ўғли ҳам шу қўйга тушини

мумкинлигини ҳис қилиб, юраги қон. Ўзи тортган қанча хўрлик, азоб наҳотки ўғлини ҳам кутиб турибди?

Нормурод унга энг яқин ишон эди, мана ҳозир ўғли ўзи учун отадай бўлиб қолганини, отасидан кўрмаганларини шундан кутаётганини англади, шунча вақтдан буён шу туйғунини ҳис қилмаганига ҳайрон бўлди, буни сезмаганига пушаймон қилди, энди — қайтиш маълум-номаълумлиги аниқ бўлмаган сафарга кетар чоғида англашти.

У яна бир нарсадан пушаймон қилди — ўзи отасиз ўсгани, меҳр кўрмагани учун ҳам, барча болалар меҳрсиз ўсини лозим, биз чеккан азобларин булар ҳам ҳис қилиши, англани керак, деган ўй билан янади ва фарзандларига ишбаган қаттиққўл бўлди. Бутун тушуниб турибдики, унинг вазифаси фарзандларини ўзи кўрган қийинчиликларга ўргатиш эмас, балки шу қийинчиликларни улардан четлаштириш бўлган экан.

— Ўғлим, унутма, — деди у Нормуродни бағридан қўйиб юбормай. — Сен ўзбекининг минг уруғидансан. Бир кун келиб, ўзингга сирдон ва яқин қариндон керак бўлса, уларни Самарқанд шаҳрининг нариги тарафидаги Чортуғ қишлоғидан изла, улар бизни унутмаган бўлса керак, кимдир эслар... Отам болалигимда барча қариндошларимиз шу тарафларда яшанларини айтган эди. Мен бир марта ҳам бормадим, энг оғир кунларда ҳам чиқадим ва ўзимга ишондим. Бизнинг авлод чекига тушган, шекилли — ўзига ишониб яшан, қариндон, яқин кишиларсиз умр кечирини. Сен ҳам ўзингга ишон, лекин оғир кунингга, ўйлайманки, шу томонлардаги қариндошларимиз яраса керак. Бир умр ўзимга ўзим, кун кўролмай қолсам шуларнинг олдига бораман, ёрдам беради, деб янадим, отам ҳам шундай қилган, билмадим, эҳтимол сенга ҳам шу уағи билан умр кечирини керак бўлар. Барибир кимгадир ишониб яшан ҳаётдаги кўнглина қийинчиликларни енгиб ўтинида ёрдам беради...

Нодир ўғли билан шундай хайрланди, кўзларидан шашқатор ёш оқар экан, унинг юзидан қаттиқ ўйди.

Нормурод эркалик кўргани йўқ, Нодир фарзандларини қаттиққўллик билан тарбиялади, ўзи етимликда ўсиб улғайган эмасми, болаларни раҳмезлик билан, ортинча меҳр кўрсатмай ва ожизликни билдирмай тарбиялаш керак, деган ўйда эди. Бир пайтлар отаси — Бекмурод ака ҳали дом-дараксиз кетмасидан бурун, оғир ҳаёт таъсиридади, уларни кўп эркалагани йўқ, умуман у ишон анча кўпол эди. Кейин урушларда юриб, бутунлай дағаллашиб кетди. Нодир отасидан ўртак олди, одатларини ўзлаштирди ва ўйладики, ҳаётда яхши ота бўлиш учун киши айнан шу йўлни тутини керак.

Нодир ҳар доим ўғлини кўрқмас ва баджаҳл қилиб тарбияланга ҳаракат қилди. У бир нарсани — бу дунёда ва замонда раҳмдиллик, кўнгличанлик билан яшаб бўлмаслигини, одамлар оёқ ости қилиб ташлашини яхши билади, буни кўп бошидан ўтказди, гувоҳи бўлди.

Қишининг узоқ кечалари, одам захрини одам олади, деган фикрда бўлган Раззоқ ака бутун оиласини бошлаб, гапланиб, дардларини учун Нодирлариникига меҳмонга келарди. Ўз навбатида улар ҳам кунда-кунора улариникига меҳмонга чиқарди. Шу каби кечаларда ҳали ёш болакай бўлган Нормурод Раззоқ аканинг Нигора исмли қизи билан ўйнаб ўтирар, у билан хона ичида қуваланиб, чувуллашиб, барчанинг жонига тегинар эди.

Нормурод шима учундир фақат шу қиз билангина тил тошинади, уззукун фақат у билан ўйнайди. Бундан Нодир ғазабланар, фарзандининг ўғил болалар билан

ўйинини, эркакдай бўлиб вояга етишини етасайди. Шунинг учун унга кўп дакки берар эди. Нормурод эса шу қизга билан ўйинини қанда қилмайди. Нодир ҳозир шуларни ўйлади. Ўзича бу ишдан бироз пушаймон қилди.

— Яна... — деди у кўнглини безовта қилаётган охириги сўзларини қандай айтишини билмай, каловлашиб. — Мен сени кўп уришар эдим. Оталик шунақа экан деб ўйлашсан-да, нима қилай. Умуман, шу гаплар учун хафа бўлма, бир гап бўлса, кечириб юборарсан. Бир умр кўнглингга олиб, хафа бўлиб юрма... Ҳали ўзинг ота бўлиб, буларни яхши тушунасан... Раззоқ аканинг қизини эса, эсон-омон қайтиб келсам, сенга олиб бераман. Ниҳоят шу...

— Керак эмас.

Нормурод уятдан қизариб кетди. Отасининг шу гапи кўнглини нима учундир тўлқинлантириб юборган бўлишига қарамай, ҳозир шу нарсга тўғрисида ганириши мавриди бўлмаса керак, деган ўйда эди. Ахир ён агрофда биров йиғлаб, биров қовоқ уйиб, бошқа бирлар эса нима қилишини билмай, довдираб турибди.

— Керак, — деди Нодир қатъий қилиб, у бу билан гўё шу пайтгача йўли кўйган хатоларини ювмоқчи эди. — Албатта шу қизга уйланасан. Бу меннинг ганим!

Хўжа тўшнинг каттаси — Хўжа бова вафотидан сўнг, тўнғич ўғли Матлаб нафақат тўшнинг, балки қишлоқ каттақонлигини ҳам қилиб юрган эди. Унинг ганига фақат бир киши — Мавлон поччагина бўйин ёрламас, ҳеч қачон ўз фикридан қайтмас эди. Бироқ уруш арафасида шу ишон ҳам тўрт-беш кун ётиб, қаза қилди. Қишлоқ каттақонлиги энди фақат Матлабга қолди, айтгани айтган, дегани деган бўлиб турган бир пайтда уруш бошланди. Халқ орасида у тўнғич ўғли — Маннонни урушдан олиб қолар эмини, деган гап юрар эди. Тўғри-да, бир пайтлар, ота-боболари мардиқорга ҳам бормаган, бир амаллаб ўринларига бошқани юборган. Бу сафар ҳам шундай қилсалар керак.

Бироқ халқ аданган эди, бу энди бошқа ҳукумат ва бунда ҳамма ўзи учун ўзи жавоб беради. Маннонни урушдан олиб қолши имкони бўлмади чамасин, у биринчилар қатори кетиб бормоқда.

Маннон қорадан келган, гавдали, бўйин бироз паканароқ, юзлари думалоқ, семиздан келган, ёши ўттизларга бориб қолган чайир киши.

Бу хонадонда ўз-ўзини бахтсиз ҳисоблайдиган уч аёл истиқомат қилади.

Ойсара момо бир вақтлар, ҳали ўттизга ҳам кирамай эридан жудо бўлган. Чавандоз, полвон бўлган эри бир кўнқарида отдан йиқилиб, вафот этди, шундан кейин тўрт фарзандининг учтаси ўлат пайғи қаза қилди, ёлғиз ўғлини эса поматълум кимсалар кечаси отиб кетди; биринчи келишини ўғли уриб ўлдириб қўйди, ҳозир иккинчи келиши билан яшайпти, лекин бу қанақа ҳаёт бўлдики, кексарган чоғида икки келин кўлига қараб ўтирибди. Бирини ўз келини, иккинчиси неварга келини.

Момо камуйиқу, кечаси билан ўйлаб чиқади, ҳаёти сарҳисобини чиқаради, бундан кейин нималар юз беришини тахмин қилади ва шу билан ўзини кўрқитади. Зимистон кечалари уй ёнидаги теналикка чиқиб, хаёл суришини одат қилиб олган, шу ерда ўтирса фарзандларининг шўх-шодон чопиб юргани, нималариндир таланиб уринганлари, теналик эгагидаги кекса ўрикларга осилиб, мева териб, шод-хуррам еганларини асалайди, ўзини бахтиёр ҳис қилади. Кейин

шу фарзандлари билан умуман кўришолмаслиги ёнига тушиб, хафа бўлиб кетади, дилини зимистон қоронғилик эгаллайди.

Бу теналикда унинг тўрт фарзанди чоқиқлаб юрар эди бир пайтлар, кейинчалик улардан биттаси қолди. Бозор шу ерда улғайди, апави ўрикларини қоқиб, туршак қилишда унга кўмакланди, вақт ўтиб уйланди, уйдан аразлаб чиқиб кетди. Ўшанда — қишлоқдан чиқиб кетганида ўз отида шу теналикнинг наст томонидан жаҳл билан от солиб ўтган ва орқасига қайрилиб ҳам қарамаган эди. Ўшанда Ойсара момо кўнгли асланечук хавотирда эди ва ўғлини қайтиб кўрмайдигандай ҳис қилаётган эди, унинг орқасидан анча жойгача эрганиб борди, бироқ буни фарзанди кўрмади. Кейин, орадан йиллар ўтиб, Бозор қайтиб келди, бағри тўлиб қолган момонинг хурсандчилиги узоққа чўзилмади, тезда Бозорни отиб кеттиди. Тобутини шу теналик олдидан мазорга олиб ўтдилар. Момо бу сафар ўғлини сўнгги маъназга қузатди. Шундан сўнг Сўфиқишлоқдаги келишини олиб келди, невараси Ёдгор ҳам шу теналикда ўйнаб улғайди, энди урушда.

Бу хонадонда эркакларга ҳаёт йўқдай туюлиб кетади гоҳида Момога ва унибу ҳаёлидан ўзи чўчиёди, ўздан, уйдан нафратланади.

«Бу уйга қарғиш теккан, ё, биров пессик-совуқ қилиб қўйган!» — у кўн бўлди, шундай хулосага келиб қолган. Ўша — Бозор ўғли уйдан чиқиб кетгандан буён шунга ишониб қолган. У пайтларда Нисбот қишлоғи яқинида яшайдиган мўлтоши фолбинга бориб, фол очирди, «бир душманинг мазор туяроғига дуо солдириб, ҳовлигга сочиб юборган», деган ва битта калла буюрган эди. Момо унинг айтганини қилди ҳам, Бозор қайтмади. Қайтганда эса...

Момо буида кўншини, алақачон Худо раҳмати бўлиб кетган Саломат момони айблаётди, «бу жодуларининг ўзи ўлиб кетган бўлса ҳам жодуси кетмади», деб хафа бўлади. Ҳаммаси секин-асга ёлидан кўтарилиб бораётган эди, аммо тўсатдан неварасини урушга олиб кетишини эски дардларини қўзғаб юборди. У нима учундир невараси ҳам бир кор-қолга йўлиққиниша ишониб қолди, ўзи буни сира етасмайди, бироқ нима қилсин — кўнгли душман. ЎЖажжигина эвараси — Фолбинга термилган сари дилини шу қоронғи ўй қонлайди. Шундан сал одамови бўлиб, ўзини бу уйда ортиқча ҳис қилади, ўлғини келмайди, янашани етасайди, бироқ нима учундир кўнглининг туб-туби билан барчаси бархам тонинини жуда-жуда хоҳлайди.

Матлуба хола ҳам ўғлига кўн қуёнади, вақт тонди дегунча, бир папа жойга ўтиб, йиғлаб олади. Бироқ у кампирдан фарқли ўлароқ, Ёдгор эсон-омон қайтиб келишига ишонади, шунга умид қилади, бунга қарини кўнглида уйғонган ҳар қандай фикрини дарров ўчириб ташлашга ҳаракат қилади. Бу жувон ҳали-ҳамон қишлоқда ўзини бегона ҳис қилади, шу Ойсара момо ва келинидан таниқари яқини йўқ, кўн-кўншлилар, таниш-билишлар билан қанчалар очилиб танишмасин, барибир уларни ўзига яқин олмайди. Унинг айнан шу ҳолати — қишлоқда яқин қариндошлари йўқлиги бу уч аёлни бир уйда ортиқча жанжалсиз яшаб келишига имкон лратмоқда. Чунки булар ўзаро сузилиб қолган, ўзларидан бошқа яқин қариндошлари йўқ аёллар бир-бирларини авайлашга ҳаракат қилади, жаҳл отига минганларида, дунё кўзларига қоронғи кўришиб кетганда ҳам, ўзларини босинга ҳаракат қилади, бир-бирларини яхши тушунади ва кимнингдир жаҳли чиқса, бошқалари ишдамай туради.

Ризвон кўшни қишлоқдан, бир камбағалнинг ўртача қизи эди. Ёдгор шу қишлоқда ўсиб-улғайган бўлишига қарамай, қишлоқ аҳли унга қиз бермади. Бунга отасининг салбий «шухрат»и сабаб бўлдики ёки ҳеч ким қизини икки қайнона кўлига топшириб қўйгиси келмадики, ишқилиб, кимниқига совчиликка боришмасин, рад қилди. Ниҳоят Ойсара момо таниш-билишларини ишга солиб, кўшни қишлоқлик, кўхликкина қизни келин қилиб, тушириб келди. Келинни кўриб, қишлоқнинг кўп қизларининг ичи куйиб қолди — ҳақиқатан ҳам гўзал эди. Бўйи кичикроқ, юзи думалоқ, лўнгигина, ранги оқини, кўзлари катта-катта, думалоқ, сочлари қоп-қора ва узун. Ўзлари менсимайдиган Ёдгорга хурилик қилиб келин тушиши мумкинлигини ҳаёлига ҳам келтирмаган қизлар, уни рад этганларидан пушаймон қилди. Ўзи ҳар доим шунақа, йўқотилган пичоқнинг сопи олтидан, кўнгина қизларнинг кўзига Ёдгор келинган, ўктам бўлиб кўрина бошлади. Ўзи аслида ҳам шундай-ку, бироқ ҳеч кими йўқлиги, камбағаллиги унинг барча хислатларига, ҳатто ташқи кўринишига ҳам соя ташлаб турар, бу соянинг ёстида ҳеч ким Ёдгорни асл ҳолича кўролмас эди. Кўп ота-оналар, қизлар пушаймон қилди. Шунга қарамай, ичи куйганлар, ўзича «узуннинг яхшисини ит ейди», — деб сассиқ гап ҳам қилиб юрди.

Эри урушга кетганидан сўнг Ризвон асабийлашиб қолди, сабабини ўзи ҳам яхши тушунмайди, бироқ қайноналари гапини эшитишни истамайди, ўзича ёлғиз қолиб, ҳаёл суриб юраверса. Яхшиям фарзанди бор экан, шу билан овунади, шуенз ҳаётини тасаввур ҳам қилолмайди. Фарзанди бироз улғайиб қолгач, кўча-кўйда эркакка ёки бўйи етиб қолган ўспиринга кўзи тушса, негачир юраги ҳаққириб кетадиган бўлди, орқасидан термилиб қоладиган одат чиқарди. У бу табиати билан курашади ва уни бировга билдирмасликка ҳаракат қилади, бироқ барибир ўзини йиғиштириб ололмайди. Хоҳласа, хоҳламаса, эркакларга қарагиси келаверади. Бу қилиқ яхши эмаслигини, бундай одат бузуқ аёлларда бўлишини билгани ҳолда, ўзини қайтаролмайди.

Ундаги бу ўзгаришларни Ойсара момо ҳам, Матлуба хола ҳам пайқаб, англаб юрибди, бироқ ортиқча гап-сўз қилишмайди, уларнинг ҳам бошидан ўтган бу қунлар ва ушбу ҳолатда яхшиси ортиқча насихат қилмаслик эканини тушунишади.

Қиш қунларида энди икки ойлик бўлаётган Ғолиб касалланиб, нафаси бўғилиб, хириллаб қолди. Уч аёл икки кун давомида қилмаган нарсаси қолмади, бироқ чақалоқ тузалай демайди. Умид билан чақалоқнинг кўкариб кетаётган рангига қараб ўтиришибди. Шундан ўзга чораси йўқ. Исириқ тутагилди, кинна солинди, патияжаси бўлмади. Чақалоқ борган сари кўкариб бормоқда, Ойсара момо ич-ичида ундан умидини узиб қўйди. Отаси қайтиб келса, нима деб жавоб бераман деган кўрқув кўнглини қамраб олди. Матлуба билан Ризвон эса тажрибасизроқ эмасми, бундай кўнглига борганлари йўқ. Улар ёш болани қандай қилиб ўлиб қолишини билмайди ва шунинг учун ўз-ўзидан мана шундай ётиб, ўлиб қолишни мумкинлигини тасаввур ҳам қилишолмайди. Шу сабаб Ғолибнинг жони узилини мумкинлиги тўғрисидаги ўй уларнинг ҳаёлига ҳам келгани йўқ.

Ниҳоят иккинчи куннинг охирига келиб, Ойсара момо қишлоқни айланиб, озроқ думба ёғи топиб келган эди, шунини суртиб, уқалаб қўйганларидан сўнг, чақалоқнинг жони бироз ором олиб, ухлаб қолди.

Ризвон ташқарига чиқмоқчи бўлди, эгнига эрининг эски чопонини ташлаб, икки табақали, пақилли эшикни очган эди, ташқарига, ўтган кун чақалоқни чўмилтириб,

қўйиб қўйилган киртоғора даранглаб думалаб кетди. Ризвон боланинг касалланишини айнан шу чўмилтиришдан кўриб юрган, лекин юрак ютиб қайноналарига айтолмаган эди. Чунки чақалоқни чўмилтириш момо қайнопасидан чиққан, унинг қийин-қистови билан қилинган эди бу ишни.

— Ҳе, эганг ўлиб беэга қол! — чўчиб тушган Ризвон даранглаб тоғорани нарига тепиб юборди.

— Ризвон чарчабди, шекилли. — деди чақалоқнинг дам олаётганидан кўнгли ёришиб қолган Матлуба хола келишининг бу қилиғидан унчалар хафа бўлмай. — Кўннингча ўзини тутолмай қолайини.

— Бу бир унинг бошига тушган эмас-ку, элга келган тўй, чидаш керак-да, энди. — Ойсара момо насихат қилгандай бўлди.

— Билмасам, ҳали ёш, бунақа нарсаларни кўрмаган, қийналаётгандир-да.

Улар бу гапларини ўзаро айтишган билан унинг ўзига ҳеч нарса дейишмайди. Ризвон ҳам асабини илк бор кўрсатаётган йўқ. Чақалоғи касал бўлмасидан бурун ҳам мол-қолларни қарғаб, нарсаларни тарақлатиб у ёқ-бу ёққа отиб қоладиган одат чиқарган эди. Бироқ қайноналарига ҳеч нарса демайди, тилини тинлайди, нафасини ичига ютиб тураверади. У биладики, бу ташвиш фақат унинггина бошига тушган эмас, мана шу икки қайнонаси шунга ўхшаш қунларни бошидан ўтказган. Бироқ уни безовта қилган нарса — у замонлар бошқа, у пайтларда одамлар ўзгача эди, энди бошқача, деган ўй. У бир нарсани — ҳар қандай замонда ҳам инсон инсонлигича қолаверишини, унинг ҳис-туйғулари ҳар доим ҳам ўткир ва таъсирчан бўлишини билмас, тушунмас эди. У момоқайнонаси ва қайнонаси ҳикоя қилиб берган кўнлаб оғир қунлар тўғрисидаги ҳикояларда туйғунини англамайди, ўзи сезаётган, ҳис қилаётган азобларни кўрмайди, пайқамайди. Унингча у замонларда мана шундай бўлишни керакдай, уларнинг тақдирига шу нарса ёзилгану улар бунга кўнликни лозимдай ва бунинг ҳамма олтидан билиб тургандай туюлаверади. Бундан ташқари у мана шу момоқайнонаси ва қайнонаси бир пайтлар ёш жувон бўлишига сира-сира ишонмайди, тасаввур ҳам қилолмайди, назарида бу иккаласи бир умр шу ҳолда бўлган. Ҳеч қачон ўзгармагандай. Ўзини эса булардан бошқача деб тасаввур қилади ва ўйлайдики, «буларда туйғу йўқ, булар ҳар доим мана шундай даққи, ҳиссиз бўлган». Чунки бу икки жувоннинг ўта совуққонлиги, вазминлиги, ҳар нарсасига ўта босиқлик билан муносабатда бўлишидан ҳар доим ҳайратланади. Булар урушга кетган неварани ва ўғлини ҳам унчалар эсга олиб ётавермайдигандай туюлади, назарида. Унингча булар Ёдгор тўғрисида оддийгина, ҳис-ҳаяжонсиз гапирди.

Ризвон бир нарсани — бу жувонлар ўз ҳаётини мана шундай ошуфталик, қайғу ва азоб билан яшаб ўтгани учун, энди ҳар қандай ҳолатга босиқлик билан қарашга кўнлик кетгани, тўғрироғи ўз дарди ва ҳаяжони, туйғусини яширишни ўрганиб олганини билмайди. Чунки улар дастурхон қилгани билан дардларини аритиш учун ҳеч ким ҳеч нарса қилмаслигини яхши билади.

Ярим кечасига бориб чақалоқнинг иситмаси яна кўтарилди, хириллаб йиғилади. Уч аёл нима қиларини билмай, қоронғи хона бўйлаб зир югурди. Бири алла айтди, бири эмизди, яна бири ўтириб шу жимжитдай одамчанинг тузалиб кетишини сўраб, Худодан илтижо қилди. Улар тоғ отганча мияжа қоқмади. Шундай пайтларда кинини ожизлик кўп қийнайди, кини қўлидан ҳеч нарса

келмаслигини ўйлаб, ҳис қилиб қийналади, ҳаётдан тўйиб кетади. Булар учаласи ҳам шундай ҳолда эди.

Эрталаб Ойсара момонинг қийин-қистови билан чақалоқни Ургутга, касалхонага олиб бормоқчи бўлдилар. Бироқ яқин атрофида аравага қўйишига ярайдиган эшак топилмади.

Қишлоқнинг тоғ тарафида яшайдиган Нормуроднинггина эшаги аравага қўнса бўладиган, бироз тетик экан. Бону хола Ойсара момонинг ганига дарров рози бўлди ва тўнғич набираси Нормуродни қўшиб берди.

— Бу сал побон эшак, Нормуроддан бошқа ҳеч кимга кулоқ осмайди, шунинг учун бирга бориб келмаса бўлмайди, сизларни қўн овра қилиши мумкин.

Нормурод катэнасининг гани билан эшагини эгарлаб, аравага қўнди ва Ойсара момони миндириб, уларники томон йўл солди.

Ҳали қор тушмаган бўлса-да, ҳаво қуруқ совуқ. Осмон очиқ, лекин тоғ тарафдан изиллаб, баданни тешиб юборгудай шамол эсиб турибди. Нормурод эшакнинг устида бужмайибгина ўтириб, совуқдан жанлилари хурмайиб кетган эшагини халалаб, Ойсара момонинг уйига етиб келганида қуёш икки терак бўйи кўтарилиб қолган эди.

Нормурод эшакдан тушиб, титраб, қалтираб, момо чиқишини кутиб турган эди, қишлоқнинг ичкари томонидан, туяроқ кўча бўйлаб ўн уч ёшлардаги, эгинга қора мастакча кийган, майда кокки қилиб ўрилган, учига попукли жамалак тақилган сочлари патак бўлиб кетган қизалоқ кўринди. Бу Раззоқ аканинг ўртача қизи Нигора. Нормурод уни яхши танийди, қўйинлар эмасми, тез-тез кўришиб туришади, у-бу парсаларда ёрдам беради, унинг ўзи буларникига чиқиб, онаси билан бирга ўтириб канига тикишади. Бону хола канигани яхши тикади, шунинг учун ҳам қишлоқнинг кўнгина ёш қизлари унинг олдида буни ўргангани келади.

— Уйларингда чўғ борми? — сўради қизалоқ унинг ёнига келиб.

Нормурод қизнинг қорачадан келган, чанг босгандай бўлиб турган юзига қаради, катта-катта, ширинраб турган кўзларида нималариндир илғади. Қизнинг ҳолатидан ҳайрон бўлди:

— Нима қиласан?

— Оловимиз ўчиб қолган, укаларим совқотиб ўтирибди, гугуртимиз йўқ.

— Шунинг уйдан сўрамадингми? Кўриб турибсан-ку, мен Ургутга кетяман. Ёшимда чўғ ҳам, гугурт ҳам йўқ.

— Нормурод қизнинг мағтиғини тушуямади.

— Билмасам, қарасам шу томонга кетаётган экансан, келиб, ўзингдан сўрай, дедим-да, — қиз анчагина маҳмадона. — Ургутга кетясанми? Нима қиласан?

— Иш бор, момонинг невараси касал бўлибди, олиб бориб келаман. Сен тезроқ кириб, момодан сўра, ҳозир булар мен билан кетиб қолса, оловсиз қоласан.

— Уларникидаям бўлмаса керак, — деди қиз эътиборсиз бир тарзда.

— Ҳали сўрамадинг-ку, қайдан била қолдинг? — Нормурод яна ҳайрон бўлди.

— Кўнгим сезиб турибди. Кейин, бу кишилар шундан шу ёққа чўғ сўраб келдингми, деб ҳайрон қолмайдими? Нормурод унинг соддалигиниям, шумлигиниям тушуямади. Ўзи шу қиз бошқаларга ўхшамайди. Ўзига меҳри бошқача эканини болалигидан ҳис қилади, ҳатто мактабдаям унинг орқасидан эрганиб юрар эди.

Урун бошланганидан бурун қишлоқ аҳли ханар қилиб, паҳса уриб, мактаб қурган. Бир мактабки, бу пайтга

келиб деворлари чўзиб қолган, нураган мачитникидан ҳам баланд, олти хонадан иборат, кирини эшиги кунботар тарафга қараган, олдида кичкинагина айвонча, катта йўлак. Қишлоқда бу каби тартибда уй қуриш бироз ўнғайсиз, айниқса қибла томонга қарата айвонча қуриш. Бироқ дўмининг гани билан мана шундай қурилди. Бу ерда ўқини унча кўн давом этмади. Урун бошланиб, барча ўқитувчиларни урунга олиб кетганларидан сўнг, мактаб ҳам ёшилди. Ҳозир ҳеч ким ўқини билан иш тутаётгани йўқ, ҳаммаининг ўз дарди ўзи билан.

— Ҳайрон бўлмайти, сўрайвер. Қуруқ кетгандан кўра, сўра. Ҳали қўйинлардаям борми, йўқми. — Нормурод нигоҳларини олиб қочди. Кўнгидан аллақандай ўзи ҳам тушуямайдиган бир жараён кечаётган эдики, буни қиз кўзларимдан сезиб қўяди, деб кўрди.

— Узоқ вақт бўласанми Ургутда?

— Билмадим, буларнинг иши битишига қарайман-да, — деди ўсини бўйинини силжитиб, безовталанаётган эшагини тинчлатириб. — Нима, ининг бор эдимми?

— Уйларингга канига тиккани чиқмоқчи эдим, — деди қиз маҳмадоналик билан.

— Канигани мен билан тикмайсан-ку. Энам уйда ўтирибди, чиқавер.

— Тўғрику-я... — қиз тараддулданди. Ойсара момонинг ҳовлисида овоз чиқаётган эди. — Мен кетдим, агар бу кишиларникида бўлмаса, уйларингга бораман. Нормурод юборди, дейман.

— Бемалол... — Нормурод унинг ортидан анграйиб қараб қолди.

Нигора Ойсара момонинг уйига кириб кетди ва тезда ориқ, қон-қора ва совуқдан ёрилган кўзларини ҳовуч қилганча, кул кўтариб чиқди.

— Олдим, — деди хурсанд бўлган қиз юзларидан ёруелик ёғилиб. — Саидаларида бор экан. Ўзлари ҳозир чиқади. Мен чўғ ўчиб қолмасидан тезроқ бораёми... Яхши бориб ке.

Нормурод унинг орқасидан анча пайтгача, кутаётган кишилари чиқиб, ҳаёсини бўлганича кузатди. Нима учундир бу қиз кўзига бошқача, жозибали кўринди-да, илгарилар бунақа эмас эди.

* * *

Урун бошланганига бир ярим йил бўлаётганида, кеч кузда қутилмаган воқеа юз берди.

Матлаб аканинг маъракалари ўтиб бўлиб, у кўнчилиқнинг ёдидан кўтарила бошлаган пайтда, қишлоқ остонасида бир оёғи тиззасидан кесилган, ўрнига учи ўткирроқ қилиб, тахтадан оёқ ўриятилган, чўлоқ, озиб-тўзиб кетган, эгин-бонни унингдан, орқасига аскарлар юкхалтасини осган, кулоқчинини қаттиқ бостирган аскар пайдо бўлди. Ҳали қор ёлмаган бўлишига қарамай, совуқ шамол эсаётгани сабабли одамлар уйларига кириб кетган, янгитдан очилган саидаларида, орқасини несиққа бериб ётибди. Ҳали қин бошлангани йўқ, бу кеч кузнинг аёзли ҳавоси. Одамлар совуққа кўнчиб улгурмаган, шунингдек, ҳали ёш бўйи тайёрланган ўтинлар, қуритилган тезаклар оғилларда, сайиҳхоналарда, уйларининг бурчакларида тоғдай уюлиб ётибди, ҳамма қин мана шу бир-икки совуқ билан тугайдигандай, ўтин бемалол етиб ортадигандай, кўнчилари тўқ, бемалол ёқмоқда. Чўлоқ аскар кўзда нам билан Самарқанд тарафдан келипти, унинг кўришигидан чарчаган биллиниб турибди — қадамлари ланж ва катта, боши эчилиб, ишелигининг елкалари осилиб қолган, қўли енглари ичидан

кўринмайди, этаклари шамолда юришга халақит бериб ҳилирайди. Тахта оёғига ҳали кўникиб улгурмаган чамаси, тез-тез тўқниб кетади.

Кеч кириб келмоқда, қишлоққа яқинланган сари димоққа тезакнинг ачименқ дуди ура бошлади, кимдир сариёда нимадир пишираётгани, унинг тотли ҳиди сезилди. Аскар бир хўрсиниб, чуқур-чуқур нафас олди. У қишлоққа ғарб томондан кириб келаётган эди, жарликдан ўтиб, чеккадаги тепалиқнинг олдида турган харсанг тошга ўтирди, ҳассасини ёнига ташлаб, қизариб кетган кафтини ишқалаб кўйди, ҳали ёнгарчилик бошланмаган, аччиқ шамол чап-чунгини тўзитиб учиради, бир пайтлар равза бўлган, эндиликда тақир далага айланган жойларда қуриб қолган туяқоринларни гилдирашиб юради, чапчаклар аскарнинг юзига ёпишиб, ғанини келтирар, кўзига кириб, ёнлаштиради. Бироқ унинг кўзлари фақат чапчакдан ёнланаётгани йўқ — у бу кунларга етганидан, яна қайтиб ўз қишлоғини кўраётганидан хурсанд. Мана шундай — қадрдон қишлоғи остонасида турганига ишонмайпти. У бу ердан чиқиб кетаётганда, биринчи марта жангга кирганида ва оғир яраланиб, ўлим билан олиншиб ётганида энди бу юртларини қайтиб кўрмасам керак, танам шу бегона юртларда қолиб кетади, деб ўйлаган, бунга қаттиқ ишониб қолган, кафансиз кетинидан кўрққан эди.

Аччиқ шамол унинг аскарлик кийимларидан тешиб ўтиб кетаётгандай, баданини жунжиқтирмоқда, бироқ у бунга нарво қилмайди. Шунчалар узоқ ва орзиқиб кутилган онларидан арзимаган совуқ чапчакнинг истамайди. У узун енгидан кўлини чиқариб, кўзларидан ёшни артиб, қишлоққа суқ билан терилди, ҳаво етмаётган кишидай ўпканини тўлдириб-тўлдириб нафас олди, ёғоч оёғини тўғрилаб, ўрнидан турди ва оқсоқланиб, қишлоқ томонга юриб кетди.

Мана — ўша пастаккиша, лойсувоқ, мўрилардан тутун чиқиб турган томлар, ҳовлиларнинг тепасига литоқми, шувоқми босилган, ёмғир ва қор таъсиридан емирилиб, ғарибланиб, кичикланиб қолган паҳса деворлари, уларнинг ортидан бўйи кўрсатиб турган шохлари тарвақайлаб кетган, сўнгги сарғайган барглариини шамоллар тортқилаётган ўриклар, тутлар! Мана, ўша хазонлар учиб юрган чапчак кўчалар... Ўтган вақт давомида қишлоқ янада ғарибланиб қолибди, бироқ ҳиди ўша-ўша, шамол, чапчак-тўзонлари ўзгармабди. Аскарнинг кўнглида болалик хотиралари, туйғулари уйғонди, ширин энтикди — худди мана шундай пайтларда улар сандалнинг ичига кирволиб, ташқарида гувиллаб ётган шамолга қулоқ солишни ёқтиришар эди, молларга қарашга эришиб, ака-укалар уришишар, отасининг даққисини эшитиб, сўнг эгинга чонони олиб, ташқарига чиқишар эди... У пайтлар мана шундай ажойиб эди ва қайтмас бўлиб ўтиб кетди...

Бу аскар Маншон эди, ўша, одамлар ўлдига чиқарган, оғир яраланиб, бир оёғини кестириб, яроқсиз бўлиб ортга қайтиб келаётган Маншон. У бошидан оғир кунларни ўтказгани шундайгина, юзидан билинади — бир пайтлар думалоқ бўлган юзи чўзилиб қолгандай, ияк суякларини бўртиб турибди, кўзлари ичкарига тортиб кетган, қанин, қора қоилари суякка ёпиштириб қўйилганга ўхшайди, юзи ориқлаб, чеккадан қараган кишига бурундангина иборатдай бўлиб кўринади, озиб кетган, яхшиям эгинда шалвираган шипели бор, аке ҳолда бир тутамгина бўлиб қолади. Бир пайтлар қорачадан келган териси Россия ҳавосида ва касаллик таъсирида оқариб, аниқроғи, заҳилланган, уйга соч-соқоли ўсиб кириб боришга ор

қилиб, эрталаб Самарқанд шаҳрида ярим буханка понга соч-соқолини қирдиртирган эди, бироқ бу унга ҳуен бағишлагани йўқ, энди ҳар ҳолда бироз одамбашара бўлган — бир пайтлар дўмбоққина, кўркам, қорувли кишидан қолгани шу.

Кун билан ниёда юрганидан оёқлари зирқираб оғир, айниқса кесиб ташланган, тахтага тегиб турган жойи аччиқ бормоқда, шилишиб кетган бўлса керак. Уларнинг ўртасига юмшоқ мато қўйилган-ку, бироқ барибир узоқ йўлга чидан қийин, ёғоч оёқ тош-кесакка тегиб тўқиллаётган, бошини чайқатиб ташлади, гувиллаб, оғирланиб бормоқда.

Маншон қишлоққа мапа шундай кириб келди.

У ҳали уйда ўзини нималар кутаётганини билмайди.

Кўни табақали, нақин ўйилган, ёмғир, қор ва қуёш таъсирида ранги ўчган тахта дарвоза ёниқ экан, қаттиқроқ итарган эди, зулфини шарақлади-ю очилмади. Ҳассаси билан тақиллатди, ичкаридан итнинг бўғиқ овози эшитилди.

«Ҳалиям бор экан», — деб ўйлади у ва кўнглини босиб турган хавотир, нобон хаёллар тумандай тарқаб кетди. Негадир у шундай ҳузосага борди, ўша қадрдон қари итги юрган экан, демак, ҳаммаси ўша-ўша, ҳеч нарса ўзгармаган, хавотир оладиган ҳеч нарса юз бергани йўқ.

Ичкаридан овоз чиқмади, тезда ит ҳам хуришни бас қилди. Маншоннинг юраги дунураб, уни қандай кутиб олинларини ўйлаб, юраги орзиқиб бошлади. Дарвозани тақиллатган билан барчалари уйда ўтирган бўлса, овозини эшитмайди, шунинг учун у ердан қаттиқроқ тош олиб, чамалаб, даҳлизни уйнинг орқа деворига ура бошлади, унинг олдиндан шунақа одағи бор, кенжиброқ келса, девор орқасига тош билан уради ва ичкаридагилар тезда чиқиб келади.

Дарвоза зулфинининг шарақлаган овози эшитилганда, Маншоннинг юраги орзиқиб кетди, бу ўша — болалик хотираларини, ҳаётининг энг ширин дамларини эслаган эди.

Дарвоза гийқиллаб очилди-ю укаси, Замоннинг бироз дағалланиб қолган овози эшитилди:

— Ким?!

Маншон шониб, унга пешвоз чиқмоқчи эди, мункиб кетди. Ёғоч оёқда энчи юришни ҳали тўлиқ ўзлаштириб улгурмаган эди. Бу пайт ичкаридан Замоннинг боши кўринди ва у нимқоронғида ўздан тўрт одим нарида аллақандай ҳарбий турганини кўрди ва юрагига кўркув илди. Бўйи етган ўғил болаларни, ёшнинг ҳам, немани ҳам сўраб-сўрингирмай, урунча олиб кетини авжига чиққан пайтлар... Шундан бу йилгача, энди ўн тўрт ёшга кираётган бўлишига қарамай, хавотирланди. Лекида кўнглининг бурчак-бурчагидаги помъълум туйғулар урунча кетинга ундайди, болалиқнинг беъйи туйғулари унга ўша томонларда спирли ва жозибали саргузантларини ваъда қилади ва хаёл сурадики, урунча бореа, акасидан дарак тонади. Шунга қарамай, у ёқдан қайтиб келинмаётганини ўйлаб, кўрқди. Мурғак кўнглида уйғонган қизиқиндан ҳаётининг аччиқ ҳақиқати устулик қилади.

— Мен! — деди Маншон унга яқинлашар экан, укасининг овози ўзгариб, дағалланиб, бегоналаниб қолганига ҳайрон бўлиб. — Замон, мен қайтиб келдим!

Замон акасининг овозини эшитиб, бир сесканиб олди, додираб қолганидан бу ўнгини, тушимни эканини тушунамай, бироз аяқайиб, қотиб турди. Акаси шониб, кўнлидаги ҳассасини ерга ташлаб, қучоғини кенг очганча, унга яқинланди.

— Мен тирикман, Замон! — деди у кўзларига ёш олиб. — Қайтиб келдим!

— Ака!!! — Замоннинг бўғзидан мана шу сўзлар отилиб чиқди ва уни маҳкам бағрига олди, йиғлаб юборди.

Иккаласи узоқ вақт кучоқланиб турди.

— Юринг, ичкарига кирамиз, бу ерда нима қилиб турибмиз?! — ниҳоят Замон уни ичкарига етаклади.

— Ҳозир, шошмай тур, — деди Маннон ва орқага қайтиб, лапанлаганча, ерни ёғоч оёғи билан пайнаслаб, ҳассасини қидира бошлади. Замон эса негадир унга қарамай, ичкарига югуриб кириб кетди.

Бир зумда, ҳовлида кий-чув кўтарилди, бирин-кетин болалар, қиз-жувоғлар чоғиб чиқди, кимдир ҳали Маннон билан кўринмай турибоқ уввос солиб йиғлаб юборди. Маннон буни тушунмади ва амаллаб тоғиб олган ҳассасини сиққанча, югуриб келаётган укалари, қаридошлари билан кўриша бошлади, у кимдир кўтариб олган хира фонус ёруғида онаси ва сингилларининг уст-бошига қараб, ҳайрон бўлди — барчаси кўк кийиб олган. У йиғининг маънисини тушунмади, лекин кўнглининг туб-тубидан бир нарса «ширт» этиб узилиб кетгандай бўлди — нимадир бўлган, кимдир... лекин ким?!

— Отам қани? — сўради у бир-икки марта кўришаётганлардан, лекин ҳеч ким унинг саволига жавоб бермади, эингмаганга олди.

Наҳотки?!

Манноннинг кўнглидан даҳшатли ўй ўтди.

Бироқ барибир бир нарса дейиш кийин, ахир ҳар нарса бўлиши мумкин.

— Отам қани? — сўради ниҳоят у бир чеккада, булар «томча» деб атовчи ошхонанинг эингига суяниб турган кенжа укаси, тўрт ёшлик Рустамдан.

— Отам кетди... — деди кўзларини алаб-жалаб қилиб. — Отамни кўйиб келдик.

— Қайга?!

— Мозорга!

Маннон ўзини йўқотиб қўйди, боши гангиб, ниқиллаб йиғлаб юборди, шунчадан бўён қутилган, энг бахтли онлари бўлишини орзу қилган дамлар азага айланган эди, оёқ-қўллари бўнашиб, суянинг четига ўтирди ва кўзларини юзига босганча, йиғлай бошлади.

* * *

Ҳаёт давом этаверар экан. Оғир кулларнинг бирида, Раззоқ ака тўнғич ўғли Пўлатни уйлантириш тадоригига тушди. Замон тахликалари барчага бирдай таъсир қилган, эртага нима бўлишини ҳеч ким билмайдди. Раззоқ ака эки дўсти Мурод акани кўлдириб, унинг тўнғич қизини келин қилиб оладиган бўлди. Мурод аканинг қизи Насимани унча гўзал деб бўлмайдди, бироз дағалроқ ва қорачадан келган. Куёвга инсбатан бир ёшга кичик ва эдингина ўн еттига кирайти. Раззоқ аканинг чўчигани, фарзандини ҳам урунча олиб кетмасларидан бурун уйлантириб, тезроқ исвара кўрини.

Авалига Мурод ака рўйхунлик бермаган эди, бу нарса кимнинг кўнглига сиғади, эртага нима бўлишини ҳеч ким билмайдди, тўйга нима бор экан, деганга ўхшаш гаплар қилиб юрди. Раззоқ ака ушбу масалада қатъий қарорга келган эди, жўрасин тинч қўймади, аллади, авради, қизини чиқаришга кўндирди.

Тўй тадориги муносабати билан Нормурод деярли бир ҳафта давомида Раззоқ аканинг уйида бўлди. Шу даврда Нигорага бутунлай кўникиб улгурди ва уни кўрмаса туролмайдиган даражага келди.

Тўй жўнатиладиган кун ҳаво совуқ бўлди. Хизматда юрган Нормуродга ўчоқ бошида ўтин ёқиб турини ва самоварга қараш тегди. У ўзи тўрт кун давомида у ёқ-бу ёқдан териб келган ўтинларини ёқиб, ошпазга қаранди, чой қайнатди.

Нигора ҳам бу ерга тез-тез келиб, шёла, коса-товоқларни ювар, сандалларга чўғ олиб кетар эди.

— Нормурод, чой дамлаб бер, — деди у бир сафар нақшга тумшуги чегаланган чойнакни кўтариб келиб. — Ўзим жумракни очолмайман, пеник, кўзим куйди.

Нормурод шониб унинг кўнлидан чойнакларини олиб, бирнга самовардан қайноқ сув қуйди ва дастасини Нигорага қаратганча, кўл қафтига қўйиб узатди.

— Бунақа ишларини менга айтавер, бир найтда бажариб ташлайман, — деди мақтаниб.

— Эй, нима қилайсан, кўлинг куйиб қолади. — Нигора ростаканига кўрқиб кетди ва шониб, чойнакни олди. — Ихшис манави хонгахтанинг устига қўйвер, ўзим оламан.

Шу ерда, самовар билан қозоннинг ўртасига эскироқ, оёғи қийнашиб қолган хонгахта қўйилган бўлиб, унинг устига қуруқ чой, чойнак ва лаганлар териб қўйилган. Асанда қатта қозон сал варида, йўнгиқашонинг ўртасига ерни ўйиб қўйилган, бугун кам одам йиғилгани боне ош тандир бошидаги ўчоқда қилинган. Ошпаз Қурбон бова. Бу одам тўйларининг қатта ошларини қилиб ўрганган-ку, бугун шунчаки, чигил ёзди учун чақиринган. Кичик қозончада эрмак учун ош шиниритти. Бунақа ишлар унинг учун чўт эмаслиги, менсимагани учун ҳам у Нормуродга оловини қандай ёқини ва нималар қилиш кераклигини тушутириб, қўндаланг уйда, тўрт-беш эркак йиғилган хонага кетиб қолган. У ёқда турунг қизини, чамаси, ҳар-ҳар замонда уйини боиларига кўтариб, туриллаб қулинимоқда.

— Кўрқма, куймайди. Кўлимни совуқ олиб, қотиб, тарана бўлиб кетган, унча-мунча исенгам, совугам таъсир қилмайди. — Нормуроднинг нима бўлмасини шу қизининг олдига мақтанисен келасеради.

— Айтиб бўладимки, қафтинг чойнакка ёйиниб қолса, менга даъво қилиб юрасан, кўлимни куйдирди деб.

Нормурод унинг гапларига эътибор бермади, ҳозир қўловига гап кирадиган ҳолда эмас. Ихшиллаб термилса, Нигора унчалар ҳам чиройли қиз эмас. Ориққина, қон-қора юзларининг бир-икки ерига темратки тоингандай, ранги сал унинг қолганга ўхшайдди, хуллас бўй қизларда бўладиган жозоба йўқ. Шунга қарамай унинг шохлариди, сўзларида алақандай тушуниб бўлмас ибод, ҳаёга ўхшаш бир нарса борки, Нормуродни ўзига тортиб туради.

— Йўқ ердан лиғалик ҳам бўлдинг, — деди Нормурод мисинга биринчи келиб қолган ганин тизинга чиқариб. — Ана энди бемалол юраверсан, рўзгорининг барча ишларини келишининг ўзи қилади.

— Маза бўлади, лиғам билан бирга сувга чиқамиз, қанга тикамиз. — Нигора ширин орзулар қўйинга шўйиб кетди. — Энди ҳеч қачон зерикмайман, бирга гапланиб юраверамиз.

— Келин бўлиб кетганинчи-да, ундан кейин ўзини бошқа биронининг уйида йиғиб, барча ишларини қилиб юрасан.

— Вой, эсингни еганмисан ўзи, мен келин бўлмайман.

— Нигоранинг кўзлари қатта-қатта бўлиб кетди.

— Қари қиз бўлиб ўтираверасанми?

— Билмасам, лекин ҳеч қачон эрга тегмайман. Ўғил

болаларни ёқтирмайман. — Нигора ўзича поз қилган бўлди.

— Биз сенга нима ёмонлик қилдик? — Нормурод иккинчи чойнакни ҳам дамлаб, Нигорага қараб қолди.

— Мен сени айтмайман-ку...

— Кимни айтаясан бўлмаса? Мен ҳам шуларнинг биттасидан-да ёки мени қизлар сафига қўшиб қўйганмисан?

— Эй, бор-э, сенга бир гапни айтиб, қочиб керак.

Шу пайт уйнинг эшигини очиб бир аёл бақирди:

— Ҳой, Нигор, қай гўрга йўқ бўлиб кетдинг? Талқон еб, сувга юбориш керак экан-ку сени.

— Тезроқ бор, холаларинг тиқилиб қолганга ўхшайди.

— Нормурод бу сафар чойнакни хонгахтаганинг устига қўйди, улар гаплашиб турган пайтда, чойнак исиб кетган экан, боягидай олифталик қилиб, кафтида тутиб туролмади. — Эҳтиёт бўл, иссиқ.

Шу куни қанчалар орау қилган бўлмасин, Нормуродга маза қилиб палов ейиш насиб этмади, Раззоқ ака қузалган соқолини силаб, тўйни ортиб бориш учун аравани қўшиб келишни тайинлади. Нормурод оёғини қўлига олиб, уйларига чопиб кетди. Эшакнинг эгар-у бўйинсаларини топиб, аравага қўшиб келгунча палов сузилиб, еб бўлинган ҳам экан. Бу ош ортиб қоладиган давр эмас эди. Нормуроднинг ўзидан ҳам ўтди, аравани қўшиб келиб, бироз уятчан эмасми, ичкарига таклиф қилишларини кутиб, кўчада тураверди. Одамлар овқат билан банд бўлиб, уни ҳеч ким кўрмади, эсига ҳам олмади.

У бу ерда ортиқчалигини англаб, нима қиларини билмай, жаҳдан буринини тишлашга тийёр бўлиб турган пайтда, челақ кўтариб Нигора чиқди.

— Ҳа, нимага бу ерда турибсан, ичкарига кирмайсанми? Овқатлашиб ол.

— Йўқ, қорим тўқ. — Нормурод эркинроқ гапирмоқчи бўлган эди-ю, бўлмади, гап оҳангидан аразлагани сезилди. Бундан ташқари қуруқнаб кетган лаби, гезарган юзи унинг ош эканини кўрсатиб турибди.

— Ёлғон гапирмасанг-чи, кир ичкарига.

Нормуроднинг уйга кириш пияти бор эди-ку, бироқ ғурури йўл қўймади. Бир ёш қизнинг гани билан унинг олдига тушиб кетаверини ўзига ор билди.

— Сен кириб, арава келипти экан, деб қўй. Мен шу ерда кутиб тураман. — Нормурод эшакда ўтирганича, қимирлаб ҳам қўймади.

— Кетиб қолма, мен ҳозир келаман.

Нигора зипиляб уйга югуриб кириб кетди.

— Ош қолмабди, еб қўйинибди, очофатлар. — Орадан озроқ вақт ўтиб, бироз хафа бўлганча, бошини эгиб, қўлида яримга жайдари пон, унинг устида озроқ майиз ва тўрт-беш дона парварда билан чиқиб келди. — Мана шунини еб қўя қол. Ошга қарз бўладим, кейинроқ ўзим пишириб бераман.

— Эсинг борми, сени. Бунини нима қиламан? — Нормурод ажабланди. — Қайга қўлман? Қўдалариникига пон чайнаб бораманми?

— Қўлимни қайтарма. — Нигора порози бўлди.

— Уяламан, ҳозир бошқалар чиқиб қолса, мени кавшаниб турганимни кўриб, ҳалади.

Нормурод ҳақиқатан ҳам қизнинг қўлидан бу нарсаларни олишга уялаётган эди, чунки қўйдиган жой йўқ. Шунга қарамай, қизнинг юзига қараб, унинг хафа бўлаётганини пайқайди. Уни ражжитгиси келмади ва қўлидаги понни олиб, кичикроқ парча сипдириб олдию қолганини эҳтиёткорлик билан қайтариб берди:

— Олиб қўй, қайтиб келсам олиб кетаман.

— Алдайсан.

— Ўлай агар олиб кетаман. Нима, мени ишучалар пон эмас деб ўйлабсанми? Ўзим парвардани яқин кўраман.

Нормурод қорини тўйгандай бўлиб, хурсанд, тўйни ортиб, Мурод акашига томон жўнади.

Орқага қайтиб келаётганида, унинг уйга кирмаслигини билгани учун Нигора кўчага чиқиб кутиб турган экан. Узоқдан қораси кўриниши билан қонқиллаб уйларига кириб кетди ва қўлида кичкинагина туғунчани олиб чиқди.

— Мана, бу сенга.

— Керак эмас эди... — Нормурод қизнинг қўлидаги туғунчани олди.

Бу гирдида қўлда тўр тўқилган атлас дастрўмолча бўлиб, ичига майиз ва парварда солиниб, учма-уч қилиб тутиб қўйилган эди. Нормурод рўмолчанинг оҳорлигини пайқайди, ширин ва ёқимли ҳид уфуриб турибди. Сандиқдан олган бўлса керак.

— Мен ҳозир, чопонимнинг ўнгирига тўкиб, рўмолчангни қайтариб бераман.

— Керак эмас, бу менидан сенга совға. Тўйга қилаётган хизматларинг учун. Ўзим бўлмасам, ҳеч ким сени ўйламайдиганга ўхшайди. Тўғрими? — Нигора кулди.

— Тўғри, тўғри... — Нормурод каловланди. Шу кунга қадар ҳеч ким унга бирор нарса совға қилгани йўқ. Таъсирланиб, кўнгли тўлқинланди, бироқ бунини билдирмаслик учун ҳазил қилди. — Лекин бекорга овора бўлдинг. Тўйингнинг сандиқидан битта рўмолча камайди, кувёжўраларининг бирортасига етмай қолади энди.

— Ўзидан кўрсин-да, менга нима. — Нигора яна кулди.

Нормурод ҳазилидан кейин қиз «шунанга гапларини айтма-да», деб узилиб кетиб қолади, деб ўйлаган эди, унинг бу тарзда жавоб қайтаришидан ҳайрон бўлди, нима деб гапирини билмай, эшагини ишқатади:

— Майли, мен бораёй. Аравани уйга ташлаб, бирор нин бўлса, чиқарман... Рўмолча учун раҳмат. Хурсанд бўлдим.

Нормурод кетди, Нигора эса кўчанинг ўртасида хаёл суриб қолаверди. У ҳам қалбида улкан ўзгаришлар даврини бошдан кечираётган эди.

Нормурод уйда ётиб, ширин хаёллар суриб турганида бирдан қўшини уйда қий-чув кўтарилди. У тошиб кўчага чиққанида Раззоқ аканинг ҳовлисида одам кўпчилигини, бир-икки нафар шапқали кишилар ҳам борлигини кўрди ва хаёли қочди. Аввалига булар тўйга келгандир-да, деб ўзини алдамоқчи бўлди, бироқ бу қишлоққа яқин ўртада шапқали кишилар тўйга келмаганини, Раззоқ аканинг ҳам, Мурод аканинг ҳам ҳарбийлардан танини-билини йўқлиги ёдига тушиб, фикридан воз кечди.

Шошиб, қўшинининг уйи ёнига келганида, шу томонга қараб қишлоқнинг барча аҳолиси — ёшу-қариси оқиб келаётган эди. Одамларнинг гап-сўзларидан англадикки, ҳарбийлар Пўлатни урушга олиб кетиш учун келибди.

Кишиларни тўсатдан босиб, урушга олиб кетиш одат бўлган эди, чунки урушга боришни негатайдиган, имкон қадар уйдан қочиниға ҳаракат қилувчилар кўнаиб кетган эди. Аҳоли эса, худди бўрилар каби, бундай ҳарбийларни «овчилар» деб атади. Улар кутилмаган пайтда найдо бўлиб қолар, буй ётиб қолган ўсмирлар, қочиб юрган эркакларни сўрамай, изламай, урушга жўнатиб юборилар эди. Кишиларда шундай бир фикр бор эдики, қимдир ҳарбийларга қишлоқлардаги ҳолат, ёни ётиб қолаётган йиғилар тўғрисида аниқ маълумот бериб туради. Чунки улар аданмай, суринмай, шундай

кишиларнинг уйини топиб келар эди. Пўлатни ҳам шундайлардан бири, сал бахили сотган бўлса керак.

— Икки кунга рухсат беринглар. — Раззоқ ака бутунлай чўкиб қолган ва тушқун кайфиятда эди. — Ичидинга тўй қилаётган эдим, шунини ўтказадими ю кетади.

— Ҳозир кимнинг кўнглига тўй сизга экан, вақтинини топибсиз ўзиям. — Ҳарбийлар уч киши экан. Уларнинг баланд бўйли, башараси қон-қора ва чўтир, шон мўйлевлиси дағал овозда ўдағайлаб гапирди. — Урундан келиб уйланади. Бизга план тушган, зудлик билан ўғлингизни юбормасак бўлмайди.

— Бўлмаса шунини олдинроқ огоҳлантириб қўймайсизларми? — Раззоқ ака нима қиларини билмади.

— Неча марта огоҳлантирини керак? — ҳалиги киши наст кетмоқчи эмас эди. — Умуман, яхшиликни билсанглар экан, олдиндан огоҳлантирсак тоққа қочиб кетаяпти... Юрибмиз сарсон, тоғма-тоғ ошиб... Аҳмоқ, давлатдан қочиб бўлар эканми?

Тезда Мурод ака ҳам етиб келди ва нима дейишини билмай, у ёқдан бу ёққа ўтиб турди. Айтган гапни битта бўлди:

— Ие, не, энди бу ёғи нима бўлади?!

Бироқ ҳукуматга қарини бориб бўлмайди, шу кунини Пўлатни олиб кетдилар.

Уни бутун қишлоқ қузатгани чиқди, ҳамма бир-бир кучоқлашиб хайрланди, Нормурод ҳам уни бағрига қаттиқ босди. Иккаласи сўзсиз анча пайт бир-бирини кучиб турди.

— Бу ёғи қизиқ бўлди-ку, жўра, — деди у секин шивирлаб. — Шундай зўр кунингда, неча йилдан буён орзиқиб ютган пайтда урушга олиб кетиладими?! Омадим юришмади мени, жўра... Майли, ўзинг янганга қараб юр, битта-йримтаси кўз олайтирмасини, бежо қадам босса, «акамга айтиб бераман», деб тартибга чақириб тур, хўни? Ишонганим сен...

Негадир Нормуроднинг кўзларига филтиллаб ёш келди ва юраги тўқиниланиб кетди, йиғлаб юборинидан ўзини зўрға тийиб қолди.

Бир соат нари-берисида қишлоқдаги байрамона кайфият азага айланди, бироқ машина ишга туширилган ва уни тўхтатиш қийин: одамлар тўйга айтилган, тўй юборилган, уни орқага қайтариб бўлмайди.

Қишлоқнинг кексалари маслаҳат қилиб, келишни тушириб олаверинга келиниди. Кўнни кўрганларининг айтишига қараганда, бир пайтлар агар ўзи бўлмаса, йигитнинг ичогига ишқоқ ўқитишар экан. Шунга келишилди.

Орадан бир кун ўтиб, худди белгиланганидай тўй бўлди, фақат кувсиз. Никоҳ Пўлатнинг ичогига ўқитилди.

* * *

Баҳорга чиқиб, қишлоқда эркак киши деярли қолмади. Кеч қузак пайтида, Маншон бир оёғини йўқотиб, урундан қайтиб келганидан сал ўтмай, қишлоқнинг кексалари сафига кириб қолган, ёшлари қирқдан ошган Раззоқ ва Мурод акаларини ҳам олиб кетдилар. Булар соқол кўйиб, салла ўраб, ёшларга насиҳат берини йўлнга ўтиб олган, тўй-маъракаларда кексалар қаторида ўтиришар, фотиҳа тўйларидан иккита пон ва рўмолча билан қайтадиган бўлиниган эди — фойда бермади. Олиб кетинди.

Қишлоқдан чиқиб борар экан. Раззоқ орқадан уввос солиб йиғлаб қолган қишлоқ аҳлига қарай-қарай,

тўқиниланиб кетди. У энди бу кишиларни қайтиб кўрмаслигини, бу ерларга қайтиб қадам босмаслигини кўнглидан ҳис қилиб турар эди. Ўғлидан ҳам бирорга хат олмай, номаълумликка кетиб бораётганидан кўнгли хуфтон эди. У ҳеч қачон қишлоқдан узоққа чиқмаган. Ҳар доим шу атрофда юраверган, хавф-хатарга, номаълумликка буғчалар яқин келмаган, улар билан ҳеч қачон маца шундай юзма-юз турмаган. Уни оиласидан йироқда, бегона юртларда, номаълумлик бағрида йўқ бўлиб кетини чўчитаётган эди, лоақал ўғлининг тақдирини билолмай кетаётгани дард устига чинқон бўлганги.

— Мурод, — деди у ёнида кўзлари филтиллаб кетиб бораётган жўрасига. — Жўралардан Раим ўтиб кетган эди, Комил ўлиб эди, энди навбат бизга етиб келганга ўхшайди. Лекин ҳар ҳолда биз ҳаётда анча-мунча нарсга эришдик, уйландик, бола-чақалик бўлдик, улар эса ҳаётдан шу ҳолича ўтиб кетди. Шунча ўзгаришларни кўрмади бечоралар.

— Ҳали кўн янайимиз — деди Мурод унинг юзига қарамай. — Биз етиб борганча уруш тугайди. Индамай қайтиб келаверимиз, мана кўрасан, эсон-омон қайтиб келамиз.

— Айтганинг келсин! — деди Раззоқ ака унинг гапларига ишонмаган бўлишига қарамай. — Қирқ йил қирғин бўлсаям ажали етган ўлади, дейишар эди бир пайтлар. Эсингдами, босмачилар урушида қанча-қанча йигитлар, эркаклар ўлиб кетган, биз тирик қолганмиз. Бу урушда ҳам шундай бўлади, тўғрими? Лекин барибир Раим билан Комилга ачинаман, ёш ўтиб кетди бечоралар... Эсингдами ўзи улар?

— Бир пайтлар эслаб қоламан... — Мурод ака тез-тез юра бошлади. — Энди уларини ўйлаган билан нима барака тонардинг? Олдинда турганини кўравер, бир гап бўлар.

Раззоқ ака индамай, унга эрганиб кетаверди.

Кейинчалик улардан хат келди, ёзишларига қараганда улар ишчи батальонига тушибди, фронт ортида ҳар хил қурилмалар билан шуғулланишар экан.

— Ўзимам айтган эдим, бу қарияларни давлат нима қилар экан, деб, — деди Маншон чўлок бу гапларни эшитганидан сўнг. — Жанг қилиш учун дот, дзотлар қураётган бўлса керак. Раззоқ аканинг бир гапни бор эди, тушини тўйга меҳмонга эмас, сув танишига айтинади, деган. Ўзиям бугун мана шундай — тушининг ҳолига тушиб ўтирибди.

... Баҳорда, аллақачон қуриб битган боғлар ўрнидаги, ҳатто дарахтларнинг ҳам кундалари кўчириб, қаҳратон қиш кунлари сандалга ёқиб солинган ерларда нахта экин учун ер ҳайданга ҳеч ким қолмагани маълум бўлди. Қолхозда битта экин трактор бўлиб, кеча-қундуз ишлаганганда ҳам бутун далаларини ҳайдаб бўлмайди. Унинг ҳам соғ кундан бузилгани кўпроқ. Ёш болалар ва аёллар ҳам бу ишга сафарбар қилиниди.

Адирдаги ерлар ҳайдалмасдан, кетмон билан чақалаб ғалла экилган. Ҳозир асосий муаммо қишлоқнинг этак томонидаги нахта экиладиган далаларда.

Маншон серғайрат чиқиб қолди, бир оёқли бўлинига қарамай, ер ҳайдайдишларининг бошига бориб, унга-бунга дўқ уриб, ишни танқислантириб турди, уни аслида ҳеч ким бу ишга тайин қилгани йўқ. Бироқ урушга бориб келган инсон сифатида жамиятнинг энг илғор фикрли кишиларидан бирига айланган ва даражаси энди қишлоққа раҳбарлик қилиш эканини ҳис қилаётган эди. Мана шундай йўл билан бирор бир лавозимни, аниқроғи

бригадирликни эгаллаб олмоқчи. Ота-бобоси оғзи катта инеонлардан бўлган эмасми, буям бировга иш буюришни яхши кўради ва буни маромига етказди. Шундай кунларнинг бирида, омов ҳайдаётган болалар ва аёллар билан атала пишираётган оппаз ўртасида зир югураётган пайтида, колхознинг раиси — Оқил ака деган шон мўйловли, қорни катта, оёғига хиром этик кийган, даванг киши, қизил отда келиб қолди. Важоҳати жаҳонни бузди. Раис дастлаб ишнинг кетини билан қизикди, ҳайдалган ернинг миқдори ва сифати қониқарли эмаслигидан полиди, бир-икки ўдағайлаган бўлди, унга энг ёқиб қолгани, атрофида Маннон чўлоқнинг зир югургани бўлди. У ҳар икки гапнинг бирида «бажарамиз», «ҳал қиламиз» деб турар эди.

«Ҳарбийнинг таълимини олгани кўришиб турибди, — деб ўйлади раис. — Гаплари аниқ, юлиб оладигандай, ортиқча ланжлик йўқ, раҳбарликни ҳам жойига қўлади. Мана шундай одамларни атрофимга йиғсам, хавотирсиз, ортиқча ташвишсиз ишласам бўлади. Ҳозир бунга ўхшаганларини топини кийин. Бир оёғи йўқ-ку, лекин ҳозир тўрт мучаси соғ эркакни топиб бўлар эканми?»

Шу баҳона, Маннон чўлоқ бригадир бўлди.

Одамлар шу пайтга қадар унинг қанақа инеон эканини яхши билмаган экан, бригадир бўлдино ўзгарди қолди. Ҳокимиятнинг таълимини топиб, ўзини барчадан бир поғона юқорига олди, унга-мулча киши билан қўл учидан сўрашмайдиган бўлди. Гаплашибми, пора берибми, колхознинг мол фермасидан битта ориқроқ от олиб, миниб олди, армиядан кийиб келган формаларини тоза юндириб, кирза этикларини мойлаб кийиб юради. Соқоли тез-тез қириладиган бўлди, узун мўйловлари кузалиб, бироз калталаштирилди.

Ўша йили ёз бонида қутилмаганда Оқил раисни урунча жўнатиб юборишди. Бу энг масъулиятли даврлар эди — ҳосил ўроққа келган, бутун аҳоли ўрмига ҳайдалган, қизғин паллада масъул шахснинг йўқлиги ишнинг кетинига салбий таъсир кўрсатиши, бошбондоқликни келтириб чиқариши мумкин. Райком котиби колхоздаги урундан қайтиб келган кишиларнинг рўйхатини сўради, улар жами саккиз киши бўлиб, булар орасида Манноннинг ҳам исми-шарифи бор эди. Буидан ташқари ер ҳайдан, ғалла экинга бағишлаб ўтказилган йиғилишларда райкомнинг бу урундан қайтган кишига кўзи тушган эди. Бунақа кишиларни сезмасдан бўладими — ҳар қандай даврада ҳарбийча кийимларини кўз-кўз қилиб, кўкрагини кериб ўтиради, уларнинг барчаси ўзига ишонган кишилар. Райком котиби урундан қайтган кишилар билан бирма-бир гаплашди-ю, ушбу ишга барчадан кўра Манноннинг помзоди тўғри келишига иқрор бўлди.

Алалхусусе, Маннон чўлоқ тез орада колхозга раис бўлди-ю бир умр отда юргандай, онаси шу ҳолича — колхоз раислигича туққандай, бурин осмонга кўтарилиб кетди. Бригадирлик чоғидаги аҳвол ҳали бошлангани, куртакчалар экан.

Оқил раис шунча дағдағасиё ваҳимаси билан инеонли киши бўлган эканми ёки бошқа қишлоқдан бўлгани учун Густейнанинг одамларини яхши танимагани, уларнинг аниқ сон-сановига етмагани учунми, одамларга кўн зуғум қилмаган эди, бунга кўрилик кейин, у кетганидан сўнг англаб қолди. Маннон раис, бошқа қишлоқларга унчалик ваҳимасини кўрсатмагани ҳолда, ўз қишлоғи одамларини бениқдогол боласидан етминн яшар чолу камширларигача танимайдими, қўлидан бир иш келадиган киши борки, ҳаммасини ғалла ўрмига ҳайдади.

Манноннинг қариндошлари — хўжа тўп ўз оғайиларининг ёнини олин мақсадида ҳар ерда давлатнинг сиёсати қунидан қунига қаттиқ бўлиб бораётгани, урунча тобора кўпроқ озиқ-овқат керак бўлаётганини айтиб юришар эди. Бироқ бу гаплардан одамларнинг ўз елкаларига миниб олиб, қамчисини ўйнатаётган, ўзи-да шу оддий халқдан чиққанини унутиб қўйган Маннон раисга писбатан меҳри товлаб қолмас эди.

Чўл томонда ғалла ўрми авжига чиққан. Ҳаво иссиқлиги туфайли, пенни пайти, умуман ишлан имкони йўқ. Шу сабабли одамлар далада янаб, тонг саҳардан қоронғи шомгача ишлайдди, вақт гапмат, тезроқ ўриб олинмаса дон пишиб, тўкилиб кетади, қушлар еб битиради. Қишлоқнинг элликка яқин қиз-жувони, ёш болалари шу томонга ўрмига ҳайдалган, раис уларга кечалари уйга қайтишни таққилаб қўйди. Масофанинг узоқлиги туфайли, одамлар эрталабки ва кечки салқинда асосий вақтларини йўлга кетказиб юборар, бу ерга етиб келганча кун икки терак бўйи кўтарилиб кетар ва ўрмининг баракаси бўлмайди. Маннон раис ҳар кун икки марта отини йўрттириб, ўрмининг боришидан хабар олиб турибди.

* * *

Нормурод, ўртоқлари билан бирга, колхозга аравакаш қилиб ишга тайинланди. Колхоздан ҳар бир аравакашга арава, от берилган, уларнинг вазифаси аёллар томондан ўрилган ғалани хирмонга элтгани. Хирмон Бешбулоқ қишлоғининг наетки тарафида, яси адирикнинг устида жойланган, бошқа қишлоқлардан ҳам ҳосил шу ерга йиғилиб ячилилади ва ғалла Самарқанд шаҳрига олиб кетилади. Ҳозирча барча аравакашлар ҳосилни хирмонга ташини билан машғул.

Ишнинг кетини кўнгилдагидек эмасми, Маннон раиснинг ғазаби қайнаган, биров билан қулиб муомала қилмайди, қовоғидан қор ёғади. Қишлоқ аҳли олдинги Маннон йўқлигини, у бутунлай бошқа одамга айланганини, амал кишини тез бузини тўғрисида гап қилиб юрар эди. Бироқ ким ҳам оддий инеонларнинг гапига қулоқ осадди ва қайси замонда ким уларнинг кайфияти билан ҳисобланган? Одамлар ўзларича полиганча қолиб кетасеради ва ҳеч ким Маннон раиснинг танибни тортиб қўйишни хаёлига келтиргани йўқ.

Раиснинг ўзи эса уруш даврида хаёлидан ўтказган ўйларни, қишлоқдошларини қайтиб кўрадиган бўлсам, барчасини бошимда кўтариб юраман деб ўзига ўзи берган сўзини аллақачон унутиб юборган, бир пайтлар шу ўйга борганидан ўз олдига уялиб қолади гоҳида. «Мана шу аҳмоқларининг нимасини соғинган эканман?» — деб ўзидан ўзи сўрайди ва ҳайрон бўлади. Ўшанда — ўлимнинг кўзига қараб турганида кўнглида кечган туйғуларини дилри унутиб юборган. Фақат тушларида ўшандаги ҳолатлари яна безовга қилади, тун билан кўрқиб чиқади, кўзини очиб, ўзини қадрдон қишлоғида кўриб, чекени севиниб кетади, тирикчилигига ва бундан кейин жонига ҳеч нарса тажовуз қила олмаслигини англаб, шукр қилади. Бироқ қишлоқдошларига ғазаб қилишини эса ҳеч қанда қилмайди.

Нормурода эскироқ, қуриб, қақшаб кетган арава тушган эди, озроқ юриб, чархи чиқиб кетасеради. Ёнида бир челақ олиб юрини, ҳар чиқиб кетганда, уриб, тўғрилаб, сув сениб, ёғочини шишириб, жойида мустаҳкам туришини таъминлашни керак. Бироқ от аравада челақни ичи тўла сув билан олиб юрини қийин, лўқилайвериб, тўкиб

ташлайди. Бунинг устига улар тўғри йўлдан юришса экан, амаллаб, тўкмаса. Бу дала-даштларда нафақат челақдаги сув, балки Нормуроднинг ичи ҳам тўкилиб кетади. Шунинг учун унинг хирмонга бориб келиши, қолганлардан икки, гоҳида уч мартага кам.

Раиснинг ҳам шундан бошқа қиладиган иши йўқми, гоҳ хирмондан, гоҳ бригадир Тоғбегида ким кам ишлаётганини билиб олиб, ҳар келганда, уришиб, сўкиб кетади. Бу борада боланинг вақтларини умуман эшитишини ҳам истамайди.

Унинг онадан келиб сўкишлари Нормуроднинг тинчларини гиз-гиз қилиб юборади-ю, қўлидан ҳеч нарса келмайди; осмон узоқ, ер қаттиқ, дардини эшитадиган одам йўқ. Бу раиснинг танобини тортиб қўйиш учун кимга арз қилини керак, кимга айтиш керак ўзбонимчаллигини? Ким унинг гапларини эшитаман деб ўлиб турибди? Районда раиснинг катталари бордир-ку, лекин ёш болани ким қўяди уларнинг олдида? Бунинг устига бу Маннон Матлабович (кейинги пайтларда расмий кишилар уни мана шундай деб чақиришни одат қилган) ҳар бир гашида сиёсатдан келади, ўртоқ Сталин томонидан халқ олдида қўйилаётган вазифалар, уруш дон талаб қиладигани, унга жавоб бермаган ҳар қандай киши халқ душмани бўлиши, пенсиясидадан отиб ташланиши тўғрисида гапирди. Бу эрининг одамлари сиёсатдан узоқ, бу ҳақда айтилган ҳар қандай гапга жиддий қуроқ осадди ва қўрқув билан қарайди, ахир ҳали уларнинг ёдидан кўтарилгани йўқ, халқ душманларининг қанчаси отиб ташланган эди. Улар бунақа гапларни орқаваротдан эшитган.

Раиснинг зуғумлари жонидан тўйдириб юборганида Нормуродга Нигора тўғрисидаги ўйлар умид бағишлайди. У бу қиз ҳақида ўйлашни ёқтиради, онда-сонда гаплашиб қолган пайтларида, қизнинг шошиб-пишиб гапиринларини, кўзларини позли пирпиратишини, қоп-қора юзларини буриштиришини сиччиқлаб кузатиб тураверади. Ўзи камга эмасми, унинг олдида тагин жим ўтиради. Нигора маҳмадонга қиз, Нормурод узоқдан ўтиб кетаётганда ҳам бир гап отмаса бўлмайди. Уларнинг бундай қилиқлари, ғалла ўриб, зеркиб юрган аёлларга эрмак бўлди.

Нигора онаси уйига бориб, ҳовлидан хабар олиб, уст-бошини ювиб, ювиниб келиш учун кетганида унинг ўрнида ишлаш учун келади ва тўрт-беш кун қолиб кетади. Ўроқдан бўш пайтлари, бошқалар дам олганда Фотима момонинг ишларига қарашди, қозон-товоқларни ювади, йиғиштиради. Кўп аёллар ўзларининг гўдакларини олиб келган — шуларга қарайди. Ишқилиб тиниб-тинчмайди.

Ёзининг жазирама иссиғи авжига чиққан пайт эди. Пешин чоғи бир-икки соат куннинг тиғида турган одам ишиниб қоладигандай. Ўриладиган ҳосилни ўз вақтида таниб олини мушкул бўладигани сабабли, раиснинг кўрсатмасига мувофиқ аравакашлар тушида ҳам дам олмасдан ишлагитти.

— Бир-икки кун иссиқда ишласанглар ўлиб қолмайсанлар, — деган эди раис бир кун кўнчилигининг олдида. — Одамлар урунда жон олиб, жон берадиги, биз бу ерда озроқ иссиқни пеш қилиб, ҳосилни побуд қилсак ҳеч ким кечирмайди.

Нормуродга берилган, урушга олилмаган қари от сўлжайиб қолган, қадам олиши лажж, шу сабабли бошқалар кундалик меъёрни бажариб, пешин пайти озроқ дам олганда у бошига оқ рўмолча ўраб, чанг ва тердан қотиб кетган кўйлагининг сичи билан лоий сачраган бетини артиб юкни ортиб жўнаб қолади. Бундай пайтда энг оғир

чанқоқ. Йўл-йўлакай, ариқдан тўйиб-тўйиб сув ичиб олади-ю, ўн одим юрар-юрмас, яна чанқайди. Ўзим тер бадандан айроҳалгадан томаётган зардобдай оқайди-да.

Нормуроднинг баданида чанг ва тердан қалин қатлам ҳосил бўлган ва ҳар қашинганида қайноқ сувда куйган терининг бир қаватидай сидирилиб тунади. Ҳар доим юзимда узун-узун лоий назар пайдо бўлгандир, деган ўй билан юради. Айниқса Нигоранинг олдида бу тўйғу жонланади, шунинг учун шошиб-пишиб юзини сичига, элагига артаверади.

— Сенинг отинг бўлмас экан, — деди бир сафар Нигора у лажж ҳолда, юзини артиб келганида. — Раисга айт, алманштириб берсин.

— Нимагадир у мени ёмон кўради, — деди Нормурод Нигоранинг ёшига келиб, отдан тушар экан. — Билмадим, арпасини хом ўриппаими, худди отасини мен ўлдиргандай муомала қилади. Шу одам отини алманштириб берармиди.

Нормурод ғалла ташини билан бирга Нигора ўрган буюдоини боғлашга ёрдам беради. Режани бажармаганларга нон берилмайди. Шунинг учун Нормурод имкон қадар бу қизга кўмаклашиб туради.

— Мана, пишириб ўрашмиз-ку ғалласини. — Нигора кулди. — Отанинг бир гапи бор эди, берардан ҳам, бермасдан ҳам бир сўра, деган. Шунга ўхшаб, айтиб кўрчи, зора кўнгли юмшаса.

Нигора отасини ёдга олдию бирдан хомуш тортиди.

— Сен қачон уйга қайтасан? — Нормурод қизининг хаёлини чалғитиш учун гапни бошқа томонга бурди.

— Эрта-индин энам келиб қолинилари керак, кейин. Ўзим жонимга тегиб кетди. Бир ёқдан иссиқ, иккинчи томондан уйи соғиндим.

— Ишдан қочаянман, деб қўяқол ундан кўра... — Нормурод жар томондан ўриб келган эшакмиля ўсимлигини тиззалари орасига қистириб, қизларининг сочидай қилиб ўриб, боғлов ясар экан, кесатди.

— Сен мен ҳақимда ёмон фикрдасан, а? — Нигора аразлаган бўлди. — Кўринишим шунчалар дангасага ўхшайдими? Ўзингга маза-да, отга миниволиб, у ёққа борасан, бу ёққа келасан. Бу ерда куннинг тиғида, чангга ботиб, бир кун ишласанг, менга раҳмат, дер эдинг. Мен тенги қизлар, ҳозир уйларида, соя-салқинда ухлаб ётибди.

— Раҳмат... — Нормурод кулди ва жиддийлашди. — Айтдим-кўйдим-да, шунга шунчами. Лекин менинг ишим ҳам осон эмас.

Нормурод ўнтага яқин боғлов ясаб, ўрилган буюдоиларини йиғиштиради, боғлаш учун кетди, Нигора унинг ортидан эргашди.

— Сенга раҳмат! Яхшиям сен бор экансан, бўлмаса бу ерда режани бажаролмай, раисдан калтак еб, ўлиб кетган бўлар эдим.

Нигора ўрилган буюдоиларини йиғиштириб, боғнинг устига кўйиб кетадиган, Нормурод уларни боғлайдиган бўлди. Бу пайтда одамлар тушликка чиққан, фақат Нигорагина Нормуродни кутиб ўтирган эди.

— Овқат қоладими сенга? — Нормурод қизга ачинди. — Кетаверсанг бўлар эди, ўзим боғлаб, аравага ортиб оламан. Аталани ичиб кўйишиб, оч қолиб ўтирма.

— Фотима хола олиб кўйишлари керак. У киши мени яхши кўради, ҳар доим кечиксам, бир чўмич олиб қўяди. Ўзимам кўп қарашаман-да. Ҳар доим «менинг чаққон қизим», деб эркалайдилар. Сен бўлсанг мендай чаққон қизни дангаса, деб хафа қиласан.

— Оббо, сенинг олдинда бир оғиз бир нарса деб бўлмайди-я... Гапир-у қоч. — Нормурод кучаниб, ғаллани

боғлади. — Мабодо мени урушга олиб кетишса, сенга ким қарашади?

— Тошлар-да бирорта... — Нигора ҳазил учун шундай деганди. Нормуроднинг иззат-нафсига тегди.

— Оқибат шу бўлдимиз эди?!

— Сени ким урушга олаётган эмиш? Ёш боласан-ку!

— Ҳар ҳолда сендан икки ёш каттаман.

— Мендан катталигини учун урушга олишаверар эканми? Олмайдми.

— Колхознинг қари отиғача олиб кетгандан кейин мени ким тинч қўяди. Болалар билан ўзимизча тайёрланиб юрибмиз... Инганг қандай, қараниб турибдимиз? — уруш масаласи тилга олинди. Нормуроднинг ёнига олдин Цўлат, кейин унинг хотини Насима тушди.

— Ўз ишидан ортмайди-ку. Лекин орамиз яхши.

Нигора қаддини ростлаб, узоқларда ўзлари томонга яқинланаётган отиқни кўрди.

— Раис келяпти шекилли! Маннон чўлоқ. Ҳозир келиб, бу ишнинг учун сенга дўқлайди. Бор, яхшиен аравагини тўлдириб, кетавер.

Раиснинг дарагини эшитиб, Нормуродни ичига титроқ кирган эди, бироқ ўзи ҳам тушунмайдиган бир туйғу уни қиз ёнида шаънини ерга урилишига йўл қўймасликни уқтирди, жойидан жилмади ва бажараётган ишнинг имкон қадар бамайлихотир давом эттириши пайида бўлди.

— Сен бу ерда нима қилиб ивирсиб юрибсан?!

Раис тўғри шу ёққа келди. У узоқдан Нормуроднинг араваси тўхтаб тургани, унинг ўзи қандайдир, бекорчи ишлар билан машғул эканини кўрган ва жаҳл билан от солган эди.

— Нигора қўмакланаётган эдим. — Нормурод ўзини дадил турганига ҳаракат қилди.

— Сен аҳмоқмисан, нима бало? Ким айтди шунга ёрдам бер деб? Унинг, нима, қўли сишибдимиз, оёғи шол бўлиб қолибдимиз? Тур, қури бу ердан-э, баширанга... Бу ёқда иш ёниб турибди, сен бўласан дўстивозлик қилиб юрибсан.

— Сўқинман! — Нормурод бир ўзи бўлганда раиснинг сўкинишига илдаммай чидаган ва тескари қараб кетган бўлар эди, бироқ ҳозир бундай қилолмади. Ичидан бир нарса раисга ган қайтарини лозимлиги, ўз шаънини ерга урмасликни талаб қилмоқда эди.

— Нима?!

Раис бундай ганини кутмаган эди. Кейинги пайтларда у одамлардан дезрли рад жавобини эшитмаётган, ҳеч ким унга қарши бормаи қўйган, аҳоли ундан ажалдан қўрққандай чўчиб қолган. Унинг ўзи ҳам ҳар қуни районда раҳбарлардан озин-бурин қолмай сўқини эшитиб келади. Шунинг учун қўл остидагиларни сўқиниши ўзининг асосий вазифаси ҳисоблайди. Буни устига унга сал қаршилик қилган, ганини менсимаган кишилардан шафқатсиз тарзда ўч олини йўлига ўтиб олган. У билан сал сан-манга борган киши борки, тезда ё урушга жўнатилади ёки уйдаги қишга деб сақлаб қўйилган озин-овқатидан ажралади.

— Сен менга ган қайтарайсанми? Мен сени... эмантин... — Раис қиз бола бор демай овозига келганини қайтармай Нормуродни сўқиб кетди. — Сен босмачивачани бир қун деганда қамоққа тикаман, ўша ёқларда чириб, йўқ бўлиб кетасан, тушундингми? Бугун овозингда, қишлоқда юрган экансан, бу учун менга раҳмат айтишининг керак, менинг оёғимни ўзининг керак бу учун! Мендан бошқа одам бўлганда сенинг авлод-ажлодининг билан қуриштиб юборар эди. Раҳматининг ўрнига сен менга ган қайтарасан. Ит қутурса эгасини қонади, деганлар рост экан.

— Қиз боланинг олдида сўқинманг. — Нормурод раисга тенг келюмаслигини билади, бироқ ичидан чиқиб

келаётган алақандай бир қайсарлик уни бутушлай эҳушини ўғирлади. — Қўлингизда осмонни ушлаб турган бўласангиз ҳам сал ўйлаб ганиринг.

— Эй, сен... — ғазабдан раиснинг лаблари қалтиради, кўзлари қонга тўлди, нима дейишини билмай, кўларини бир-икки серлади.

Урушдан мана шундай бўлиб қайтган — ғазаби қайнаса, қалтираб, ўзини йўқотиб қўяди, кўзига ҳеч нарса кўринмайди.

— Сен, итвачча...

Раис шундай деганча, ортиқ ганиролмаи, отини ишқлаб, Нормуроднинг тенасига келди ва қўлидаги қамчи билан унинг ўнг келган жойига савалай бошлади, Нормурод оғриқнинг зўридан кўзлари билан бошини беркитганча, қичқирди. Нигора ҳам бир-икки сония чеккада нима қиларини билмай, ҳайрону лол қараб турди, сўнг ўзига келиб, раисга ташланди:

— Тегинманг унга, унинг айби йўқ. Менга қарашаётган эди!

— Сен, манжалақ, қоч бу ердан!

Раис уни телиб юборган эди, Нигора кесақлар устига чалқанча йиқилди.

Узоқда тушлик қилаётган жувонлар қий-чувни эшитиб, шу томонга югурди. Бироқ улар етиб келганча, Нормуроднинг жафокаш елкасига раиснинг кўнлаб қамчиси келиб тушган эди. Аёллар қий-чув қилиб, Нормурод билан Нигорани нарироққа олиб кетишди. Раис эса оғзидан кўнлик сачратганча сўқиниб, отининг бошини орқага бурди.

— Нима қулларга қолдик, жон қизим, сенинг гуюҳинг нима? — Фотима хола чўккалаб олганча, Нигорани маҳкам қучиб, хўн-хўн ийғлаб, ганирар эди. — Нимага сени уради? Сенгинада нима айб экан, ёш бошини билан катталар қаторида ишлаб юргангизми айбинг?

— Мен кетаман, ишламайман. Отиб ташласаям ишламайман.

Нормурод жаҳл билан аёллардан узоқлашмоқчи бўлган эди, тўрт-беш жувон унинг олдини олиб, қайтарди. Бу ишнинг оқибати яхши бўлмаслигини айтиб, уни паштидан қайтаринди. Ган-сўзлардан кейин, Нормурод ишқиллаб ийғланганини бас қилди, фақат буринини тортинини тўхтатолмади. Елкаси, бели ачишиб бормоқда эди.

— Мен ўч оламан, ҳали кўреатиб қўлман бу одамга ўзининг кимлигини. Бир умр менга қўл кўтарганига пушаймон қилади бу ифлос. Мен бобомнинг неварасиман, бировдан азият чекиб, илдаммай кетавермайман. Ўч оламан, қасос оламан! Тинч қўймайман бу ифлосни. Бобомнинг ишнини қиламан...

У шу пайтга қадар бобоси тўғрисида умуман ҳеч нарса демас, бунинг унга отаси тақиқлаб қўйган эди. Бошқаларга ўхшамагани учун ҳам ички бир туйғу билан бобосидан фахрланиб юрининга қарамай, барибир унинг бир пайтлар босмачи ўтганидан афсус чекар ва тап олмаслик пайида бўлар эди. Бироқ бугун негадир ўз-ўзидан бундан очик-опкора фахрланиб кетди. Бу унинг Маннон тимсолида ҳукуматга қарши ожиз неёни эди.

Шу ерда ийғилган аёллар эса бу ганиларни ёш боланинг аламда айтганлари сифатида қабул қилди ва ҳеч ким бунга эътибор бермади. Улар учун Нормурод ҳам, Нигора ҳам ёш бола эди, холос.

* * *

Ёдгор урушга кетгандан сўнг икки ойдан ўтиб Ризвоннинг кўзи ёриган ва Ғолиб бир ёндан оиниб қолган

эди. Болага Ойсара момо қараб турган бўлинига қарамай, Ризвоннинг кўнгли яримга, ён болаесига илҳақ бўлиб, уйга бирров бориб, хабар олиб келишни хаёл қилиб юрибди. Бригадир Тоғбегининг эси кирарли-чиқарли бўлиб, сержаҳл, яхши гапни умуман туңғунмайдиган, бировга раҳм қилмайдиган киши эди.

Ризвон шу иссондан тўрт-беш марта уйга бориб болаеси билан кекса момо қайнонасини кўриб келинига руҳсат сўради, у рози бўлмади. Ўртага Матлуба хола ҳам тушди, кўнмади.

— Сўлтанлаб юрадиган давр эмас ҳозир, — деди у ҳиссиз бир тарзда. — Ғаллани ўр, тамом бўлса, ёнишиб ётасан ўша уйингга.

Ризвон меҳнаткан бўлини билан бир қаторда, чиройли жувон — жазирама иссиқ, оғир меҳнатлар ҳам унинг чиройини сўндиролмаган. У тўғки сахро ўртасидаги ёлғиз қизғалдоққа ўхшаб шунча қиз-жувоннинг ўртасида ажралиб туради.

Ўша куни у Тоғбеги белгилаб берган кундалик меъёрини бажариб, энди қайнонаси Матлуба холага ёрданга чоғланиб турган эди. Отини йўрттириб Машион ране келди.

— Ана, чўлоқ рансимиз келаяпти, — деди жувонлар орасидан кимдир. — Қараб турсам кўзимга шуям чип-чиройли эркак бўлиб кўринаётган, эрим бор пайтларида ҳеч қачон чўлоқ, ғилайларга қарамас эдим.

— Нимага ушқа дейсан, ўзи кўркем, ўктам йингит-ку. Оёғи боридаям истараси иссиқгина эди, ҳозирам чиройли. Ўқ оёғини олиб кетган бўлинига қарамай, ҳаммаси жойида шекилли, ана келганига тўққиз ой бўлдим, йўқми, хотини кўчқордай ўғил туғиб берди. Отини Муҳаммад деб қўйибди. Ўзлариям ўлиб турган эканми, дейман-да. Бунинг устига баҳонасим бор, ўримга чиқмайди.

— Алам қилади-да, ҳамма, ўлиб-тирилиб ишлаб юрибди, қандай қилиб қорин тўйдирсам дейди, барча оч, булар бўлса бола қилиб, бемалол... Эҳ, куйиб кетаман... Қачон бизлар ҳам... а?!

— Бас қилсаларинг-чи, эрларинг бор-а, бошларингга. Бир погиронга кўз олайтиргани улмайсанларми.

— Агар ҳозир кетдик, деса оёғинини кўлинига олиб орқасидан югурардинг-ку, тўғримми? Ўзини, пуф сассиқ бўлмай.

— Сен мени ким деб ўйлаясан, ўлишганим энди эркакларнинг бир гапига лаққа тушгани. Шаҳарда бўладиган сутоқоёқ аёлларданми мени сенга?!

— Эй, ране урушдан келган пайтларида игна ютган илдай эди, бетига бурун билан иккита кўздан бошқа ҳеч нараси йўқ эди, энди тушпа-тузук семириб, кўзга яқин бўлиб қолди. Шу ҳолида нима бўлса бўлади деб, бир кун ўғирлаб кетмасамми...

— Эй, бас қилинглар, яқинлашиб қолди, яна мени деб аёллар таланиб ётибди деган хаёлга бормасин.

Ране гўддайиб келиб, аёллардан ишни суриштира бошлади.

Ризвон фурсатдан фойдаланиб, ранедан уйга жавоб сўраб олмақни бўлди, бригадирга ишониб ўтираверса, ўлиб қолсам қўйиб юбормайди.

— Ране бова, — деди улиб, унга қандай гапирганини билмай, шу сабаб, кўпчилик энди-энди кўникиб бораётган сўз билан музокаат қила қолди. — Уйга бориб келмоқчи эдим, момонинг бир ўзлари Ғолиб билан қолиб кетганлар, бир ҳафта бўлди, ҳошларидан хабар ололмаймам, руҳсат берсангиз, кўриб келсам.

— Ким у Ғолиб? — Ранеи ажаблантирган нарса

бошқа эди-ю, шу саволни берди.

— Ўғлининг неми шунақа, — деди аёллардан бири шайғиллаб.

— Яхши... — деди ране чўзиб ва негадир Ризвонга эмас, ўша, оломон орасидан гап ташлаган, бошига сарғайиб кетган рўмол ўраган, офтобда ушиққан, чапг қўйиб, кир босган кўк рангли кенг чгт кўйлак кийган жувонга қарата. — Ушдай бўлса, камширининг ўзи бир келиб кетса бўлмайдими? Одамлар бу ерга томошага келгани йўқ-ку. Уйда ўтирган бекорчи камшир ҳам энди ишимизга халақит берини керакми?

— Ҳамма гап шунда-да, — деди шовиллиб ўртага суқилган Ризвон. — Кекса камшир бу ерга келолмайдилар. Хавотир олаймиз... Кейин, уст-бошимни чайиб келар эдим.

— Нимасидан хавотирланасан, қишлоқда ҳеч гап йўқ, бугун эрталаб бўлганман, ҳаммаси тинч.

Ране Ризвонга сипчиқлаб разм солдино ичидан шимадир узилгандай бўлди, шу пайтга қадар бу жувонга кўзи тушмаган экан ёки эътибор бермаганими, иккилиб қишлоқда мана шундай гўзал аёл борлигини билмабди. Катта-катта кўзлари, маъюдор нигоҳлари, лўғин юзи, шимшод дарахтидек тик қомаги ҳушнинг ўғирлади. Ўзининг мияни қайпатиб юборадиган иссиндан қони кўнириб турган эмасми, Ризвоннинг жозибаси ҳирсини кўзғатди.

Бир пайтлар, Ёдгор билан урушда юрганида аёллар тўғрисида кўп гаплашганган, ўшанда бу йингит хотини ҳақида берилиб гапирар, тилидан бол томар эди. У пайтда уйга тирик қайтмаймиз, деган даҳшатли ўй кўнглини бутунилай эгаллаб олган ва шунинг учун ораларида ҳеч қанақа сир бўлган эмас. Ёдгор бемалол эру хотини ўртасида бўладиган гап-сўзларни мридан сиригача, ширин энтикишлар билан гапирини ёқтирар эди. Машионга эса акасидай ишонар ва уни ҳурмат қиларди. У Ризвон тўғрисида худди икки қушлик қувв ўртоқларига мақтанган каби гапириб берар, ўшандан Машионнинг бошига бир парса — унинг хотини гўзал ва бироз енгилтакроқ деган хулоса ўрианиб қолган.

Ране Ризвонга қараб турар экан, хаёлида унинг юзига кўзларини теккизгандай бўлиб, юраклари ширин орзиқиб кетди ва бақрайиб қолди. Ўзича Ёдгорнинг ҳикояларини кўз олдига жонлантирмоқчи бўлди, бироқ илкомини қилолмади, ахир мана шундай ушган, гўзал ва лозик жувон қандай қилиб Ёдгор айтган қилиқларни қилиши, гапларини айтгани мумкин?

Унинг бу қадар оч нигоҳлар билан Ризвонга термиллаётганини яқин атрофдаги барча аёллар ҳам пайқадди.

— Барибир-да, — деди Ризвон ва тўхтаб қолди. Ўзида рансининг шармсиз нигоҳларини ҳис қилиб, тинирчилади, каловланди.

— Майли, — деди анча пайтдан сўнг ране ўз нигоҳлари билан жувонни поўнғайи ҳолатга солиб қўйганидан қувониб, ўзи салобатли киши эканини яна бир бор ҳис қилиб, кўкрагини кўтариб. — Борсанг борақол. Фақат кеч қолма. Пешин пайти бор-у орқага қайт. Ҳозир кетаверсанг ҳам бўлади.

Ризвон раҳмат айтиб, ўроғини ёнидаги дугонасига топириб, ашиқ-ташиқ рўмолини қайтадан ўраб, йўлга тушди.

Ҳаво ўта иссиқ — далалардан тандирдан чиққандек ҳил кўтарилади, ғаллазорлардан чиққан чапг хавода муаллақ осилиб қолиб, нафас олинига халақит беради, кишининг терлаган баданига ёнишиб, қалин кир қатламни

ҳосил қилади. Ён-атрофдан эса чирилдоқларнинг чириллаган овози эшитилади ва уларнинг қулоқини тешиб юборгудай илғичка овози иссиқнинг таъсирини тобора ошириб юбораётгандай тўюлади.

Раиснинг нияти бузилиб, Ризвоннинг узокроққа кетишини кутди. Бу ердан кўринмайдиган жойга боргач, от солиб, орқасидан етиб, жувоннинг кўйинга қўл солиб кўрмоқчи.

У тўсатдан Ризвонни ёстириб қолди. Йўқ, кўнглидаги ҳислар юксак, олий туйғулар эмас, минглаб аёллар «гаҳ» деса қўлига кўйинига тайёр турган инсон уларни самимий севинга, биттасига энг муқаддас ҳислар билан боғланиб қолишга қодир эмас. Бундайлар, аёллардан кўра ўзларига берилиб қолган, фақат ўзидан мағрурланадиган, атрофдагиларни назарга илмайдиган бўлиб қолади. Айни пайтда у ҳам шундай, Ризвон кўзига ўта чиройлилиги билан бир қаторда, хокисор ва ҳаёт қайинчиликларида эзиллиб кетгандай бўлиб кўринди. Ўзи асида ҳам шундай эди-ку, бироқ ҳеч ким бу оғирликларни раис келиб енгилантириб берсин, дегани йўқ, айниқса Машнон ўйлаётган масалада. Раис ўзига ҳос манманлик билан «Шу жувоннинг ҳеч бўлмаса бир кечага бахтли қилай, — деб ўйлади. — Шу бечора ҳам бу ҳаётга келиб, бахт нималигини бир ҳис қилсин».

«Жувон менинг таклифимга кўнадимми, йўқми?» деган савол кўнглининг кўчасидан ҳам ўтгани йўқ. Назарида, бир оғиз айтса бас, ҳар қандай аёл унинг учун ўлиб қолишга тайёр.

Раис отини йўрттириб, тунроқ далаининг чангини кўтариб, орқасидан етиб келганида, Ризвон бир чўчиб тунди ва дала кенг бўлишига қарамай, раиснинг отига йўл бериб, ўзини четга олди.

— Ўзинг яхшимми? — сўради у мағрур ҳолда нимани сўрагани, гапни қайдан бошлагани билмай.

— Яхши. — Ризвон раиснинг кўнгли бузилганини аллақачон сезган, шундан биров тараддудланди, ҳаяжонланди. Уягли бирор гап айтиб қолса қандай жавоб берарман, деб хаёлга чўмди.

— Отга миндириб кетаёйми? — сўради раис бирдан овози ўзгариб, — чиройли оёқчаларинг оғриб қолмасин.

Ризвоннинг баданидан совуқ тер чиқиб кетди, бутун танаси қумуреқалар ўрмалаб кетгандай жимирлади.

— Керак эмас, — деди ўзини билмаганча олиб, эътибор бермасликка ҳаракат қилиб.

— Ўзинг қара-да. Менинг вазифам таклиф қилини. — Раис отини Ризвонга яқинроққа бурди ва сал энгалиб гапирга бошлади. — Эрининг кетганигаям анча бўлди, ҳатт ёварганим ўзи?

— Мида бир марта ёзган эдилар... Бунгаям анча бўлди, аданмасам тўрт ойдан ошарини.

— Анча бўпти... Сенгаям қийин эди ўйнаб-қуладиган, роҳат-фароват қиладиган пайтингда ёлғиз қолиб кетгансан, шунча вақтдан бери бир ўзинг, ёлғиз... Умр эса ана-мана деганча ўтиб кетади.

— Нега ёлғиз? Момом, аммам, Ғолиб бор.

— Сен тушунмадинг, мен бошқа мазмунида... Аёл кишига эркак керак-ку, эркакениз унинг кўзига қон тўлиб кетади, жининга ўхшаб қолади. Мен буни яхши биламан, ўзинизнинг аёллар фикр, деб айтмасаям, Ўрисия томонларининг жувошларидан эшитиб келдим, улар уят деб ўтирмайди, кўнглидаги гапни айтиб ташлаётган. Сен ҳам айтасан, менинг бировга гуллаб қўлидиган одатим

йўқ. — Раис шарменз тарзда иршайди.

Ризвон нидамади. Шу пайтга қадар ҳар ҳолда бу инсонни ҳурмат қилар, эридан, ўзидан ёни катта бўлгани учун худди акасидай кўрар эди, айниқса урундан қайтиб, эридан дарак олиб келганидан сўнг ҳурмати ортган. Ўшанда, момо қайнонаси уни кўрган бориб, невараси Ёдгорнинг соғ-саломат юргани, улар бир вагонда кетиб, бир жойда бўлишгани, урунга биргаликда кирганлари, жанглардан бирида у оёғидан ажралиб қолгани, Ёдгор эса жангни давом эттиргани, русчани яхши ўрганиб олгани, командирлар ҳурмат қилини тўғрисида хабар келтирган эди.

Бир кўнгли раисни қарғаб ташламоқчи бўлди, бироқ ич-ичидан нимадир қарши чиқди, бир томондан раҳбар бўлса, ҳа деганда ёмоғотлик қилиб юборади, у — оқиза бир жувоннинг қўлидан нима иш келиши мумкин? Раҳбарларга гап қайтарадиган замон эмас. Бир томондан эса, ўзини қанчалар ўнғайсиз ҳис қиладиган бўлишига қарамай, барибир юрагининг туб-тубида раисга руйхушлик бериш истаги бўйи кўрсатаётган, бу нима — ўзи ҳам тушунмайди, лекин қоронғи тун кўйинда милтиллаб турган, ўчин арафасидаги чирокдай бўлиб, шундай бир туйғу бўйи кўрсатади. Ризвон шаддо, уятсиз жувошлар тонфасидан эмас, ҳеч қачон катталар юзига қарамайди, ибобли, хокисор, эркак киши тўғрисида гап кетганда, ҳатто аёллар ўртасида ҳам уялиб, юзига қизиллик югуради. Лекин кўнглидаги бу туйғу қайдан пайдо бўлган ва нимани аниглайди — ўзи ҳам тушунмаётган.

— Мени ёмон одам, хотинбоз экан, деб ўйлама. — Раис жувоннинг нидамганидан давоқланди ва ичиди «ўларсан рад қилиб, ўзинг жон деб турибсан-ку, қандай рози бўлишни билмайсан-да», деб қўйди. — Мен сенга яхшилик қилмоқчиман, бу дунёдан мана шундай ўтиб кетма дейман, эртага, бир кун қариб қолгандан сўнг биров қарамайди, кейин пушаймон қилма, дейман-да.

— У киши яқинда келиб қоладилар, — деди Ризвон нима демоқчи бўлаётганини ўзи ҳам тушунмай. Кўнглида ёниб турган ўша нотанини туйғу секин-аста кучайиб бормоқда.

— Сен хафа бўлмагин-ку, лекин бор ҳақиқатин айтман — бу урундан инсон зоти тирик қайтишига ҳеч қачон ишонмайман. Бу урун эмас, қиёмат. Унга бир кирган одам қайтиб чиқини қийин.

— Сиз қайтибсиз-ку, — Ризвон ҳайрон бўлди.

— Менинг бир омадим чоғди-да, шундаям бир оёқин бериб қутулдим. Қолганларга шу ҳам насиб қилмаса керак. Бу ота-бовамиз урунган, қилчбозлигу милтиқбозлик уруни эмас, айтдим-ку, қиёматнинг ўзи... Буни ҳис қилини керак, кўрин керак, шунда тушунадиган киши... Қўзғонининг остидан чўғ бўлган кўрғончилар учиб ўтаверади, сал бош кўтарсанг бас, тешиб кетади. Хафа бўлмагин-ку, лекин Ёдгорнинг урундан қайтишига шубҳам бор, бекорга қутганим қолади.

— Унақа ёмон ният қилманг, — бу гап Ризвоннинг иззат-нафисга тегди. Унинг кўнглидан «кутмаганда нима ҳам қилар эдим», — деган гап ўтди-ку, бироқ буни айтиш беҳаёлик ва эрига ишбатан ҳурматсизлик бўлишини биллиб, тилини тинлади, бироқ кўнглига мана шундай чиройли жавоб келганидан ўзи ҳам шайға қилди.

— Менинг ниятим ҳолие, йингитларимизга ҳеч ёмонлик тилмаганман, лекин барибир бу урунда ажалга чап бериш қийин. Албатта, барчалари омон қайтишини, кеча-қундуз ўзим ҳам Худодан шунини сўрайман. Лекин, бу истак билан Худонинг нима иши бор? Урун қанақа

эканини билмайсан... Бунинг ҳеч нарсага қиёс қилиб бўлмайди... Барибир тасаввур қилолмайсан... Даҳшат!

Ризвон индамади, раис эса гапни шу томонга буриб, хато қилганини ашгади, аммо энди кеч, икки ўртада юзага келган суҳбат кайфиятини ўзгартириши қийин.

— Сен билан бир бафуржа гаплашиб олишимиз керак, — деди тўсатдан гап оҳангини ўзгартириб Маннон. — Бу жудаям керак, ҳаётнинг икки-чикирлари, муаммою қувончлари тўғрисида бир батафсил гурунг қиласан бўлар эди. Сенга айтмоқчи бўлган гапларим кўн, юрагимни ўртаб ётибди.

Ризвон ўзини ноқулай ҳис қила бошлади, боядан бери кутиб ўтиргани — гап ниҳоят суҳбатининг бошги мақсади томонга бурилмақда, кўрққани ҳам шундан. Тилини тинлаганча, печаклар, ўт-ўлашларга қоқилиб, суқилиб кетаверди.

— Нимага индамайсан? Менинг бундай таклифимни кутиб юрган аёллар қанча, биласанми? Эҳ-ҳей, ҳаммага ҳам айтавермайман бунинг, йўқ дема, бир маза қилайлик. Қачон учрашамиз? Хоҳласанг ҳозирнинг ўзидаёқ гаплашиб ташлаймиз.

Ризвон ўзини нарироққа олди, бу билан ўзини рандан чеккароққа тортмоқчи эди.

— Нимага кўрқиб кетдинг? Шунчалар ваҳималиманми? — Раис кулди.

— Менга унақа гапларни қилманг. Бошимда эрим бор... — Ризвон йиғлагудек бўлиб шундай деди ва орқасидан кўниб қўйди. — Сизни ҳечам бунақа одам деб ўйламаган эдим.

— Спирит фақат оёғини узиб кетган деб ўйлаганидинг?! — Раис ҳиршилади. — Адашсан, оёқ кетган бўлсаям, аёқ яхши.

— Менга унақа гапларни қилманг! — ниҳоят Ризвон ўзини тутиб туролмади. — Раис бўлсангиз ўзингизга, қаттиқ гап эшитмайин десагиз йўлингиздан қолманг.

— Эҳ-ҳэ, жаҳлнинг ёмон-ку сенинг. — Раис унинг бу гапларидан бироз довдираган бўлишига қарамай, сездирмасликка ҳаракат қилди. — Ўзимам шунақаларни ёқтираман. Асов отга ўхшайди сендайлар... Отин ҳам минмай қўйса мана шундай ёввойилашиб кетади, кейин қўлга ўргатини қийин бўлади, лекин ҳечқисан йўқ, бу инининг бутун даззати ҳам шунда — қўлга ўргатишда, тихирлигини сиқдиришда.

Ризвон индамай тез-тез юриб, олдинга кетди, раис отининг жиловини тортиб, ортидан озроқ термилди: уриниб-суришиб кетиб борар экан, жаҳли чиққани, асабийлангани шундайгина сезилиб турар эди, унинг гўзаллиги, қаддиниңг тиклигидан Маннон яна бир бор лол қолиб, юраги энтикди. Бир кўнгил ортидан бориб, жарга кирган пайтида, тутиб олмоқчи бўлди-ку, лекин жувон қарипилик қиладиган бўлса, ёғоч оёғи билан унга бас келолмай, шармандаси чиққинини ашгаб, шапқидан қайтди, оёғи ошга етганда мана бунақа таваккал ишларга қўл уриб, ҳаммасини расво қилиб қўйишдан чўчиди. Ахир бир колхознинг раиси бўлиш ҳам кичик гап эмас.

«Барибир бир кун меники бўласан, — деди у тинирчилаб турган отининг юганини қаттиқ тортиб. — Кўрамиз қанчагача мана шундай поз қилар экансан».

Маннон инини қойиллатиб қўйгандай, мамнуи ҳолда, кўнгли ашланечук енгиллашиб, от бошини хирмон томонга бурди.

* * *

Ризвон икки ўт орасида қолди.

Ўша кунини уйига бориб, кўндан буён соғиниб юрган ўғлини кўрганда ҳам хаёли жойига келмади. Аввалига момо қайнонаси Ойсара момо ўзича унинг тоби қочганини башорат қилди, Ризвондан рад жавобини олиб, певара келишини зерикканга, чарчаганга чиқарди.

Ўша кунини Ризвон уйида қолди. Раиснинг бунақа қилиғидан кейин, ишга бўлган ҳафсаласи ҳам бироз сўнди. Уйда кир-чирларни ювди, ўғлини чўмилтирди, ўзи ҳам ювиниб, тараниб, чиройли, ёқимтой жувонга айланди. Ойнага қарай туриб, негадир ғайрихотиёрий бир тарзда «ана энди раис кўрайдми», деган фикр хаёлидан лоп этиб ўтди ва ўзидан уялиб кетди. Ўзига дакки берган бўлди, ахир эри урунда бўлса, бегона эркакни ўйлаш, бунинг устига ўлардай сурбет, даққи, чўғир ва чўлок кишини ёнда олиш гуноҳ эмасми? Ўзининг наҳлавондай, забардаст, чиройли ва ўктам эри бор-ку, бу Маннон деганлари унинг тирноғига ҳар арзимайди! Нега уни ўйлаб қолди?

Шу воқеадан кейин Ризвоннинг ўз-ўзи билан кураши бошланди.

Ҳаловатини ўғирлагани, тинчгина ҳаётини дўзахга айлантириб юборгани учун гоҳида раисни ўлдириб ташлагиси келади, гоҳида эса — асосан узундан-узун, зерикарли иш чоғида уни ўйлаб, вақтнинг ўтганини билмай қолганда, чарчоқларини унутганда, хурсанд бўлади, севинади.

У ўзи нимадан фахрланади?

Шунча аёл туриб, наҳотки раис фақат унинггина севиб қолган? Шунча жувонлар унинг орқасидан «оҳ» тортиб юрган бир пайтда, раис уни ташлади, демак, у ҳаммадан чиройли ва ҳаммадан гўзал. Бундан севинмай бўладими? Эҳтимол, у раиснинг кўзига олдинги бир бузук аёлга ўхшаб кўрингандир?!

Ризвон бир хулосага келолмайди, ўйлайди-ю, ўйининг охирига етолмайди.

Орадан бир кун ўтиб, қуёш икки терак бўйин кўтарилганда ўримга қайтиб келди ва уни Тоғбеги ғазабнок қарини олди, қамчисини сернаб, уришга кўн тажовуз қилди, яхшиям қайнонаси бор экан, орага тушиб, ажратиб қолди.

— Қанжик! — деди Тоғбеги жаҳлдан лаблари тиграб, кўзлари қизариб. — Бу ерда ҳамма иш билан банд, бу эса ялло қилиб юрибди, икки кеча пима иш қилиб келдинг, кимнинг қўйишда ётдинг?

... Раис ғалла даласига тез-тез келиб турадиган бўлди, илгарилари икки-уч кунда бир келиб кетмаса, қорасини кўрсатмас эди, хирмондан туриб, буйруқ бериб юборар эди. У Тоғбегини қанчалар сўкмасини, унга қаттиқ инонади, чунки довдир эканини, буйруқ берилса бас, ўлиб бўлса ҳам шунинг бажаришинини, урушга олиб кетинларидан ўлардай чўчичинини яхши билади. Шу сабабли бошқа қишлоқларнинг даласига икки марта борганида, бу ерга бир келиб туради. Энди, қишлоқдош аёллар орасида Ризвон деган ниҳоятда гўзал жувон ҳам борлигини кўриб, бундан юраги яримга бўлиб, бу ерга келишни кўнайтирди. Имконини топганда, кунини икки марта ҳам келадиган бўлди ва соатлаб шу ерда қолиб кетади, кимгадир дўқлайди, ҳазил қилади, аёлларга бонидан ўтказганларини айтиб бериб, уларни йиғлатади, ўзининг кўнглини кўтаради. Буларнинг барчасидан кўзланган мақсад битта — Ризвоннинг кўнглини, меҳрини қозониш. Унинг олдида ўзини кўрсатиб қўйиш.

Раис ҳам ўзи тушиб қолган ҳолатдан ҳайрон, қўл остида шунча аёл бўлса-ю, унинг кўнгли фақат битта жувонда, илгарилари ўлиб қолса хаёлига ҳам

келтиролмаган бўлар эди.

— Раисимиз одамбашара бўлиб қолибдими? — жувошлардан бири ўроқларни қайраш учун ўтирганларида гап бошлаб қолди. — Олдинги дўқ-пўнисалар йўқ.

— Уям кўр эмас, одамларга қанчалар оғир эканини кўриб турибди, ўлсинми ўлганининг устига тенган қилиб ғазаб қилавериб.

— Менимча у бирортани яхши кўриб қолган. Шундан мулоҳимлашяпти.

— Сенинг каллангда бир гап. Шундан бошқа нарса йўқ хаёлингда.

— Қизиқмисиз, бу ҳаётнинг мазмуни шу бўлса, яна қанақа гап бўлиши мумкин?

Ризвон эътибор бериб қараса, бу бир тўда жувошнинг эрмаги битта экан — раисни ғийбат қилиш. Эртадан кечгача нима ҳақида гаплашмасинлар, барибир мавзу шу инсонга келиб тақалаверади. Биров яхши дейди, биров ёмон, биров ўктам дейди, бошқаси чўлоқ — гап бунда эмас, асосийси шундаки, усиз ҳар қандай суҳбат тузсиз ошдайдир бир гап бўлиб қолган.

Албатта, Ризвон бир нарсани — аёллар фақат раҳбар, йўлбошчи эркакнинггина тан олишини, ундан ўзгасига эътибор беравермаслигини, бу уларнинг ҳайвоний туйғуларидан келиб чиққанлигини тушуниб етавермайди. Шунинг учун дугоналари, ҳамқишлоқ қиз-жувошларнинг бу борадаги гап-сўзларидан ҳайрон бўлади. Бора-бора эса Маншонни бошқалардан раик қилаётганини ҳис қила бошлади. Ахир раис унгагина ўз кўнглини ёрган, уни несаган, демек раисга барчадан кўра кўпроқ ҳаққи бор, бу жувошлар эса тинмай раиснинг орқасидан гап қилгани нимаси.

Ризвон кўнглида кечаётган ўйлар яхши кишининг хаёлига келмаслигини билади ва бундан чўчийди. Бузуқ аёлдай фикр юритаётганидан ўзи уялади ва кўнглидаги гапларни бировлар билиб қолмаётганига шукр қилиб ўтиради.

Ўрим жойи қишлоқдан тобора узоқлашган ва ўримчилар қишлоқ аҳли чўли деб атовчи, бир неча адирлар орқасида жойлашган, тақир лалми ерда ишлаяпти. Кундан кунга аравачиларнинг иши оғирлашиб бормоқда: хирмон тобора узоқлашяпти, қатнаш оғир, кун иссиқ, араваининг чархлари тез қуриб қолади, отларнинг силласи қурийдир... Шундай бўлса ҳам Маншон раис ўримчиларнинг ҳолидан хабар олишни қанда қилгани йўқ.

Бир кун ишнинг пайтида овқатланиб ўтирган аёлларнинг ёнига келди:

— Маматқулнинг урушга олишяпти экан. Хайрландиларингми? Ҳар ҳолда аравакашларнинг эди.

— Хайрландик, — чулдиради аёллар бири олиб, бири қўйиб. — Жавоб берсангиз, бориб, кузатиб келар эдик. Ўрим кунга осмон узилди тушмас.

— Хайрлашган бўлсанглар бўлди, — деди раис қатъий. — Ёни чиқармиди. Ўзим яхшилаб кузатиб қўйдим. Тўрт-бешта бекорчи аравакашлар сизларнинг ўринларингизга ҳам хайрлашгани борган экан, бир ғазаб қилдим, орқа-олдига қарамай жўнаб қолди.

Шундан кейин раис бошқа мавзулардан сўзлаб, гапни атайлаб Ризвонга бурди ва боласининг ҳол-аҳволини сўради.

— Ўн кундан бери хабар олганимиз йўқ, — деди ийманиб Ризвон.

— Бўлмаса, — деди раис Матлуба холага қараб. — Келишингизга жавоб беринг, бориб боласидан, кампирнинг иссиқ-совуғи, қир-чирларидан хабар олсин. Ҳозир кетаверса ҳам бўлади.

— Яхшиен сиз бориб кела қолинг, амма, — Ризвон раисга эмас, қайнонасига қараб гапирди.

— Кекса одамни чоптириб юрасанми, овора қилиб. — Раис унга дакки берди. — Эҳ, ҳозирги ёшларни тушуниш қийин, ишни кўрса қочсам дейди.

— Ўзинг бориб келақол. — Матлуба хола келишининг эътирозини тушулмади.

— Яхши бўлар эди бир бориб келсанг. — ўртага суқилди Фотима хола. — Ойсара момо ҳам хавотир бўлиб ўтирган бўлса керак. Икки ўртада мен ҳам уйга бориб, қирларни чайиб келар эдим.

— Сизга нима бор экан? Ўзингиз муниллаб қолган бўлсангиз, қишлоққа тушиб келаман деб узликиб қолманг. — Раисга Фотима холаининг гапи ёқмади.

— Бўлмаса келишининг ўзини ёлғиз юборамизми? Шундай биёбондан, а? — Фотима хола ажабланди. — Яхши бор, ёмон бор...

— Ҳозир бу яқин ўртада эркак зотини кундузи чироқ ёқиб ҳам тошиб бўлмайди, нимадан кўрқадир? — Раис гапни айлантди.

— Ким айтди сизга аёллар фақат эркаклардан кўрқадир, деб? — Рухсат шаддод кулди.

— Бўлмаса холамиз нимадан чўчингиз?

— Эркакдан бошқа ёввойи жониворлар ҳам кўн-да бу чўлда. Кечалари билан увиллаб чиқади.

Раис Фотима холаи Ризвон билан кўнлиб қишлоққа юборинга мажбур бўлди. Унинг бу борада тузиб юрган режаси барбод этилди ва ҳафсаласи қайтди. Эртага бирор нарсани ўйлаб топишни кўнглига тугиб қўйди.

Эртаси кун Маншон қолхозининг ғалла далаларини бирма-бир кўздан кечириб, пешинга яқин қишлоққа қайтди. Олдин Фотима холаининг уйига кириб, бугун далага бормаса ҳам бўлаверинини айтди. Сўнг Ойсара момоникига ўтди. Кампир ҳовлида қуймаланиб юрган экан, унга, Фотима холаининг иши чиқиб қолганини, шунинг учун неварга келишини ўзи тезроқ далага ўтишини тайинлаб, ҳеч нарса бўлмагандай, отининг бошини буриб, кетиб қолди.

Ойсара момо Маншонни ҳурмат қилади. Ахир ёлғиз невараси билан урушга кетган, унинг тириклигидан хабар келтирган, у билан урушга кирган кишини қандайдир қилиб ҳурмат қилмасин. Бунинг устига раиснинг бу ойлага ишбатан ҳурмат билан муносабатда бўлишини ҳис қилади, ҳар ҳолда бошқалар каби шу пайтга қадар уларнинг бирортасини сўкмаган, уришмаган, дакки бермаган. Шунинг учун у дарҳол неварга келишини чақириб, тезлик билан далага кетинини айтди.

— Бормасам-чи, — иккиланди Ризвон. — Нимагадир кўнглим чопмайпти. Бунинг устига чўлга бир ўзим қандайдир бораман? Йўлда бўри чиқиб қолса нима қиламан?

— Шу пайт бўрига бало бор эканми? — Ойсара момо раиснинг ишончини суниетемол қилишинини несамади. — Бор, қизим, раис ишониб жавоб берган экан, юзига оёқ босма, бунинг устига шаҳсан ўзи келиб, тайинлаб кетди.

Ризвон нималариндир баҳона қилиб, бормаслигининг йўлини қилмоқчи бўлди, ич-ичидан раис ниманидир режалаштирганини ҳис қилди. Лекин нима — ақли етмайпти. Момо қайнонасининг қийин-қистовларидан сўнг, боришга қарор қилди.

У қўлига бир тугунчага эртагинлар олма, яна бирига эса ўрик тугиб, йўлга тушди. Қоқ пешин пайти — қишлоқдан бир қадам нарида тирик жондан асар йўқ. Қишлоқ ёнидаги жарликдан ўтганидан сўнг, юрини яна

оғирлашди, эски боғлардан қолган яккам-дуккам дарахтлар ҳали ҳам кўкариб турибди ва шуларнинг салқини бор. Ҳар ҳолда, уларга, кўм-кўк бўлиб, яшнаб турганига қараган киши иссиқни бироз унутади. Жардан кейин эса ҳеч вақо йўқ ё ғалласи ўриб олинган сап-сарик дала ёки лнтоқлар қовжираб қолган, чақир тиканак босиб кетган чўл ерлари. Бу ерда куннинг иссиғида даладай сап-сарик, намоз ўқиётгандай бўлиб, орқаси билан ўтириб, олдинги оёқчаларини кўкрагига қисиб, атрофга боқиб турган юмронқозиклардан бошқа ҳеч қандай тирик жонзот кўзга ташланмайди.

Ризвон кетиб борар экан, қишлоқ орқада қолгач, шу томондан бир отлиқ илдам юриб келаётганини илғади. Отнинг қизиллигидан Маннон раис эканига шубҳа қилмади, юришини тезлатмоқчи бўлди-ю, тезда бу фикридан қайтди, билиб турибди, тез юргиси келмаган. Раис билан учрашини истаяпти, лекин у ўзи бунчалар беҳаё, бузуқ аёл эканига ишонмайди, шу сабабли «тез юрсам тиканлар кўйлагимга ёпишади, каллинимни тешиб юборади» деб баҳона қилиб, юришини ўзгартирмади. Ҳатто бироз секинлади ҳам. Қани бу ёғи нима бўларкан деган қизиқинш юрагини бутунлай эгаллаб бормоқда.

Отлиқнинг эса шошаётганлиги кўриниб турибди, орқасидан чапг кўтарилаётганидан отнинг деярли чоптириб келаётганини пайқаш мумкин. Ризвон тез-тез қишлоқ ёққа ўгирилиб қараб кўя бошлади. Шу пайтда унинг хаёлидан эри бутунлай кўтарилиб кетган эди. Бутун ўй-хаёли раисда бўлиб қолди. Ниҳоят раис отини қичаб, унинг орқасидан етиб олди. Бу пайтда ўрим жойингача бўлган йўлнинг ярми босиб ўтилган бўлиб, ҳали олдинда иккита адир бор.

— Ниҳоят етиб олдим-ку сенга, — деди терлаб-инииб кетган Маннон Ризвонга яқинлашиб. — Намунча тез юрмасанг. Поездга кеч қолади-ганга ўхшайсан, а?

— Мен поезд нима эканини билмайман, кўрганам йўқ. — деди Ризвон. Негадир бу сафар раисга кўноллиқ қилишдан чўчиётган эди.

Ундан мана бундай муомалани кутмаган Манноннинг юраги ҳаққирди, ўзича «Ўзинг ўлиб турган экансан-ку, олдинги сафар олифталик қилган экансан-да, — деган ўй келди. — Биламан, сенларнинг баринг бир гўр, барингнинг фикри-ўйинг бир нарса-да. Ўзингларни қиздай кўрсатиб, қичик қилганларнинг ортиқча».

— Поезд жуда катта нарса, ўзинг ўйла, анави Маматқул, Ҳазратқул ва Сайидларнинг араваларига ўхшайди-ку, лекин ҳар бир вагони улардан ўн марта катта. Вагонларни паровоз тортиб юради. Биз урушга шунда борганмиз, бир ҳафтадан кўп юрганмиз. Тунгандан кейин ҳам бир кун кўниқолмаганман, худди оёғим остидаги ер тарақа-туруқ қилиб юриб кетгандай бўлаверган.

Ризвонга бу яна уруш тўғрисида гап бошлаб кетгани ёқмади.

— Режа тўлдими? — Ризвон гапни бошқа мавзуга буриб юбормоқчи бўлди.

— Қам қолди, — деди ране эгарда ўтирган ҳолда қимирлаб, қаддини тиклади. — Райком бованинг шахсан ўзи ваъда берган, режа тўлса, тўй қилиб бераман деган. Орденга ҳам тавсия этмоқчи. Ўзиям райондаги энг илғор колхоз-да, бизники. Барчадан олдиндамиз... Агар орден беринадиган бўлса, урушдан қайтиб келганлар ҳам гаранг бўлиб қолса керак, «биз шунча жанг қилиб ололмаган орденни бу қандай қилиб олди экан», деб.

Раис бирдан ширин хаёлларига берилиб кетди. Ризвонга бу ҳам ёқмади, Маннондан жаҳли чиқди.

— Ордени бошидан қолсин, еб бўларканми шунга?

— Сен унақа дема, қамалиб кетма яна. — Раис хушёрлигини оширди. — Умуман сиёсатга аралашмаслик керак. Жимгина ғалласини ўриб юрган одам ютади бизнинг даврда.

— Бу ерда тикан кўп экан, — деди Ризвон поз билан ўнг оёғини кўтариб, — ҳеч юриб бўлмаган.

— Отимга миндириб олайми? — Маннон раис ниҳоят кўнглидаги гапларга кўча бошлади. — Маза қилиб кетасан.

— Керак эмас, уяг бўлади, — деди Ризвон поз билан. — Ҳали бетимини, оримни йўқотиб кўйганим йўқ.

Раис унинг гапини бутунлай тескари маънода тушунди — ичига титроқ кирди, бутун аъзою бадани бўйлаб совуқ тер югургандай бўлди, ягона оёғи-да, қалтирай бошлади. Нима дейишини билмай, гапини йўқотди. Негадир бу сафар олдинги мардлиги, совуққонлиги йўқ. Ўзини ушлаб туролмаган.

У олдинги сафар оддий бир безори сифатида ҳаракат қилган, унда ҳали Ризвонни яхши билмас эди. Орадан ўтган вақт мобайнида эса жувонни яхши ўрганиб, унинг ҳис-туйғуларини оз бўлса-да англади; қайсидир маънода уни ёқтириб қолди. Бунинг устига ўйлаб кўйган режасини оламшумул деб тасаввур қилади. Шундан — ўз олдига кўйган режасидан кўрқиб оёғи қалтираб, нима қиларини, нима деярини билмай довдираяпти.

Улар мана шундай гап-сўзсиз ана ергача юриб борди. Раис отини Ризвонга яқинлаштиришга ҳаракат қилди, жувон отдан ачимсиқ тер ҳидини туйиб, болалик хотиралари, келинлигини эслади. Бир пайтлар отасининг оти бор эди ва ундан ҳам мана шундай ҳид келарди. Ундан кейин турмушга чиқди, Ёдгорнинг бир кўкимтир оти бўлиб, эрининг унга меҳри бўлакча эди. Ушбу отни ҳам унинг ўзидан сал бурун урушга олиб кетинди.

Отнинг ҳидидан Ризвоннинг кўнглида ўша даврлар тўғрисидаги ишрин хотиралар жонланди. Эрини эслаб, юраги эзилди. Шу пайтгача кўнглида бўлиб ўтган ўй-фикрлардан ўзи уялди, бу ердан тезроқ узоқлашгиси келди. Аке ҳолда тузатиб бўлмас бир ишга кўл уриб кўйиндан, ўзини тийиб туролмасликдан чўчиди.

Улар бир адирдан ошиб ўтганидан сўнг Маннон ниҳоят Ризвоннинг кўлидаги тугунчаларни илғади.

— Нима кўтариб олгансан, овора бўлиб?

— Ўримчиларга мева-чева олиб бораётган эдим.

— Менга бер, эгарга боғлаб оламан.

— Ё, оғир эмас. Ўзим кўтариб кетавераман.

— Беравер, нимага бунча поз қиласан. — Раис эигашиб, унинг чап кўлидаги тугунни олди. — Нима бало, қишлоқнинг ҳамма олмасини тугиб олганмисан, оғирлигини-чи? Унисиниям бер.

Ризвон ўнг кўлидаги тугунни ҳам узатди. Маннон шонди — бир кўлида тугун, иккинчисинда отнинг югани билан қамчи, иккинчи тугунни қандай олиншини иложини қилолмай, гангиди.

— Шошма, — деди у ниҳоят. — Мен тушаман-у иккала тугунни бир-бирига боғлаб, хуржун қилиб, отнинг белига ташлаб кўяман.

Шундай деб у отдан тушди, бир добдираб кетиб, ўзини тутиб олгач, лаланглаб отнинг олдидан айланиб ўтиб, кўлидаги тугунни ерга кўйди. Отнинг арқонини олиб, учидан бойлади ва ҳамон Ризвон кўлида тутиб турган тугунни олиш учун кўлини чўзди ва бармоқлари жувоннинг биллагига тегиб, юраги ҳаққирди, эти жимирлади. Ризвон ҳам бундан сесканиб кетди. Мана,

неча йиллардан буён эркак кишига бунчалар яқин қелгани йўқ, унинг дағал бармоқлари билагига текканининг ўзиданоқ юраги жунбишга келди, аллақандай, кўндан буён орзиқиб кутиб юрган нарсасини учратиб қолгандай, бутун бадани бўйлаб ширин бир тўлқин, жимирлаш тарқалди, ҳатто оёқ бармоқлари учигача жимирлаб, кўндан буён илк бор ўзи ҳам тирик экани, танасида жон борлигини ҳис қилди. Қанчалар ҳайратли бўлмасин, у кўп вақтлардан буён ўз аъзоларини маъна шундай — тирик ҳолда туйгани йўқ.

Шулар билан бир қаторда, ушбу туйғу унинг кўнглида кўркувга ўхшаш сирли бир ҳайиқинини пайдо қилдики, бунинг номи нима эканини ўзи ҳам тушунади. Бу юракни ўйнатувчи, ширин бир ҳайиқини эди, жарнинг ёқасида туриб, пастга қараганда бошнинг айлангани каби мавҳум ва жозибали. Ризвон авваллари эркак кишининг биргина бармоғи тегиб кетишидан ҳам шунчалар ҳаяжонга тушиб мумкинлигини тасаввур қилолмаган бўлар эди. Ўзига нима бўлганини тушунади. У ўзи билан ўзи курашаётган киши каби, нима қилишини билмай, донг қотиб тураверди. Онги унга бу ишни яхши эмаслиги, ҳозирок нари кетини лозимлигини уқтирса, юрагининг туб-тубидан жой олган аллақандай тушунарсиз туйғу жойидан жилмаслиқини, охирини кутишни уқтириб турибди.

Ризвон жойида қотиб тураверди. Маннон раис эса унинг қўлидан амаллаб тугунни юзиб олгач, отининг арқонини бир учи билан уни ҳам боғлаб, хуржуп қилди ва отнинг эгари устига ташлади.

У буларни нима учун қилаётганини тушунамади. Унинг ҳозир Ризвон билан ўримга бориш нияти йўқ, бу одамлар орасида ҳар хил бўлар-бўлмас гапларнинг чиқиб кетишига сабаб бўлишини яхши билади. Шунинг учун сал нарига бориб, жувоннинг бир ўзини жўнатиб юбормоқчи бўлаётгани, унда нима учун қўлидаги тугунни олиб, отга ортди. Буям бир гап ва баҳона топишининг йўли бўлса керак-да.

Маннон раис орқага қадам ташлайман деб, добдираб кетди. Ёнида турган Ризвон эса билагидан тугиб қолди.

— Хушёр бўлинг! — Ризвон шундай деди-ю, ток ургандай қўшини тортиб олди.

— Раҳмат! — Маннон ўзини йўқотиб қўймади. — Бир оёқнинг йўқлиги кўп наҳд бераётган-да. — Шундай деб у Ризвонга ўгирилди бирдан юзига қон югурди. — Бунчалар чиройли бўлмасанг!

Ризвон уялди, довдиради, бош кетиб қолмаганидан афеус қилди, шундай қилганида маъна бундай ноқулай ҳолатга тушмаган бўлар эди. Илк бор раис билан ёлғиз учрашган пайтга эслади. Ўша туйғулар уйғонди. Ўшанда у хижолат бўлган, раисга нима деб жавоб қайтаришини билмай, каловланган, ўзини йўқотиб қўйган эди. Ризвон нигоҳларини олиб қочди.

— Мен кетдим... — у шундай деганча, ўгирилиб, кетинга чоғланди.

— Шошма. — Раис унинг билагидан маҳкам ушлади.

Манноннинг метиндек панжалари билагини қаттиқ сиққан Ризвон унинг кучли экани, ўзининг ожизлигини бутун аъзою бадани билан туйди.

— Мен кетшим керак. Қўйоринг. — Ризвон шундай деб бир тортинди. Бироқ у бу панжалардан қутилиб бўлмаслигини тушунди, балки ўзи шуни исгаётгандир ва шунинг учун ҳам бу енгил бўлмас кучдай туюлаётгандир — ўзи ҳам тузук-қуруқ билмайди.

— Кетинга ҳамма вақт улгураемиз, Ризвон! —

Раиснинг кўзларига қон тўлди, овозлари дағалланди ва титраб чиқа бошлади. Бу эса жувоннинг юрагида яна кўпроқ кўрқини ҳиссини уйғотди. — Мен билан ярим соат қол. Ўлиб қолай дегиман. Майли, ишондим, сизга ҳеч нарса керак эмас, лекин мен учун қол. Хўп, де. Мен учун! Урушдан тирик қайтдим, лекин сени деб ўлиб кетшим керакми энди? Бир йигитнинг раъйини қайтарма.

Ризвон унинг кўзларига бир бор қаради-ю даҳшатли, ҳирс тўла нигоҳларини туйиб, бошини бошқа ёққа бурди.

— Сиз нималар дегиниз, ахир менинг бошимда эрим бор, биров кўриб қолса, нима деган одам бўламиз?

Эҳтимол кейинги гапларини айтмаганида раис Ризвонни кўйиб юборини мумкин эди, унинг ўзига бўлган ишончи секин-аста сўнаётган ва бу ишни кейинроқ бажараман чамаси, деб ўзини кўндирётган эди. Аслида бу режани ишлаб чиқаётган пайтда қоқ пешин чоғи, бийдай далада ким ҳам шу иш билан шуғулланади, кейинроқ бир жойда учрашсини ваъдасини олиб келаман, деб ўйлаган эди. Бироқ Ризвоннинг кейинги гапи «мумкин экан», деган хулосага боринга туртки берди. Бу жувон ўзидан эмас, тевақалдагилардан кўрқайтган экан, демак ўзи рози, кўнглида нияти бор. Шундай фикрга, шундай хаёлга борган. Ҳаракат қилса, ён-атрофдагилардан кўрқини, уялини ҳисси ҳам йўқолади, эҳтимол бу ҳам шунчаки, йўлига, бузук экан деб ўйламасин учун айтилгандир.

Шу ўйлар билан Маннон раис Ризвонни маҳкам кучоғига босди. Жувон ўзича тиширчилаган бўлди, қаршилиқ қилди, бироқ овоз чиқармади, остириб юбормади. Раис бундан ҳайрон бўлди, бу шунчалар кучли эканиданми ёки жувоннинг қаршилиги сустигиданми, тушунади, тушунинга ҳаракат ҳам қилмади, фикру ўйи бошқа нарса билан банд эди. Раиснинг бир оёғи йўқ эмасми, бу иккисига уч оёқ камлик қилди ва мувозанатни йўқотиб, ёнга қулаб тушди. Лекин бу уларга таъсир қилмади. Иккаласи ҳам ҳозир оғриқни ҳис қиладиган ҳолатда эмас.

Ризвон раиснинг уст-бошидан келиб турган тер ҳидидан маст, кўндан буён уни туймаган. Бир пайтлар эридан шундай ис келса, ижирғанар, буринини жирирар эди. Энди эса у ёнлик, беғуборлик йилларини, бахтинини эслатгани учун ҳам энг ёқимли, дунёда тенги йўқдай туюлди. Сармаст бўлди. Ўша — илк келинлик пайтларида эри билан бахтли яшаган онлари эсига тушиб, тамшанди, томоқлари қақради, юраги дупурлаб, юзларига қон югурди. Иккаласи ҳам жиққа терга ботди. Иккаласининг ҳам юраклари дупурлаб ураётган, ширин таомни кўриб, шониб қолган болакайдек, ҳовлиқиб, тиширчилашар эди. Бутун аъзою баданлари титрар, эггикиб, ўзларини идрок қила олишмас эди.

Раис лабини чўччайтириб, Ризвонни ўпмоқчи бўлди, унинг ўсиб, тиканакдек бўлиб кетган соқол-мўйловлари жувоннинг позик юзларига қадалиб, юзини қичитди ва четга олинига ҳаракат қилди. Бунга сари раиснинг кинти келаверди.

— Биров кўриб қолади, шарманда бўламиз, — деди ниҳоят Ризвон тилга кириб.

— Индама, индама... — Раис нима дейишни билмас, ҳаяжон кучлилигидан онги бутунлай инландан тўхтаган эди.

— Эй, сиз нима қилаяпсиз ўзи? — Ризвон тиширчилади. Бу пайтда Маннон унинг кўйлаги эгасига ёниган эди.

— Жим... Жим... — Манноннинг овози титради.

— Эсингиз жойидами ўзи сизнинг? Мени ким деб ўйлаяпсиз? Учраган киши билан ётиб кетаверадиган одам эмасман мен. — Ризвоннинг амалий қаршилиги кучли бўлмаса-да, тиним билмасдан жаврамоқда.

Раис тушундики, у ҳеч нарсага қарши эмас, фақат ҳозир бу ерда зўрланга ўхшаш бир ҳаракат қилиш лозимки, бутун айб ва гуноҳ ўзининг зиммасида бўлсин. Ёки бир амаллаб ёлғон гаплар билан буни кўндирини керакки, охир оқибатда у вазиятдан ожиз ва бечора бўлиб чиқсин, яъни ўз инон-ихтиёридан ташқарида шу ишга қўл ургандай бўлиб туюлсин. Ризвон айнан шуни истаётганини раис тушуниб етган эди.

«Бунча ноз қилмаса бу, ўзи бир жалаб», — деб ўйлади раис ичида, терлаб-пишиб, жувоининг этагини тополмай, ўнг қўли билан унинг таранг, силлиқ ва бўлиқ соиларини пайпаслар экан.

Улар бироз нишаб, сарғайиб, қовжираб қолган ўт-ўланлар ва ёғин-сочинда очилиб қолган кичик тошчалар устида думалаб ётишар эди. Ризвоннинг белига нимадир қаттиқ ботди ва у беихтиёр «вой» деб юборди. Раис буни бошқача тушунди ва ҳаракатида давом этди. У на тошлар ва на тикандай санчилаётган қуруқнаган ўт-ўланларни ҳис қилди, фикру ўйи бир нарсада. Ризвон эса тиним билмай тиширчилайди, нималардир деб ялинади, ёлворади, бироқ булар Маннонга таъсир қилмапти, аксинча, унинг ҳирсини ошириб, жувоини баттарроқ эзғиланда давом этмоқда.

— Эсингиз жойидами ўзи? Ахир эртага бир-биримизнинг кўзимизга қандай қараймиз, қишлоқдошлар олдида нима деган одам бўламиз?! Кўйиб юборинг, илтимос, кўйиб юборинг, жон ака, кўйиб юборинг.

— Ҳозир, ҳозир!!! — Маннон шундан бошқа нима дейишини ҳам билмайди, бирор гап айтиш ҳақида ўйлаётгани ҳам йўқ.

— Ахир сиз менинг хўжайинимни танийсиз-ку, бирга урушга боргансиз. Қандайсига хиёнат қиламиз... Бирортаси кўриб қолса, шарманда бўламиз...

Манноннинг қулоғига гап ҳам кирмай қолди, у жувоининг бир нималардир деётганини ғира-шира англапти, бироқ бу билан неча пуллиқ иши бор? Ҳозир бирор киши бошига қилич кўтариб келган тақдирда ҳам қайрилиб қарамайдиган ҳолатда. Шу ҳолда у ўлимни ҳам эътиборсиз қарши олган бўлар эди.

Ризвон тиширчиланда давом этди, бироқ бу, яъни ўзи тушиб қолган ҳолат ўзига ёқмоқда, Манноннинг пўлатдай қаттиқ мускулларини ҳис қилиб, тўйиб, аъзою бадани аллақандай ширин бир тўлқинларга тўлиб бормоқда. Юраги орзиқаяпти.

Ниҳоят Маннон ўз ишини қилди. Ризвоннинг қорин бўшлиғидан таралган ширин тўлқинлар, иссиқлик бутун танаси бўйлаб ёйилди ва беихтиёр раисни қаттиқ кучди ва ўз-ўзидан ҳар хил «жоним», «асалим», «шириним» деган эҳтиросли сўзларини айта бошлади. Ҳақиқатан ҳам айни пайтда унинг учун бу дунёда Маннондан-да азизроқ, яқинроқ, қадрлироқ инсон йўқ, раис ўз жонидан ҳам ширин бўлиб туюлди. Аллақачонлардан буён ушбу эҳтирос ва тўйғуларни унутган, бунинг нақадар азиз ва ёқимлилиги ёдидан кўтарилган экан. Яна ўша ширин келишлик онларидаги бахтни, аллақандай иссиқликни ҳис қилди, ўзини еттинчи осмонда учиб юргандай туйди. Раиснинг дунурлаб юрак уруши, қайноқ қони томирлари бўйлаб кўнриб оқаётганини ҳис қилди.

...Маннон ўришдан турганида, Ризвон кўзларини юмганча, бутун дунёни унутиб ўзининг сирли оламига фарқ бўлганча, энтикиб ётар эди. Манноннинг кўзига боя чўғдай бўлиб кўринган Ризвоннинг оппоқ танаси энди гагини келтирди:

— Кўйлагингни тўғрилаб ол, — деди у кўпол ва менсиманган оҳангда.

Унинг бу тарзда гапирини Ризвонни ажаблантирмади, иззат-нафсига тегади, ўзига мана шундай ширин онларни ҳади этган инсон учун ўлиб қолинига ҳам тайёр.

— Раҳмат сизга! — деди Ризвон бу гап билан шаъни ерга урилишини сезаётган бўлинига қарамай, била туриб, қўл силтади.

— Тур, тез бўл, бирортаси кўриб қолмасин.

Энди Манноннинг юрагига тапвиш инди. У қилиб кўйган ишдан пушаймон бўлди ва имкон қадар тезроқ бу палакат босган ердан қочиб қолинини истади. У энди бир нарсани — шунча вақтдан буён ўйлаб юргани, орзу қилгани, ёдгорнинг афсонадай, энтикиб айтиб берган гаплари асоссиз эканини англади. Қапчалар гўзал, жозибали бўлмасин, Ризвон олдий жувои экан... Ҳаммаси бошқа аёлларникидай. Ҳеч нарса ортиқ эмас... Ҳатто ундан тараладиган ҳид ҳам ўша-ўша...

Ризвон эса ҳамон еттинчи осмонда учиб юрибди, у неча йиллардан буён елкасини босиб турган юкдан қутилган кишидай, енгил бўлиб қолди, учиб кетгиси келмоқда ва ҳеч нарсанинг аҳамияти йўқ, ёнида Маннон бўлса бас. Бу бир оёқли, кўпол, соч-соқоли ўсган, устидан ўзи ва отининг қўлакса тери ҳиди аңқиб турган бу инсон кўзига шунчалар яхши кўришиб кетаётган эдики, у ҳозир «жонингни бер» деса, ўлинига ҳам тайёр. Шу оннинг ўзидаёқ кўнглига келган бир гапини айтмоқчи бўлди. Кейин имкон бўладими-йўқми.

— Маннон ака, — деди у устини тўғрилай туриб, ерга қараганча, — хотинингизни кўйиб юбориб, менга уйланинг... қулингиз бўламан...

Маннон ундан нимани кутса кутган-у, бунақа гап чиқинини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Юраги орқасига тортди. Ризвоннинг ҳақиқатан ҳам мана шундай пайтда ўз кўнглидаги гапларни яшира олмаглигига имон келтириб, ўзинча қилиб кўйган ишга пушаймон бўлди. Ахир бу жувоини бунчалар содда ва дарров ёпишиб олишини хаёлига ҳам келтирмаган эди-да. Айниқса ҳозир, нафси қоғиб, тўйган кўзидай бўлиб, Ризвоннинг юзига қараса қусиб юборай деб турган бир пайтда бунақа гаплар ёқармиди?

— Эсинг жойидами ўзи? Мен сенга қачон бунақа гапларни айтдим? Менинг болаларим бор, сенинг эринг ҳам ҳали тирик. Одамга сал ор-номус керак.

— Энди... айтдим-да.

Ризвон каловланди. Нотўғри гап қилиб, Манноннинг кўнглига тегиб кўйганидан юраги хижил бўлди.

— Тез-тез бўл, бирортаси ўтиб қолмасин.

Раис шўрлаб, оқариб туз йиғилган ҳарбийча гимнаетёркаси, галифе шими ва қийнаийиб қолган ёғоч оёғини тўғрилади. Ризвон ўришдан турди, устини қоқди ва уятдан қизарган юзларини чеккага буриб тураверди. Наздида ҳозир дунёда Маннон рансдан-да чиройли, ўктам, кучли ва салобатли эркак йўқдай ва шунинг учун унга бўйсуниш, олдида бўйин эгиб туриш унга завқ бағишламоқда. Раис шоша-пиша боя ўзи туғиб, отга ортган иккита туғунни қайтадан ерга олиб, ечди, арқонни эгарга ташлаб, отга сапчиб минмоқчи бўлган эди, ёғоч оёғи отнинг эгарига тегиб, ўтмай қолди.

— Қарашивор, — деди у Ризвонга қараб. — Оёғимни

туртиб юбор, погиронлик ҳам жонга тегди...

Ризвон индамай бориб, яна бир марта уриниш қилаётган раиснинг ёғоч оёғини кўтариб юборди. Раис отга мишиб олган пайтда, Ризвон унинг белидан маҳкам қучиб, сира-сира қўйиб юбормасам, деган хаёлга борди. Маннопнинг эса бунақа романтик ўй-хаёллар билан иши йўқ ва ўз ишини бажариб бўлганидан, бир оғиз сўз демай, отига қамчи босиб, қишлоққа жўнаб кетди.

Ризвон унинг бу қилиғидан бироз ранжиди ва ҳеч бўлмаганда хайрлашиб кетса бўлар эди, деб ўйлашиб қолди. Бу кўнглига оғир ботди, ахир ҳозиргина эҳтирослар қучоғида, унга ёпишиб, бир умрга қўйиб юбормайдигандек эди-ку, бир онда ҳаммаси унут бўлиб, юзига қарашга ҳам ор қилиб, аниқ-таниқ жўнаворди. Шундай бўлишига қарамай, Ризвон хурсанд. Маннопнинг бу ҳаракатини гуноҳ иш қилиб қўйгани учун виждоши қийналишга йўйди. У ўзини қундай енгил ҳис қилмоқда, юрагидаги тошдай бўлиб қотиб турган дардлар эригандай, дунё кўзига чиройли кўришиб бормоқда, ҳаёт унчалар ҳам ваҳший эмаслигига, ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетишига ишонди ва икки қўлига иккита тугунни олиб, ўзича нималарнидир хиргойи қилиб, ўримчилар томонга жўнади.

Ҳозир уни на эри борлиги ва на бирор киши кўриб қолган бўлса, оқибати ёмон бўлиши қизиқтирар эди. Бир пайтлар қийнаб юрган масала — Худонинг олдидаги гуноҳ ҳам безовта қилмади. Бугун ўй-хаёли Манноп раис ва ҳозиргина бўлиб ўтган эҳтиросли дақиқаларда. Ушбу онлар таъсиридан сармаст ҳолда, ўзича минғирлаб қўшиқ айтганча кетиб бормоқда.

У мана шу эҳтиросли онлар учун икки кишининг умри хазон бўлишини ҳали билмас, мана шундай эҳтиросли онлар алами учун кимлардир ҳаётини тикишини хаёлига ҳам келтиролмаас эди. Хаёлича ҳаммаси одамлар ўйлагандай ваҳимали ва кўрқинчли эмас экан. Шу кунга қадар бегона эркак билан бўлиш даҳшатли нарса деган ўйда юрар эди, бироқ мана ўша боекичдан сакраб ўтди-ю, бу ишнинг ҳеч қандай кўрқинчли жойи йўқлигини кўриб, ҳатто ҳайратланди. Барчаси, бир шёла чой ичгандай осон ва содда эканини англади. Ризвон бундан қониқшидан ва ҳузур-ҳаловатдан ўзга бирор нарсени ҳис қилмади. Қайсидир маънода ажабланди ҳам ва одамларнинг бу борада ҳеч нарсадан хабардор эмаслигига ишонди.

У Манноп раис билан бўлди, хўш шунга нима қипти? Бирор жойи камайиб қолмади, ҳеч нарса ўзгармади. У ўша-ўша, Манноп ўша-ўша.

Ризвон бу иш тез ва кутилмаганда бўлиб ўтгани учун ҳаммаси содда, беғараз ва осон экан деган нотўғри хулосага келиб қолган эди.

* * *

Нормурод раисдан калтак еганидан сўнг анча пайтгача Нигорадан уялиб юрди, олдида боришга бети чидамади. Орадан икки кун ўтиб, қиз қишлоққа қайтиб кетди. Қизини раис қамчилаганини эшитган онаси етиб келиб, Нигорани орқага қайтариб юборган эди. Шундан кейин Нормурод уни қайтиб кўрмади. Иш қизгин, эртадан кечга қадар аравада юради, кечки пайтлари гоҳ дантда қолади, гоҳ уйга келади, шунда ҳам ярим кечаси. Бу пайтда қишлоқнинг бўй етиб қолай деган қизлари, оталари урушида, оналар ўримдалиги сабабли, гузар-гузар бўлиб йиғилиб, бир томонинг устига чиқиб, уйқуга кетган бўлади.

— Нормурод, улим, — деди Нигоранинг онаси у ичкилаб боғларни аравага ортаётганида. — Иложини топиб, қишлоққа кириб, қизим Нигорани олиб келолмайсанми, уйдан тоза кийимларини келтирсин. Кейин ўзини ҳам бир кўргим келаятти, соғиндим.

— Майли, раиснинг кўзини шамғалат қилиб, амаллайман. — Нормуродга аёлининг гапи ёқди.

Нормурод иккинчи марта боришида, қишлоққа киришининг иложини қилди ва амаллаб Нигорани топди. У икки ҳовли наридаги дугонасига, томга тўкилган туршакларни йиғиштиришда ёрдамлашаётган экан.

— Ҳа, нима қилиб адашиб юрибсан қишлоғимизда? — деди у томдан туриб, пастга, чангга ботган Нормуродга кўзи тушиб.

— Қишлоқ сеники бўлдимми? Қачондан бери? — Нормурод отдан тушиб, бир-икки сакраб, оёқларига қон югуртирди.

— Эгарда ўтиравериб, яғир бўлиб кетган бўсан керак, ўзим. — Нигора шаддод кулди.

Бу гапдан Нормуроднинг юзи қизарди. Уялмаганини-чи.

— Томда нима қилиб юрибсан? — сўради мавзунинг ўзгартириб.

— Туршак йиғалнимиз. Керакми?

Нормурод офтобнинг тиғида қотган, иссиқ туршакни яхши кўради. Бу пайтда унинг мазаси қандайдир бошқача бўлади, нимиган сари шираси чиқаверади. Қишга бориб сал намиқиб қолади. Ширин тамшаниб қўйди-ю, «озроқ ташла», дейишига андиша қилди.

— Нимага индамайсан, қорининг тўқми ёки?

— Тўқ, — деди Нормурод жаҳл билан. Шунинг сўраб ўтирарканми одам деган.

— Ёмон ёлғончисан-да, лабнинг гезариб, уч кундан бери овқат емаганини кўришиб турибди-ку... Ҳаммаси қўйиб, шу раис сени овқатлаштирармиди. Ма, ушла...

Нормурод «не-не» деганча бўлмай, бир сиқим туршакни отиб юборди. Йиғит довдираб, улардан биттаганинигина тутиб олди, қолганлари шу ердаги ажриқ устига тушди.

— Мени энанг юборган эди, — деди Нормурод туршакларни териб, ютишиб, шоша-пиша оғизга солишдан зўрға ўзини тийиб, қўлида ушлаб турар экан. — Уст-бошини олиб, мен билан бирга борар экансан.

— Ёлғон гапирма. — Нигора ишонмади. — Мен нима қиламан у ерда? Олдинги сафар ўзлари бу ерга энди келмайсан, дегандилар. Ўзимнинг ҳам шу бадқовоқ раиснинг олдида боргим йўқ.

— Сени алдаб, туш кўришанми? — Нормурод ўзича хафа бўлди. — Энангга келишини истамади, деб қўйими?

— Шошма, дарров хафа бўлиб қолишингни-чи. Ҳозир пастга тушман, гаплашиб оламиз.

Нигора тезда ҳовлини айланиб, кўчага чиқиб келди. Қўлларида туршак сиқимлаб олган.

— Ма, — деди у ҳовучини олдинга узатиб. — Кўрқма, ўғирлаганим йўқ, сўраб олдим.

Нормурод нима қилишини билмай, қўлини бир-икки олдинга, орқага чўзиб, туршакларни олди ва шалварининг чўнтағига солди.

— Кийимларини олиб боришим керак эканми?

— Шундай дедилар.

— Ҳали ювиб қўймаган эдим-ку!

— Сен ҳам тетикроқ қиз бўлмадинг-да, — дакки берди Нормурод.

— Уйда совуни йўқ эди-да. Ўзим жуда меҳнатқанман. — Нигора қиқирлаб кулди.

— Борасанми, йўқми? Мен шошиб турибман. Бошқалардан иккитага кечикаяшман.

— Билмасам, кир-чир устларини кўтариб бормаيمان-ку. Бугун кул тошиб, ювиб кўйсам, эртага олиб кетоласанми? Совун йўқ, одамлар куlining сувига кир ювар эди.

— Фақат пешин пайти келишим мумкин. Бугун даштда қоламиз.

— Фарқи йўқ. Қайга чиқай?

— Уйда бўлиб турсанг, ўзим келиб олиб кетаман. Яна бугунгидай етти кўчани ахтариб юрмайин.

— Хоҳласанг боеларининг тепасига чиқишим мумкин.

— Керак эмас, қачон келишим помахлум. Бир ўзинг иссиқда ўтирасанми, сарғайиб. Энангга эса бор гапни айтиб қўлман.

— Бўпти.

Эртаси кун пешин вақтида Нормурод аравада келиб, Нигорани олиб кетди.

Йўлда уларнинг суҳбати қизғин бўлди. Айниқса Нигоранинг жағи тинмади. Улар анчадан буён кўришмаган эмасми, кўп гаплар йиғилиб қолган экан. Қиз кўшини қишлоқнинг ўрилган буғдойзоридан машоқ териб, уларнинг баджаҳл бригадирдан калтак егани, болалар билан томда ухлаб, уйқусираб настга тушиб кетишига оз қолганини гапириб берди. Унинг гап чўл ичкарасига кириб кетгунларича адо бўлмади. Нормурод ҳам оғзи очилиб, тинглаб кетаверди.

— Тўй пайти берган рўмолчангни асраб қўйибман, — деди гап орасида Нормурод.

— Қайсини? — Нигора гап нима тўғрисида кетаётганини билса ҳам, ўзини тушунмаганга олди.

— Ҳай, акаининг тўйида, менга парварда олиб чиқиб берган эдинг-ку, ўшани. Агар керак бўлиб қолса, айтсанг, қайтариб бераман. Ўшандан бери ўзимни поқулай ҳис қилаяшман, сандиқингдан битта рўмолчани камайтириб қўйганимга.

— Бўлмаган гапни кўйсанг-чи, — Нигора ранжиган бўлди, лекин унга Нормуроднинг гапи ёққан эди. — Ўзи унчалар ҳам зўр эмасди. Насиб бўлса бу қишда ундан ҳам зўрини тўқиб бераман.

— Шуниси ҳам етади... — Нормурод чайналди. — Менга шу пайтгача ҳеч ким бирор нарса бергани йўқ, шунинг учун ортиқча яхшилик қилаверма...

— Шунга нима бўлади?

— Ҳеч нарса... — Нормурод «яхши кўриб қоламан, ўзингга қийин бўлади», демоқчи эди, айтолмади.

Шу пайт араванинг нимасидир тарақлаб, бир силкиниб олди. Нигора жимиб қолди, Нормурод кўзлари чақнаб, от юганини тортиб, орқасига қараганда, филдиракнинг бир чархи чиқиб кетганини кўрди.

Нигора апил-тапил аравадан тушиб, нидамай бир четда қараб турди. Нормурод эса юриб кетиб халақит бермасин учун отни аравадан чиқариб, қозини, катгароқ бир тош тошиб, шу ерга қоқиб қўйди.

— Тузаладими ёки синиб кетдимми?

— Тузалади, чиққан, холос.

— Шунинг темирига михлаб кўйсанг бўлар экан-да.

— Қоқилган, фақат иссиқдан шовнаб, чиқиб кетаяпти. Михланмаганда шу пайт темир филдиракни кенг даштда қувлаб юрган бўлар эдик.

Нормурод ердан бир тош олиб, тахтани уриб, темир ҳалқа ичига киритди. Бу иш кўп вақт олмади, фақат қолган филдиракни ҳам тўғрилаб чиқини керак эди, шунинг учун Нормурод нариги томонга ўтиб, чархларни битта-битта уриб чиқди.

Шу пайт кичик адирнинг нариги тарафидан отнинг кишининга ўхшаган бир овоз эшитилди.

— Вой, — деди Нигора кўрқиб, — қандайдир овоз эшитилди, от кишинидай бўлди.

Бу товуш Нормуроднинг қулоғига ҳам чалинган, бироқ элтибор бермаган эди. Ҳасли бошқа нарса билан банд.

— Ўзимизнинг отдир-да, — Нормурод бамайлихотир эди.

— Узоқдан эшитилди. Ундан бошқа қандайдир шубҳали овозлар ҳам қулоғимга чалинди.

— Унда мен қар эканман-да, а?... Балки чирилдоқдир.

— Нормурод кулгига олмоқчи бўлди ва Нигоранинг юзидаги ташвишни кўриб, зийрак тортди, ахир бу ер чўл бўлса, бунақа овозлар қайдан чиқини мумкин, ўримчилар анча узоқда, уларнинг овозлари бу ерга етиб келмайди. Атрофда эса жон зоти йўқ. Ажинлар бўлса-я? Ахир улар мана шундай пешин пайтида базм қилади-ку.

— Сен шу ерда қараб тур, мен тепаликка чиқиб, нариги томондан хабар олиб кетаман.

Шундай деганча Нормурод энгашиброқ яси тепаликка чиқиб кетди.

Йиғит тепа ортида бирор нарса бўлишига шубҳаланди, шунга қарамай, ҳар эҳтимолга қарши, деган ўй билан бамайлихотир тепалик бўйлаб анча наригача борди ва Маннон раисининг отини кўрди. Ундан сал нарида аллақандай шарпалар кўзга таппалар эди. Нормурод дастлаб булар нима эканини аңғолмади. У отаси ва бобоси каби кўзи ўткир эмасми, тезда шарпалар инсон эканини пайқайди. Деярли буларни таниган ҳам эди, бироқ шундай ҳолатда кимнидир учратиб қолиш ҳаёлига келмагани, ақлига сиғдирилмаслиги учун, кўзларига ишонмади. Энгашиб, ўзини катта бир лнтоқнинг панасига олди. У аданаётганига амин эди, ахир шундай катта одамлар кунна-кундузи, даштнинг ўртасида, мана шундай, беҳаё ва ўнғайсиз тарзда ётишлари мумкинми? Сичиклаб қаради, кўзлари алдамаётган эди. Нима қилишини билмай, додирлади, ўзидан-ўзи уялди. Ўша баджаҳл, ҳаммага ақл ўргатадиган кишининг ётишини-чи. Наригисини эса элас-элас кўзга таппаланаётган кийимларидан билди, лекин аниқ бир хулоса чиқаринга ўзи ҳам кўрқаяпти. Ахир... шунчалар ажойиб, шунчалар чиройли ва хокисор жувон қандай қилиб мана шундай ҳолатга тушди, қандай қилиб?!

У ҳозир нима қилишни керак? Бирорта тош олиб бориб, раисни уриб ўлдирсамми? Ахир у Ризвон онасини зўрлайпти-ку. Лекин бу фикрдан тез қайтди. Жувоннинг ётиши бошқача. У зўр бериб раисни қучаётган, уни ўзига тортаётган эди. Эҳтимол бу фақат Нормурод учун шундай туюлаётгандир, бироқ жувоннинг қаршилик кўрсатаётгани ҳам сезилаётгани йўқ.

— Нима қилиб ётисан бу ерда?

Нормурод кутилмаганда тепасидан келган овоздан юраги ёрилиб кетгудай бўлди.

— Қоч, қарама у ёққа! — ётган жойида Нигоранинг оёқларидан ушлаб, настга итарди. Нигора унинг ёнида тиз чўқди.

— Нима гап ўзи? Одамни кўрқитма.

— Ёт, кўриб қолишмасин! — Нормурод қизнинг елкаларидан настга босди.

Қиз унинг ёнига чўзилиб ётди. У ҳамон қийликда нима бўлаётганини аниқ илғаётгани йўқ. Кўзлари Нормуродникичалик ўткир эмас. Шунинг учун отни пайқаган ҳолда, ерда думалаб ётган шарпалар нима эканини, аниқроғи нималар билан машғул эканларини

кўрмади, англамади.

— Нормурод, айтсанг-чи, нима бўлаётти ўзи? — Нигора йиғитнинг ранги оқариб, довдираб қолганидан хавотирланди. — Бировни ўлдириб кетишибдими?

Шундай деганча у бўйини чўзиб, синчковлик билан термила бошлади.

— Қарама, мумкин эмас, уят бўлади. — Нормурод чап қўли билан унинг кўз олдини тўсди. — Мен ҳозир бориб, уни ўлдириб келаман.

— Кимни?!

— Раисни! Ўлдирмасам бўлмайди.

— Эсингни едингми, кучинг етмайди... У сенга нима ёмонлик қилди?

Нигора ҳам элас-элас қараб туриб, гап нимадалигини фаҳмлаб қолди:

— Вой, ўлмасам. Кетдик бу ердан...

Шундай деганча у сирғалиб пастга тушиб, орқасига қарамай жўнади. Нормурод ҳам унга эргашди.

Улар уятдан бир-бирларининг юзига қаролмади, индамай, гап-сўзсиз отланиб, йўлга тушдилар.

— Энди нима қиламиз? — деди ниҳоят Нормурод ўрим жойига яқинлашиб қолганларида, ўримчилар кўзга ташлангач.

— Ҳеч нарса... — Нигора ҳалигача ўзига келмаган эди.

— Бировга айтиб қўймаслигимиз керак. — Нормурод чайналди.

Нима учундир бирдан унга Нигора бегона кишидай туюлди. У билан гапланадиган гапи тугаб, кўнгли хувилаб қолгандай бўлди.

— Ким эди у аёл? — сўради ниҳоят Нигора бошқача бир овозда.

— Билмайман... Ҳозир келади, ўзинг кўрасан.

Нормурод қизни онасига яқинроқ жойда тушириб, гап-сўзсиз, индамай боғларни ортин учун кетди.

Нигора онаси билан кўришиб, сўрашиб турган пайтда ҳам икки кўзи кишлоқ ёқда бўлди. Улар келганидан сўнг орадан анча вақт ўтиб, узокдан бир шарна кўринди.

— Ана, Матлуба она, келинингиз келаяпти, — деди шу ердагилардан бири.

— Ризвои она!!! — беихтиёр Нигоранинг оғзидан шу гап чиқиб кетди.

— Ҳа, кеча раис жавоб берган эди. Қайтапти, шекилли, — деди онаси ҳисезиз.

— Мен сизларга ўрик билан олма олиб келдим, — деди қувноқ оҳангда Ризвои яқинлашгач. Унинг юзлари қип-қизил, ҳозиргина ҳаммомдан чиққандай.

— Вой, бунча чиройли бўлиб кетибсан? — деди кўришар экан, жувонларининг бири. — Азалдан ҳам чиройли эдинг-ку, чўмилиб, янада кўзга яқин бўлиб қолибсан. Замонимиз қурсин, шундай ҳуен бекорга ўтиб кетаяпти.

Нигоранинг унга яқинлашгиси ҳам келмади.

Шу кун кечга яқин Нормурод хирмондан қайтиб, Нигорани тополмади. Сўраб, унинг бошқа бир аравада кишлоққа қайтганини эшитди.

Орага нима учундир совуқлик тушган эди.

* * *

Нормурод Машнони қапчалар ёмон кўрмасин, барибир унинг ўзи тасодифан билиб қолган сирийи одамларга ёйиб юбормади. Нимадандир қўрқдими, андиша қилдими, ишқилиб бу сирийи ичида сақлашга ўзига сўз берди. Нигора билан ораларидаги муносабат эса бутунлай

ўзгариб кетди, нима учундир қиз бегонасираб, ўзини ундан олиб қочадиган бўлди. Ўзи ҳам қизга дуч келишни унчалар истамайди, ўшандаги покулай вазият ва нобон ҳолат ёдига тушиб, ўзини кўйрга жой тополмайди.

Шу оддий ва тасодифий воқеадан кейин Нормуроднинг дунёқарашини, ҳаётга, инсонларга бўлган муносабати бутунлай ўзгарди. Бу воқеа улғайишни истамаётган туйғуларига қақшатқич зарба бўлди.

Урунга кетини тўғрисидаги ўйдан қапчалар ваҳимага тушмасин, чўчимасин, ич-ичидан қандайдир бир куч уни кетинга мажбурлай бошлади.

Нигора ҳам бошқача бўлиб қолди.

Орадан кўп ўтмай, Пўлатнинг жангда ҳалок бўлгани тўғрисида қора қоғоз келиб, улар азиздор бўлиб қолди. Раззоқ акадан ҳам на хат ва на хабар бор. Кўнчилиқ уни ҳам қайтмасга чиқариб қўйган. Бу ташвишлар она аъзолари кайфиятини бутунлай тушириб юборди ва улар бошқалар билан очилиб-сочилиб гапланмай кўйди.

Кеч кузда Нормурод тенги йиғитларнинг барчасини ҳарбийга чақиришди.

Жўнаб кетишларига бир кун қолганда, пешинга яқин Нормурод қадрдон қишлоғи, унинг атрофини айланиб чиқмоқчи бўлди, ким билади, бу чапг кўчалар, устига шох-шаббадан парда босилган, пураган паҳса деворлар, янги сувалган томлар, тутундан қорайган мўрилар, сарғайган барглари тўкаётган дарахтлар, ҳосили йиғиб олиниб, поёнсиздай бўлиб туюлаётган далалар, инсонлар ва қадрдон чехраларни қайтиб кўриш насиб этадими, йўқми?!

Ўйига қайтаётганда атайлаб Нигораларининг ҳовлиси ёқдан юрди. Шу қизни ҳам бир кўриб кетмоқчи эди, кўнглида унга бўлган қизиқишни тобора алабга олиб бормоқда. Айниқса ўша воқеадан сўнг, иккаласининг гапи қовунимай қолгач, уззуккун уни кўргиси келаверади, суҳбатлашсам, гапларини соатлаб тинглаб ўтирсам дейди. Бироқ бир нарсани — энди аввалгидай ён бола эмаслигини, энди улғайиб қолганларини тушунамайди.

Нигора дарвоза олдида турган экан, уни кўриб, тараддулланди. Нормуродга қизининг бўйини чўзилиб қолгандай туюлди. Яқинроқ келиб, кўрдикки, юзлари тўлишиб, аввалги қоп-қора юзи ўзгариб, буғдойранг тусга кирибди. Бир пайтлар юзида бўлган оқинроқ темраткилар йўқолиб, чехраси тўлишиб, таранглангани ва бундан ўта гўзаллашган эди. Пешонасига юзидаги каби тўрт-бешта хусуибузар тошган.

Орадан ўтган уч ой ичида қиз билан яқиндан бир марта ҳам кўришмаган эди. Шу пайтгача тинимсиз Самарқандга ғалла ташиди. Кейин бошқа ишлар кўпайди, кузги ғалла экин бошланди. Кўча-кўйда учратиб қолганда ҳам, Нигора дарров ўзини четга олади.

— Нигора, яқинмисан? — сўради вазмин оҳангда Нормурод, унчага икки одам қолганда тўхтади ва улар бир-бирига термилди.

Нигора бироз каловланди.

— Кетаяпсизми? — деди ниҳоят у нигоҳларини ерга қадаб.

— Қачондан бери?

— Нима қачондан бери? — Нигора саволни тушунамади.

— Мени «сиз» деб қолибсан.

— Билмасам... — Нигора уни «сени» дейишга тилин бормаётганини айтолмади. — Энди катта бўлдингиз-ку... урунга кетаяпсиз...

— Сени «сиз» дейишингни билганимда эртароқ кетар

эдим... Мени кутиб турасанми?

— Тушунмадим?!

— Мен урушдан қайтаман...

— Албатта...

Нормурод тушунмади, қизини охириги сўзи қайси гашига жавоб эди.

— Эрга тегиб кетиб қолма, демоқчиман, — Нормурод ўз гашидан уялди ва ҳазилга бурди. — Қайтиб келсам, тўйинида бир ўйнаб бераман.

— Мен тўй бўлмайман... ҳали... ҳали ёшман-ку, нималар делсиз.

— Сенга қараган одам бунақа хаёлга бормаёди. Жуда ўзгариб кетибсан.

Нигоранинг уятдан юзлари қизарди, нигоҳларини ерга қадаганча, иңдамади.

— ... Яхши томонга... — Нормурод чайналиб гашини давом эттирди. — ... Ҳар-ҳар замонда эслаб турасанми мениям?

— Бунинг сизга нима фойдаси бор?

— Билмадим, ҳар ҳолда ўйлаб турсанг кўнгли хотиржам бўлади-да. Шунча йилдан буён бир-биримизни биламиз, болаликда бирга чизик, ханшак ўйнаб эдик... Ҳеч бўлмаса шуларни ўйла. Бирдан орада ҳеч нарса бўлмагандай, барчасини унутиб юборсанг, қизик-да. Одам шунча йил яшаб эсланига арзигулик бирор из қилмабманми, деб хавотирга боради.

— Ҳали ҳеч ким сизни эсга олмайман демади-ку! — Нигора шундай деб, бироз ўйлашиб турди ва юзига қувонч ифодалари югурди. — Болаликда ҳар доим мени хафа қилиб юрар эдингиз. Шунини ўйлаб юраман, эсингиздами, ханшакдан ютқазиб қўйганингизда, тошларни отиб юбориб, бир тарсаки урганингиз?

— Ўзим ҳам ўйлаган эдим, бунинг хаёлига фақат бўлмағур хотиралар келар деб, — Нормурод ҳам илажайди.

— Сен менга хат ёзиб туришга ваъда бер.

— Ёзаман, фақат қайга ёзини билмайман-ку.

— Манзилни юбораман-да.

— Керак эмас! — қиз бирдан чўчиб кетди. — Менга хат ёзсангиз, одамлар нима деб ўйлайди? Ёмон қизга чиқариб қўяди.

— Ҳамма билади-ку.

— Нимани билади?!

— Менинг синглимдай эканингини...

Нормурод унга «яхши кўришимни» демоқчи эди, тили бормади.

— Барибир-да. Ўзимга қолса, ёзсангиз яхши бўлар эди, бироқ бу дунёда ҳеч нарса менинг ихтиёримга қараётгани йўқ. Одам ҳар хил қонун-қондаларнинг қули экан, аслида. Кўнгли билан ҳеч нарса қилиб бўлмайди бу ҳаётда. — Нигора оғир хўрениди.

— Ҳаммаси яхши бўлади, мана кўрасан, — Нормурод қиз гапни бўлиб қолгани сабабли, кўнглини кўтармоқчи бўлди.

— Ҳа... — Нигора тарадудланди, истаб-истамай гапини давом эттирди. — Мен борайин, уйдагилар излаб қолишмасин. Хамир қилмоқчи эдик.

Аслида қизнинг кетгиси йўқ, бироқ ички бир куч уни шундай дейишга ва кетини ундади. У Нормурод «кетма, сенда ҳали кўп гапим бор», дейишини кутди, бироқ ундан бундай гап чиқмади.

— Майли, — деди у бўшаниб. — Борақол, энангдан гап энгитсанг, мени ёмон кўриб қолсан... Лекин барибир урушга кетганимдан кейин ҳам мени эслаб юр... Мабодо, қайтмасам, бир умр хотирла, хўини?!

— Ҳали қайтасиз. Ёмон ниёт қилманг, — Нигора ескини-аста орқага тисарилиб, бирдан бурнидан ортига қарамай, ҳовлига кириб кетди.

Нормурод эса анча пайтгача турган жойида каловланди. У шу пайтга қадар кўнглида минг бир режаларни тузиб юрган, Нигорани учратди дегунча, нима дейиши, унинг нима деб жавоб қайтариши, у эса яна қандай гапни айтиши, хуллас, бутун суҳбатни бошидан охиригача ичида минглаб марта такрорлар, хайрлашини чоғида қанчалар таъсирчан гапларни айтиш учун сўзлар тапшар эди. У урушга кетини тўғрисидаги гап чиққандан буён мана шу кайфиятда юрибди, Нигора билан бўладиган сўнги суҳбатни туну кун ўйлади, режалаштирди. Назарида урушга кетишнинг энг аҳамиятли жиҳати ҳам гўё Нигора билан хайрлашини эди. Бироқ мана, ўша суҳбат бўлиб ўтди, лекин кўнглидаги гапларнинг мингдан бирини ҳам айтмади, журъати етмади. Кўрқоқлик қилди. Нимадан кўрқди — билмайди. Ахир эргага урушга кетса, қайтми-қайтмаслик номаълум бўлса... Шундай бир пайда ҳеч ким ортиқча бир гап айтмайди, қоймайди, барча тушунади. У эса нимадан кўрқди? Нимадан уялди?

Нормурод юраги хижоли бўлиб, уйига қайтди.

Эҳ, қанчадан-қанча гап айтилмай қолиб кетди-я!

Кечки пайт қишлоқ аҳли бирма-бир урушга кетаётган йиғитчалар уйига бориб, хайр-хўш қилиб чиқди, ҳар ким топганини келтириб, бўлажак аскарларнинг бўздан тикилган тўрвахалтасига солди.

Эрталаб бутун қишлоқ кўзда ёш билан уларни кузатиб чиқди. Нормурод одамларга қарар экан, кўнгли тўлқинланди, ўзини қишлоқ одамлари шунчалар ҳурмат қилиши, уни ҳам мана шундай кузатишлари мумкинлигини хаёлига келтирмаган эди. Ахир шу пайтга қадар уни ҳеч ким, ҳеч ерга кузатгани йўқ. Бирор жойга борса, ўзи бориб, ўзи қайтган. Кўзларига ёш оқди. Одамларнинг бундай чиқини кўнглида бошқа бир хаёлни ҳам пайдо қилди: шунча инсон йиғи-сизги билан ортидан чиққан эканми, демак, қайтиб келмайди. Ўша юртларда ўлиб, хоки ўриешинг юртида қолиб кетади. Кўзларидан шаниқатор ёш оқди. Бунини кўрган қишлоқ қариялари дилда берди:

— Эр киши йиғламайди... Сенлар боргунча уруш тугайди, хавотир олма.

Қишлоқ чеккасида кузатишга чиққан қиз-жувоқлар билан хайрлашадиган бўлдилар, эркаклар эса сал наригача бормоқчи, шу сабабли буларга қараб ўтирмай, кетаверишди. Олти йиғит, олти нафар бўлажак аскар аёллар қуршовида бири билан кўла бериб, бири билан қучоқлашиб хайрлашди. Кимдир ўғли, кимдир эри, кимдир акаси ва укасига салом айтиб қўйишини тайинлади. Машһоп раис уруш қатта экани, унда одамлар бир-бири билан учрашиб қолиши қийинлиги тўғрисида қанча кўп айтган бўлишига қарамай, бу сойда жувоқлар унинг миқёсини тўлиқ тасаввур қилолмади, ҳеч бўлмаса кўча-кўйда учрашиб қолишса керак, деб ўйлайди.

Кузатишга чиққанлар орасида Нигора ҳам бор эди. Нормурод уни излаб-излаб топди.

— Хайр! — деди Нормурод унинг узатилган қўлини енгилгина сиқиб. — Кетаялман энди...

— Яхши боринг!

— Барибир эслаб тур...

Нормурод учун нимагадир шу қушларда Нигоранинг эслаб туриши ҳаёт-мамоғи маънасидай муҳим туюлаётган эди. Шундан ортиқ, кўнглини безовта қилаётган бирор гапни айтгангадигани учун ҳам, фақат шу сўзга ёнишиб олган. Чунки фақат шу гапигина бошланганида ҳеч

иккиланмай айтган ва қиз унга нисбатан қатъий эътироз билдирмагани сабабли шунини такрорламоқда.

— Албатта! — қиз ёниб турган нигоҳларини унга қадади. — Ҳеч қачон эсимдан чиқармайман. Ишонинг!

Нормурод уни маҳкам бағрига босиб олмоқчи бўлди, барибир ўзини тийди. Бу исгак шунчалар кучли эдики, ҳатто Нигорани бағрида тасаввур қилиб, юраги ўйноқлаб кетди.

— Ёз! — деди Нормурод умрида илк бор Нигоранинг нигоҳларига тик боқиб. — Кутаман! Рўмолчангин ўзим билан олиб кетаянман, сени эслатиб туради...

— Эй, аёлларга ёнишиб қолдиларингми нима бало? — оти билан анча нарига кетиб қолган Маннон раис дағал овозда бақирди. — Тезроқ бўлинглар, қолгани билан урушдан кейин кўришасанлар. Сенларнинг бу хайрлашишларингизда у ёқда немис ҳам қирилиб битгади. Кечикаяпмиз.

Улар жўнаб кетишди!

Нормурод қишлоқ билан кўзда ёш, кўнгилда умид, ишонч-ла хайрлашди, юракда дард ва армон билан хайрлашди. Кетгиси келмаётган эди. Назарида қайтиб бу заминга оёқ босмайдигандай, мана шу тоза ҳаводан кўкрагини тўлдириб нафас олмайдигандай, нигоҳларини бу улғувор тоғлар бўйлаб қайта югуртирмайдигандай, салобатли қишлоқни кўриб, кўнгил тўлақиллашмайдигандай бўлиб туюлди. Ўзи бирор марта тарк этмаган шу қадрдон қишлоғи, жонажон юртига ҳеч қачон қайтиб келмайдигандай ҳис қилди. Нормурод учун оғир эди қишлоқ билан хайрланиши. Чунки шу ёнга қадар бу ердан узоқда яшаб кўрмаган, шу пайтга қадар ўзини онасининг эркаси — ёш бола ҳис қилиб юрган эди. У ҳали ҳам улғайганини сезгани, ҳис қилгани йўқ. Мана шундай ўй билан — болалик фикру хаёли билан жонажон қишлоғидан, қадрдон ватанидан чиқиб кетмоқда. Қуни кеча оёқдан тунроқ кўчада чошиб юрган бола, бугун урушга кетаяпти. Одам ўлдиргани ёки уларнинг қўлида ҳалок бўлгани кетаяпти... Опаси уч чақирим наридаги қирга-да минг бир хавотир билан юборадиган бола, минглаб чақирим узоқликдаги урушга кетаяпти... Тегиқурлари билан қурашга тушинида-да, у-бу ерим лат еб қолмасини, деб ҳадиқсирайдиган ўспирин дунман билан олиниб, уни ўлдириш учун йўлга тушган...

«Ахир мен ҳали тўйиб ўйнаб ҳам улгурганим йўқ-ку! Наҳотки урушда отиб таниланса?!» — шу хаёлидан Нормуроднинг ўзи ҳам чўчиб кетди.

«Нега мен, нега меннинг замонимда? — Нормуроднинг хаёлидан шу армон ўтди. — Нима учун бизнинг ёшлигимизга тўғри келди бу уруш? Нега айнан бизнинг чекимизга тушяпти бу қулфат? Ахир бундан беш-ўн йил бурун ўтиб кетиши мумкин эди-ку... Мен кўрқайман, чамаси... Бобом жангчи бўлган, отам ҳам урушда... лекин мен, шундай кўрқмас инсонларнинг набираси ва ўғли, уйдан бир қадам чиқишга юрак йўқ... Мен боламан-да, ахир...»

Нигора эса акаси ва отаси урушга жўнаб кетган вақтни эсга олди, юраги эзидди...

«Наҳотки, булар ҳам акамдек қайтиб келмаса?» — деган даҳшатли ўй кечди унинг хаёлидан. Ахир акаси Пўлатни ҳам яқинда шу ердан кузатиб юборишган ва унда одамлар, ҳуеусан Нигора ҳам барчаси яхшилик билан туғашига, урушда одамлар ўлмаслигига, ўлса ҳам унинг акасига ҳеч нарса бўлмаслигига қаттиқ ишонган эди. Энди эса бу урушда барча баравар экани ва қайтанга айнан унинг яқинларини танлаб олиб кетишига ишонди. Шунинг учун кўнгилда Нормуродни сўнгги марта кўрайман, деган хаёл пайдо бўлди ва бу ўйдан ҳеч қутилолмади.

«Буям ўлади, аниқ ўлади! — деб уқтирар эди Нигора ўзига-ўзи, — Афсуски, буни ҳозир ўзи билмайди. Наҳотки энди қайтиб кўрмасам Нормуродни? Наҳотки?!»

Шундай хаёл билан у, кейинчалик эслаб юрини учун Нормуродга синчиклаб қараб олмоқчи бўлди, бироқ кўзлари намланган эмасини, ҳеч нарсани илғолмади. Нормурод беқасам чонон кийган эди, аксига олгандай уни кузатгани чиққанлар орасида ҳам бундай чонондагилар кўнчилик экан, барчаси айқан-уйқан бўлиб кетди.

Тезда раис уларни олдига солиб, Уругутга бошлаб кетди.

Нигора ёшдан хиралашган кўзлари билан, йиғитлар кўздан йўқ бўлиб кетгунча қараб қолди.

— Қизим, кетдик, уйга борамиз, — деди бир пайт онаси, эркаклар анча нарига кетиб бўлгач.

— Акам эсимга тушиб кетди, — деди Нигора йиғлаганидан уялиб, ўзини оқлаш учун.

— Булар қайтади, — деди димоғидан куюниб онаси.

Нигора онаси бу гапни армон биланми ёки умид билан айтганини тушунолмади. Унинг ҳам кўнгил тўлиб кетган, ортиқча гаширолмас эди.

Давоми келгуси сонда.

Акбар ҚУШАЛИ

Етти йлик кун туғиб,
эски ешик соатишиг,
миллари қотиб қолди.
Бир марта ҳам бу ҳафта,
«Тақвим»ни ағдармадим,
Бутун бошли етти кун
Ўлик қолди очилмай.
Янги кун бошланганда
дуо этмади онам.
Ота «Саловат»ни
Эшитмади улуғ ой.
Тириқлари тўқилди,
Ҳолсиз бедов отларини
тириқлари тўқилди.
Ўти сўнган устанинг,
Ўчоқлари совиди.
Ҳафтам йлди охири
Ҳафтаси йлганга йиғлаганлар,
бир жойга йиғилиб йиғласайди
бу йлган ҳафтага
йлган ойларга
бошига қора боғласайди
бир оқ юзли.
Тивиланармиди
руҳи бироз
юзи қора замонинг.

Яқин йўлга ярамадим,
узогиниң вақти эмас.
Мен хушбахтлик қозонмадим,
кун кўрмоқлик бахтим эмас.
Оёғим ерга етганда,
ер етмади оёғимга,
Йўллар менга тушмади ҳеч,
Тушдим йўллар гирдобига.

Мен сени севмадим —
сенинг кўзингда
илоҳий бир севгини кўриб,
тек қотдим...
илоҳий бир севги...
Кўзингдан келгандим,
яна кўзингга қайтдим.

Озарбойжон ёшлар шеърляти

Элчин ИСКАНДАРЗОДА

РАМИЗ РАВШАНИНИҒ
КАПАЛАК ҚАНОТЛАРИ

Бу дунёни садқа қилдим,
Болалариниң кўз ёшига.
Бир капалак ушиб кўнди,
Она, қабримнинг бошига.

Кўк юзига сасландим мен,
Капалагим учди, учди.
Ерда гулларни ташлаб,
Юлдузларга кўнгиш очди.

Илоҳи, рози бўлгин,
Кўксемда сўзим қонади.
Бир капалак қанотимши.
Чин шоирнинг қаноти.

Шу капалак қанотида,
Учажакмиз кўкка томон,
Бу дунё ёлғон эмиш,
Ростин тонай, гар бу ёлғон.

РАҚС ТУШАЁТГАН ҚИЗ

Рақс тушмас, қанот қоқиб,
Учар, оҳ, малак бу қиз.
Кўлларини силкиб-силкиб,
Гул очар, чечак бу қиз.

Кўзида қайғу ёлғири,
Манглайда тақдир шўри.
Тангри, унга раҳминг келеш,
Не бўлса ҳам Ўзинг кўри.

Кўк юзидан тушиб келган,
Жилва қилар у фалакка.
Қай бир замон қизга дўнган,
Бугун дўнди капалакка.

ҚОЛАРМИ

Тогларга ёққан қорлар,
Соларга оқ соларми?
Юрт йўлсиз, йўл юртсиз,
Бўларми, дўстим, бўларми?

Булул сайраган юртлар,
Тоза чашма, тик булутлар
Сен термаган қоқи ўтлар,
Сўларми, сизгим, сўзларга?

Жавоб бордир ҳар илатга,
Азоб берса бир миллатга
Қон қасоси қиёматга,
Қоларми, онам, қоларми?

Камол БАЁТЛИ

ШЕЪР ИНСОН

Мендан бир шеър истадинг,
Ўз оёғида тик турган инсон
Шеър эмасми?..

СЎЗ

Сўзлар, тезроқ уйғонинг
Ҳарфлар жонга теғди.

ЎҲ

Кўилар қанот қоқди,
отлар кишади
лаблар қимтилди
пушқус
юрақлар сесканди
шундай бошланар йўлчининг йўли.

Расмия СОБИР

Кўзим тўла уйқумсан,
Кечалар ёта билмасман.
Оқиб қалбимга кирмишсан,
Чиқариб, ота билмасман.

«На кўкдасан, нар ердасан»,
Менинг учун ҳар ердасан,
Кўнгим етмас, бир чўққисан,
Интилиб, ета олмасман.

Тангри берган қодиримсан,
Севинчимсан, кадаримсан.
Сен энг бебахо дардимсан,
Кимсага сота билмасман.

Элчин Искандарзода 1966 йил 16 июлда Озарбойжоннинг Шуша шаҳрида туғилган. Шоир, журналист. Ўттиздан ортиқ шеърини китоблар муаллифи. Озарбойжон ёзувчилар уюшмасининг аъзоси. «Виктор» ва «Баёти» журналларининг бош муҳаррири.

Акбар Қўшали 1973 йил 3 апрелда Озарбойжоннинг Товуз шаҳрида туғилган. Шоир ва адиб. Кўплаб ҳикоя ва шеърини тўпламлар муаллифи. Озарбойжон ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

Расмия Собир Озарбойжоннинг Масалли туманидаги, Арқиван қишлоғида туғилган ёш, умидли шоирларидан. Озарбойжон ёзувчилар уюшмаси аъзоси, Миллий Фанлар академиясининг илмий ходими. «Хўбс қилинган сукрут» (Баку-2003 йил) номли шеърини китобининг муаллифи.

Зулумотга очилар,
тонгинг деразалари.
Ҳад-худудсиз, исмсиз бир
зулматга.

Нечун ер қирмизидир,
нечун кўёи заъфарон?
Бойчечаклар баҳорини,
олиб келмаган ерда.
Бир оз шошманг, қарангиз,
Сукрут қандай жоп берар,
Сохринг кучогида.

Қалбимга қайғу берар,
Ҳазонрез бу япроқлар.
Мен кимга дардим тўқай,
Сиз каби, эй дарактлар?

Тўқардим худди сиздек,
Бутун дард, ҳамда сирим,
Кўрардинг дарвеш руҳим,
Ўлик ёки тиригим.

Кўзимга оқиб кирар,
Соҳилинг совуқ қуми...
Кўришгиз, мейдан сўнгра,
Дўстлар, етим руҳимни.

Сенсиз дунёни кўрган
Кўзимни нима қилмай?
Пешонамни шўр қилган,
Тузимни нима қилай?

Азоблардир битмаган,
Толемдан кетмаган.
Ёндираб, иситмаган,
Кўримни нима қилай?

Умрим ўлим олажик,
Қалбимдан йўл солажак.
Мейдан сўнгра қолажак,
«Изим»ни нима қилай?

Умрим оққан, қолмаган,
Қалбимга йўл солмаган,
Сенга керак бўлмаган,
Ўзимни нима қилай?

Камол Баёв Озарбойжоннинг Туркманэли қишлоғида туғилган. Шоир, адабиётшунос олим. Шеърлари озарбойжон, турк, инглиз тилларида chop этилган.

«ШАРҚ ЗИЁКОРИ» НИНГ ЗИЁСИ

Пойтахтимизнинг қоқ марказида бир ажиб маскан бор. У гўзалликка, илму маърифатга ошуфта дилларини ўзига оҳанрабодай тортиб туради. Бу ажиб маскан «Шарқ зиёкори» китоб дўконидир. Унинг «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси қонида ташкил этилганга ронша-роса ўн йил бўлди. Ушбу ўн йил ичида «Шарқ зиёкори» нафақат республикамизда, балки хорижий юртлирда ҳам кенг шухрат қозонди.

«Шарқ зиёкори» бугунги кунда ўз нуфузи, нашр турларига бойлиги жиҳатдан республикамизда ягонадир. Дўкон пенитхталарида машхур адиб ва шоирларнинг сара асарларидан тортиб ёш, бошловчи ижодкорларнинг илк китобларигача кўриб дилингиз лйрайди. Сир эмас, мустанқилликдан сўнг, «темир пардалар» кўтарилгач, юртимизга ахборотлар ва адабиётларнинг голят катта оқими кириб келди. Ўқувчи, китобхон қай бир асарини кўлга олишини билмай эсанкираб қолди. Аммо сиз ҳеч иккиланмай «Шарқ зиёкори» дўконига киришгиз. Зеро, бу зиё маскани хизматчилари ўқувчилар дилини жуда яхши билишади. Сиз «Шарқ зиёкори» дўконига кўнглингиздаги асарини албатта тонасиз. Бу ерда ҳагто сизга йўл-йўриқ кўретадиган мутахассислар бор. Айни кунларда «Шарқ зиёкори» дўконининг филиаллари барча вилоят марказларида, пойтахтимиздан йироқдаги йирик шаҳарларда фаолият кўрестиб турибди. Бу ҳам бўлса чекка-чекка туман ва қишлоқлардаги илму маърифатга ташна китобхонлар учун катта қулайликдир. Қолаверса, «Шарқ зиёкори»да сотиладиган китоблар, идора жиҳозлари ўзининг ранг-баранглиги, сифати ва анча арзонлиги билан диққатга сазовор. Дўкондаги бундай афзалликларга харидорлар ҳам алақачон ўрганганимиз. Шу сабаб ҳам китоб ва идора қоғозлари савдоси билан шуғулланувчи кўнглина тадбиркорлар, нашриёт маҳсулотларига эҳтиёжманд муассаса ва корхоналар «Шарқ зиёкори» билан тўғридан-тўғри олди-сотди қилишади. Бироқ катта мамнуният билан таъкидлаб ўтши керакки, «Шарқ зиёкори» фақатгина савдо ниллари билан шуғулланганини ўз олдига мақсад қилиб кўйган эмас. Жамоа аъзолари маънавиятнинг ўқ илму саналмини бадиий адабиётни, бадиий адабиётнинг соҳрани оламни яратаётган адиблар ижодини тарғиб этишини ўзларининг муқаддас бурчи деб ҳисобланади. Шу сабаб «Шарқ зиёкори»нинг мўъжазгина йиғинлар залида ташкил қаламқашлару олимлар билан тез-тез учрашувлар ўтказиб турилади. Бундай учрашувларга китобхонлар, адабиёт ихлосмандлари кўнлаб йиғилишади. Ўтган йили Тоҳир Маслик, Пиримуқул Қодиров каби йирик адиблар билан ўтказилган ижодий кеча чинакам адабиёт байрамига айланиб кетган эди.

— Биз шоирну ёзувчиларимизнинг меҳнатини юксак қадрлаймиз, — дейди «Шарқ зиёкори»нинг директори Равшан Ҳамзаев, — ҳар томонлама улар билан ҳамкорлик қилишга интиламиз. Айни кунда бир лойиҳа устида ишлаймиз. Бу лойиҳада асосан китоблари дўконимизда сотиладиган ижодкорларни моддий рағбатлантириши кўзда тутилган.

Ҳа, «Шарқ зиёкори» чинакам китоб олами. Чинакам гўзаллик ва заковат дунёси. Юртимизда шундай ажиб масканлар бор экан, қолажакка, порлоқ истиқболга умид қилсак арзийди.

Луқмон Бўриев

АДАБИЙ ЖАРАЁН КЎЗГУСИ

Бундан қарийб ўттиз йил муқаддам руҳият дунёси хусусидаги «Сирли олам» деб номланган илк публицистик мақоламни машхур «Гулистон» журналининг машхур Бош муҳаррири Леқад Мухтор, ҳали ўзимни танимай-билимай туриб, ўз кўллари билан таҳрирдан чиқариб журналда эълон қилган эдилар. Шу сабаб бўлдим қайдам, Худонинг қудрати ва фалакнинг гардини билан орадан тўрт-беш йил ўтиб, 1982-йилда қайта таниқил этилган «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигининг Бош муҳаррири сифатида эдингизна уни бошлаган Леқад Мухтор «Шеър қадри» деган қарийб бир саҳифалик дастлабки адабий-танқидий мақоламни ҳам энди бу газетада эълон қилдилар. Аввало шу мақола, қолаверса рус тилида ёзган туркум адабий шарҳларимнинг шарофати билан бирор йилдан кейин — 1983 йилда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига, на уюшма аъзоси, на фан номзоди, на ақалли бирорган китоб муаллифи бўлмаганим ҳолда — исмиёно тарихида танқид ва адабиётшунослик бўйича адабий маслаҳатчи сифатида ишга чақирилдим... Шундан буён кўз очиб юмгувча бўлмай йигирма уч йил зувилаб ўтиб кетибди-я, буни қаранг! Йигирма уч йил мобайнида аввало адабий танқиднинг ариғина қаттиқ пошини еб, бу йўналишда ниманки ёзиб-чизган бўлсам, то кейинги бирор ойда боёлиб чиққан «Илоҳий нельматга шукрона», «Рухият эҳром» ва «Тилсимнинг тилло қалғи» мақолаларимга қадр, асқарияти шу севимли ҳафталигимиз саҳифаларида эълон қилинди. Ойма-ой, йилма-йил бошган қадамимнинг излари шу газетада муҳрланиб турибди. Ижодий танқидимиз икки хазинанинг қоқ ўртасида жойлашган эмасми, гоҳида кўнглим ўнг қўлдаги кўшини бинога — Алишер Навоий помидога Ўзбекистон Миллий кутубхонасига етказайди-да, индидаг билан ўтган йиллар саҳифаларини «ЎзАС» тахламларига қўшиб бир-бир варақлайман. Ўзингизки ўз жингарбандинг экан, йил сайин, ҳаттоки ой сайин дам мақола, дам тақриз, дам ҳикоя, дам романдан парча... кўзларимга ўтдек боёлилади. «Ҳар қалай, умрим беҳуда-бесапар ўтмади-ку, мана, муҳрлар турибди-ку, яхшиямки, шу ҳафталик газетамиз бор экан!» дея ўзимга таскин-тасалли ва Яратганга шукрона айтаман. Уйлайманки, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг жами етти юздан кўпроқ аъзолари, уларнинг ҳар бири шунга яқин руҳий ҳолатини ақалли бир марта бўлса-да бошидан кечирган.

Жами элик йиллик тарихнинг дастлабки йигирма етти йилли меннинг тенгдонларим ва ука-синигларим учун балки жонли кўзгу эмас, жонсиз, устига-устак, анчагина сарғайган суратга ўхшаса эҳтимол. Лекин ўзим шахсан гувоҳ бўлган кейинги йигирма уч йил — ҳафталик «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» деган ҳозирги ном остида чон этилган йиллар, комил инонч билан айтаётганимиз, том маънодаги адабий жараёнинг тиниқ кўзгуи бўлиб келди. «Шарқ юлдузи», «Звезда Востока», «Ёшлик», «Жаҳон адабиёти» журналлари ойда, ҳаттоки фаслда бир чиқади. Бонқа газета-журналларда адабиётнинг, айниқса, жонли адабий жараёнинг жўнқан нафасини старли хис қилолмайёиз. Лекин «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»!.. Адабий жараёнинг кўзгуиғина эмас,

ушнинг қон босимини ўлчовчи ўзинга хос барометри ҳамдир. Начора, қисмат экан, хоҳ инонинг, хоҳ инонманг, йигирма уч йилдан буён ҳар ҳафтада жумани иттиқлик билан кутаман. Жума куни тонг-сахарда ҳам хизмат тақозоси, ҳам қалб амри билан аввало шу ҳафталик мутолаасидан уни бошлайман. Адабий ҳаётимизни, адабиётимизнинг қиёфаси ва даражасини аён кўрсатувчи не бир давра суҳбатлари, икки фикрлар, ойлаб, ҳаттоки йиллаб давом этган қизғин адабий баҳс-мунозаралар, муаммоли ва ё таҳлили мақолалар, ўтказ ташқидий тақриқлар!.. Уларнинг қай бирини эслайверасиз! Мана, 1988 йилда Чўпон ва Фитрат меросини ўрганиш бўйича Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ўтказилган чинакамга тарихий Конференция маърузаларининг «Абаданӣ замондошларимиз» деб номланган бир саҳифалик мухтасар баёни. Мана, дондур замондонимиз Чингиз Айтматовнинг 1989 йилда Ўзбек халқи шаънига битган ўлмас публицистик қасидаси! Мана, жойлари жаннатда бўлгур буюк устозларимиз Матёкуб Қўнижонов ва Озод Шарафуддиновнинг ҳар бири улкан шов-шувлар кўзгаб, адабий жараёни жўнбунига келтирган таниқидий мақолалари! Мана, яна бир буюк замондонимиз Одил Ёқубовнинг «Литературная газета»дан таржима қилиб боёлиган «Қишлоқдаги фожиа» мақоласи! Мана, Орол фожияси, Вўстонлик муаммолари, Ўш воқеалари, бонқа кўндан-кўн ижтимоий ҳодисалар хусусидаги ўткир публицистик чиқинлар! Мана, Ўзбекистон Давлат тили ҳақидаги қонуни матини ва Мустақиллик декларацияси эълон қилинган, асқоиндил халқим деган ҳар бир қаламкан кўзларига тўтиё қилиб, севинч ёшларини тўқиб ўқиган чинакамга тарихий саҳифалар!.. Хуллас, Ўзбекистон Давлат Мустақиллигини қўлга киритишда «ЎзАС» ҳафталиги, айниқса, ушнинг «Ижтимоий ҳаёт» ва «Танқид, адабиётшунослик» саҳифалари муҳим аҳамият касб этгани кўчиликнинг ёдида. Ўзбекистон Давлат Мустақиллигининг ўтган ўн тўрт йиллик шоли тарихи, мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида ва адабий жараёнида рўй берган шарафли воқеалар хусусида ҳам келгуси авлодлар аввало ҳафталик саҳифалари орқали яққол, аниқ-равнан ва жонли тасаввур ҳосил қилинларига қатъий инонман.

Элик етти ён устида турган бир қаламкан сифатида ўйлайманки, элик ён тақриба, маъна, билим, уқув ва бонқа зарурий жиҳатлар керагича жамланиб, ўлмас Хўжа Насриддин афандимиз лутф қилганидек, «Жаноби олийлари, бу сизнинг отинингиз», «Буниёти вазир жанобларининг отини» қабилдаги тайёргарлик жараёнидан сўнг, «Мана буниёти аканг қарағайининг отини!» дея олақдан ва инонга беҳато уриб боёланадиган айни етуклик палласидир.

Севимли ҳафталигимизга йигирма етти йиллик «Ўзбекистон маданияти», йигирма уч йиллик «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» сифатидаги бой ва сермазмун тарих ниҳоясида, ниҳоят, эришилган айни етуклик палласи муборак бўлғай.

Раҳимжон ОТАЕВ

Қиличбек МУСТАФО

ИККИ ҲИКОЯ

ФИШТ ҚОЛИПДАН КЎЧДИ

— Ассалому алайкум!

— Ва-алай-кум... — Саноқул гўшт тўғрайдан тўхтади. Мундай остонага қараб, кўзи Келдиёрга тушгач, юзидаги кулгу йўқолиб, қутилмаган меҳмондан порозилигини ошкор қилиб қўйди. Нонлож, ўлганининг кунидан базўр: — Ке... — деди.

— Мен... мен... — Келдиёр тортинмай, келиб юрган хонадондаги қутилмаган қабулни кўриб, шошиб қолди — Мен... мен сизга...

— Кимга кеганинг, айтмасангам кўришиб турибди, менга кемайсан... — Гўнт тўғраида қайнатасига ёрдам бериб турган Ақтам орага суқилди.

Келдиёр Ақтамга “сенга нима?” дегандай қарашга улгурмай, уйни Ақтамнинг гулдирраган кулгуси кўтариб юборди.

— Вой, қўрқдик, вой...

— Илтимос, Ақтам...

— Бўлмаса, нима-а, мен еб, сен қуруқ қолгандай ўкрайсан?..

— Уф-ф! — Келдиёр Ақтамга эътибор қилмай, Саноқулга қаради. — Мен сизга...

— Уни эшитдим, хўн, нимага? — Саноқул Келдиёрнинг гапини кесди.

— Бу десангиз, бол Жомдан ем олиб келувдик, шунини тушираётганда, билмайман, отамнинг қорини оғриб қола бўладими...

— Отанга юк кўтариш мумкин эмас, деб печа марта айтиш керак, билмайман, — деди Саноқул ёзгириб, — Ичаклари позиклашган, юк кўтарса нагрузка тушади...

— Сиз уни айтасиз, мен-чи... — Келдиёр Саноқулнинг гапини тасдиқлади. — Шу гапга кўнмай, қайсарлик қилганига нима дейсиз.

— Энди Келдиёрбой, сен хафа бўлма, — деди Саноқул гўё Келдиёрга далда бераётгандай, — дард берган Худо, албатта шифосининг беради. Мана кўрасан, сен боргунча отанг авваласи яхши бўи қолади, яхши бўмасаям анча тузуқлашади... Шу десанг, эшитдингми-йўқми, ўғилни уйлагандик, шу баҳона Мўмин-Йўғонга ўхшаш уч-тўртта ўртоққа ҳақ бермоқчиман, уларни айтиб қўйиб, танлаб кетсам яхши бўлмас...

— Шу сафарам юринг...

— Шу сафарам индама, кейиннам мендап ёрдам сўраб кеб ўтирма...

— Саноқул ака, отамнинг бу сафар анча аҳволи оғир, илтимос...

— Сизларнинг оилавий дўхтирларинг бор, — деди Саноқул қулиб, — қоринларинг оғрийдими, иссиянг чиқадими, менга югуриб келасизлар, бизнинг иш тушганда бўлса...

Келдиёр шошиб, Саноқулнинг гапини бўлди:

— Қўзим араби эди, жайдари бериб яхши қилсизлар депсиз-ку...

— Сен гапини охиригача эшитмадинг, — деди Саноқул. — Мен кўзи тўғрисида ҳеч нарса демадим, берган улоқларингдан порозимаг.

— Отам рози бўлди, деса, ғирт ишонибман-да, бўлмаса-ку...

— Олсангам, олмасангам шу, деб тургандан кейин, мен нима дейман. Берган улоқларинг гамбик, келаси йилним туғини даргумон. Силар йўқотган менинг эчким зотдор — ҳар йили эгиз туғайди, минг бир ҳийлани ишлатиб Бойзоқ Шўродан ундиргандим. Силарнинг касофатларинг туғайли, тўртта улоқ йўққа чиқди, сен бўлса...

— Кечирасиз, мен буни ўлай, билмаганман, эртагаёқ отаринг олди эчкисенга эга бўласиз, розимсиз...

— Шу эчкиниям, ана бор, силарнинг ўзларингга бердим...

— Илтимос, Саноқул ака! — деди Келдиёр ялинишга тушиб. Бу сафар юрақолинг, бордино яна остонаингизни хатласам, юзимга туф денг...

— Ке, яхшисен, мени туфлатиб юзингни булғама, — деди Саноқул. — Манови қоғозга отангнинг касалини ёздим. Бу қоғозни туман касалхонасидаги дўхтирларга берсанглр, отангни кўриб қўяди. Шунақа бир-икки марта туманма-туман қатнаб, қийналганларингдан кейин, мен силарга кўрсатаётган меҳр-мурувватни тушунасилар...

— Сизам мурувватни текин қилмайсиз, — деди Келдиёр шартта. — Сизнинг мурувватингиз эвазига, биз йил ўн икки ой сизнинг қўйларингизни текинга боқинимиз керак...

— Бундан бу ёнга... — Саноқул тўхтаб, Келдиёрга қаради, қўлини артиб, тоғорани нари итарди-да: — Нега бээр айиб, кетмай турибсан дессам, ҳали давоми ҳам бор дегини, қани, қулоғим сенда, гапир. Дардинг ичингда қолмасин. Шу баҳонада биратўла орани очди қилиб оламиз. Гапирмайсанми, нега?.. — деди. Келдиёрнинг индамаганини кўриб давом этди: — Гапирмайсан. Гапиролмайсанам, чунки тилинг қисик. Шу ерда сенга яна бир савол: ўтган йили, хотинингни туманга бориб кўрейтиб келганигда, печа сўмлик дори ёзиб берганди? Ҳа, нега тилингга тушов тушди, айтдим-ку, тилинг қисик деб. Ўша дориларга беш минг харажат қилганман. Беш сўм ёки беш юз сўм эмас, беш минг сўм-а... Мен беш минг сўм сарфлаб хотинингни текинга даволаганман, эвазига силар менинг қўйларимни боқиб бергансилар. Бунинг помини немича ҳисоб-китоб дейишади. Бордино

шу беш мингни учтомлик арабларга сарфласам, беш минг сўмим элик ёки олтинин минг сўм бўлиб меннинг киссамага қайтарди. Сен бўлса, текнига қўйларингни боқалман деб тилимини қичитасан. Аслида силарни ўзимга тенг кўриб юрганам учун мендан бир умр миниатдор бўлишларинг керак. Силар буни билмай, мен кўрсатган хурматни еустеъмол қилаяпсизлар. Бугундан бошлаб, бизнинг йўлимиз кесилди, ҳар қайсимиз ўз аравамизни ўзимиз тортамиз. Яна... шунча йилдан бери, «сиз» оғзимиз сенга бормади, бундан кейин ҳам шундай қолсин. Бордию бирор ерда мен тўғримда сасенсанг, шифокорлар йилида ёрдам қўлини чўзмади деб шикоят қилсанг, кейинги ҳисоб-китоб, немисча эмас... тушунгандирсан деб ўйлайман. Тушунган бўлсанг борақол. Отангин тезроқ туманга олиб жўна, яна кечикиб қолиб, айбни менга юклаб ўтирмашлар...

Келдиёр бошқа бирор сўзининг ортиқчаллигини сезиб, изига бурилдию уйдан чиқиб кетди.

Сапоқулникида то саҳаргача базм давом этди. Меҳмонларин кузатганда у базўр оёқда турарди. Куёви Актамининг ёрдамида ўринга ётдию тондай қотиб қолди. Чошгоҳда уни қизи Фазилат ўйотди.

— Ота, туринг...

— Ҳа-а, нима ган? — Сапоқул қизига қарамай сўради.

— Анови жўрангиз бору, чўпон Ҳайит бова, шунинкига таъзияга айтиб кетди.

— Ким? Ким дединг?! — Сапоқул жойидан санчиб турди. — Қайси... Ҳайит бова?

— Анови қўйимизни боқадиган, ошангиз бор-у, чўпон, шу...

— Э-э, — Сапоқулнинг ичидан қиринди ўтди. — Нега? Нега ўлади?

— Кеча арпа кўтараман деб бир парса бўлган экан, дўхтирга оборишибди-ю, лекин фойдаси бўлмаганнингми-ей...

“Арпа кўтаринти” деган ган уни ўзига келтирган бўлса-да, негадир, дилидаги ғашлик тарқамасди, шу кайфиятда сўради:

— Уни кимдан эшитдинг?

— Менамас... — Фазилат бошини чайқадди. — Онамга айтимчи айтиб кетибди...

— Яхши, сен боравер, мен ҳозир...

Сапоқул борганим билан ҳам ёрдам беролмас эдим, дея ўзини юпатган бўлди. Аммо Келдиёрни кимдир тезлаеса, у ёрдам сўраб борганим, келмади, дея органга шининиса, унда нима бўлади, деган ган хаёлига бостириб келдию пешонасидан совуқ тер чиқиб кетди. “Ўйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битган экан”, дея қўл силтаб уйдан чиқди. Қўл-бегини ювиб, таъзияга бораётган

одамлар сафига қўшилди. Шунча йил ошначилик қилганимизни қишлоқ билади, овоз чиқармасам, ихши бўлмас, дея марҳум ётган уй томон бораётганда, унинг йўлини Келдиёр тўсди: гапирмади, аммо қўли билан ҳозиргина келган йўлини кўрсатди.

Кимдир, орага тушганди, Келдиёр уни гапиртирмади.

— Силар аралашманглар, нима қилаётганимни ўзим яхши биламан, — деди бошқаларгаям эшитадиган қилиб.

— Шу расво келганида отамни туманга олиб бормаган бўлардик... ўз вазифасини пулга, мансабга чақадиган бунақа порохўрларни жанозадан, маърақадан ҳайдаб эсини киритмасак, бошқа йўл билан тарбиялаб бўлмайди...

Омоҳлида ўзини иккитанинги биттаси санаб юрган Сапоқулни Келдиёр бутун қишлоқнинг олдида, таъзиядан ҳайдаб, уни беничоқ сўйди. У атрофга ёрдам сўрагандай, мўлтираб қаради, ҳеч ким, ҳатто кечаси ушунда улфатчилик қилганлар ҳам ёрдамга келмади. Маййит эгаси ҳайдаб тургандай сўнг... Сапоқул бошини эгиб, даврадан чиқди.

Ҳовлисига қадам қўйганда, Келдиёр мотоциклда уни қувиб ўтди. Мотоциклнинг олдида ўнгаришган қатта эчкини мангратиб, Сапоқулнинг оёғи тағига ташлади-да:

— Ана, эчкини! — деди, унинг йўлини тўсиб, мотоциклдан тушар экан. — Қарзинг отамнинг бўйида қолиб кетмасин, деб жаноза ўқилмасдан эчкини олиб келдим. Отам сени ўзиданам юқори қўйиб, хурматингни бажо келтирарди, аммо сен бўлса, унинг кўзини юмиб қўйингизлам ярамадинг, ана...

— Торт қўлингини!

Сапоқул Келдиёرنинг қўлини ёқасидан олиб ташламоқчи бўлди-ю, қорнига тушган зарбадан энкайиб қолди. Чакалак томирига тушган зарбадан сўнг, учинчи зарбани кутмаёқ гул қулади...

Келдиёр Сапоқулнинг қулоғи ёнига келиб қичқирди:

— Бунинг отини, немисча эмас, шахсий ҳам эмас, қишлоқча ҳисоб-китоб дейди. Ёмонлик илгари қирқ йилда ёки қирқ кунда қайтса, бугунги замонда бир кунгаям қолмай қайтгани мумкин. Аммо... касал одамларга ёрдами тегадиган, мурувват кўрсатадиган сенга ўхшаш кимсалар жас ичган қасамини унутиб, қасбини пулга чақмоқди. Аммо бу тутимнингнинг келажакни йўқ, чунки сендан яхшилик кутиб уни ололмаган касаллар уволни сени бугун бўлмаса, албатта эртага тутади...

Келдиёرنинг гаплари Сапоқулнинг қулоғига кирмас, ўзи билан ўзи овора, ҳатто унинг мотоциклга ўтириб жўнаб қолганиниям сезмади.

Кечга томон сал-нал ўзига кела бошлаган маҳал, почтачи милициянинг чақирув қоғозини ташлаб кетдию яна ҳуши бошидан учди.

ҚАЛТИС ҚАДАМ

— Олдингиздан йиғлаб чиқди, ёнига ҳеч кимни йўлатмай уксус ичди...

Болалари биллиб-билмай ҳамма айбни оталарига ағдармоқчи эди. Қўйилаётган айб юки шунчалик оғир эдики, бу битта Тошназарга эмас, бутун оналага оғирлик қиларди.

Тошназар қизини койимасди эмас, койиди, лекин Барчинойнинг гурурини ерга урадиган, уни жишоятга ундайдиган ган қилмади-ку! Ундай деса Барчиной нега уксус ичди? Қиз боланинги ифрати тоғталмаса ўзимга

юзма-юз борармиди? Хайрият, уйдагилар вақтида хабар топиб, унинг қўлидаги шиланни тортиб олибди, аке ҳолда уксусни бир-икки ютмай, ҳаммасини ичиб қўйганда нима бўларди? Болаларини кўз қорачиги деб юрган одам ота-қотил номини олармиди? Бундан ортиқ...

Тошназар ҳаётида илк бор ганга эрганган ўзини, қизи тўғрисида яқин тутиб, унинг қулоғига шининган Қамбаралини сўйди. Аммо “хушхабар”ни эшитганда, Худога шукур, бегонадан эмас, жўрамдан эшитдим дея уйдан рози бўлган, қўлини сиқиб раҳмат айтишиниям

унутмагани. Бирда-ярим оғзи полвоиларнинг бетига уриш учун сўз излаб турганида, ҳаммаси тескари айлашиб кетди. Мана энди ўз ёнига ўзи қоврилмоқда.

Тошпазар гийбат топиб келган Қамбаралини бош айбдор санаб зарбага жўрасини рўнара қилди, кутилмаганда таёқнинг иккинчи учини ўз бошида кўриб... баттар сиқилди. Чунки у бошқа нарсадан хавотирда эди. Тошпазарни, унинг оиласини хуш кўрмайдиганлардан бирортаси қизини алдаб, укеусе ичинимда отам сабабчи дея органга шиншиса... Кейин қўлига киша солинса, эшакка чаппа миндириб сазойи қилдирса, Омочлида қайси юз билан бош кўтариб юради...

Тошпазар бирор хушхабар умидида, болаларини яна сўроқ қилди. Қизлари йиғлаб тураверинди, аммо қайсар Бекпазар секин отасининг қулоғига, опам сиздан юз ўгирди, ўлсам икки қўлим отамнинг... Тошпазар ўғлини гап ташиш ўғли болага ярашмайди, дея уришиб берди, минг афеуски, ўғли ҳақ бўлиб чиқди.

Барчиной эшикда отасини кўргач, чаппа қараб, юзини ўгириб олди. Тошпазар қўлидаги тўрхалтани хотинига бериб, қизидан ҳол сўраган бўлди:

— Барчиной қизим, яхшимисан?..

Барчиной чаппа қараб ётаверди, жавоб қилмади.

Фароғат опа қизини туртди.

— Нима бало, қар бун қолдингми?

— Қармасман...

— Қар бўлмасанг, жавоб қил!

— Нима деб жавоб қилай? — Барчиной отасига эмас, онасига қаради. — Укеусе ичинимга оқ фотиҳа берганингиз, мана ичдим, энди яхшиман дейми?

Фароғат опа бошини порози чайқади.

— Сал ўйлаброқ гапирсанг бўларди.

Тошпазар хотинини туртди. Фароғат опа унга қараган эди, боши билан эшикни кўрсатиб “бизни холи қолдир” ишорасини қилди.

Тошпазар Барчинойнинг ҳамма айбни ўзига ағдаршини кутган, қисман бунга ўзини тайёрлаган эди. Аммо эрталаб қизи билан бўлган суҳбатни бир эмас, бир неча бор хаёлидан ўтказган бўлса-да, унда жиноятга ундайдиган гап ҳам, ҳаракат ҳам тополмагани: қиз бола нарса, тўйларда, базмларда олди-ортига қарамай қулаверса, тўғри келгани ўйинга тортса, одамлар бу қиз эренраб қолибдими демаядими... Қиз бола ифратини ерга урадиган гап бўлмагани учун ҳам Барчиной унинг олдида қовоқ-тумшугини осиб чиқиб кетганига унчалик эътибор бермагани. Аммо таибхонинг оқибати...

Тошпазар Барчиной билан гаплаганига йўл ахтариб турганида, она-бола мунозарага киришди баҳона топилмаганидан енгилгина хўрсиниб қўйди. Иккаласи ёлғиз қолгач:

— Энандан ўринсиз ранжидинг, қизим, — деди Барчинойга қарамай. — Қани, менга айтгин-чи, қайси ота-она болаларига ёмонликни раво кўрибдими биз кўрсак.

— Ёмонликни раво кўрмайсиз, — деди Барчиной. — Аммо бирор баҳона топилса бас, тинлаб, тинлаб... — Ютиниб қўйди. — Аслида эрталаб яхшисиниям, ёмонсиниям шартта-шартта юзингизга айтиб, юрагини бўшатиб олишим керак экан-у, негадир бу масалада гаплаганимиз учун ҳеч нарса дея олмадим. Кечирасиз, ота, — Барчиной отасига тик қаради. — Сизнинг ёшнингиз олтиинидан ошган, мен йигирма бештаман. Хўш, шундай экан, сиз ҳамма нарсага олтиин ёшли қариянинг кўзи билан қарашингиз тўғрими? Мен ҳам... — Барчиной “эрсираган бўлмасам-да, ўз эрим бўлишини, бола-чақали

бўлишни истайман” ни айта олмади, отасидан уялди, оғзинга келган гапни гапирди. — Ким ҳам уйли-жойли бўлишни хоҳламайди, мен тенгилар икки-уч болали бўлишни.

Тошпазар қизининг мақсадини дарров илғади, аммо гапни илғаган жойидан эмас, сал узокроқдан бошлади.

— Гапларинг ўришли, тўғри. Шундай экан, уйга келган совчиларни қайтармаслик керак эди.

— Мен кутган совчиларни сиз қайтаргач, сизнинг ҳам айтганингиз бўлишини истамасан.

Тошпазар қизининг гапидан порози бош чайқади, аммо ичидагиларни сиртига чиқармади.

— Турғун бованикидан келган совчиларни мени деб рад этган экансан, қолганларини-чи?

— Қолганларида сиз “ўзларинг ҳал қилаверинглар”, деб ўзингизни чеккага тортдингиз. Хўш, сиздан ўтиб биз нима дея оламиз? Умуман сизнинг қизиқ оdatингиз бор. Бордию уйда бўлаётган гап-сўзлар маъқул тушса, маъқуллайсиз, маъқул тушмаса, ўзингизни чеккага олиб ўзларинг ҳал қилаверинглар деб турасиз. Сиздан ўтиб ҳеч ким бирор ишни ҳал қила олмаганини яхши биласиз...

Бу сафар Тошпазар ўзини ушлай олмади.

— Бу даъволаринг унчалик тўғри эмасдай, қизим...

— Сизга қачон бизнинг гапларимиз тўғри бўлган-у, энди... — Барчинойнинг юзи тиришиб, жисмига оғриқ кирди, ютиниб олиб, ганида давом этди. — Ҳозир эрталаб менга таибхон берганингиз учун ўзингизни койиб келаётган бўлсангиз ҳам ажаб эмас, мен билан гаплашиб, вазиятни кўргач... — Барчиной йўғала бошлади, йўғал ўқинишга айланди. Тошпазар жойидан санчиб туриб, кароват тагидаги тоғорани олиб, Барчинойга тутди. Барчиной ўқиб, бироз куюди. Томоғини сув билан чайғач, озроқ қатиқ ичиб, жойига чўзилди.

Тошпазарнинг қизига ичи ачиди, бироз меъёрдан чиққани учун ўзини койди.

— Майли... нима десанг ҳам розиман... фақат бошқа бу мавзуга қайтмасак...

— Йўқ! — Барчиной бошини кескин чайқади. — Унда гап яна чала қолади. Биласизми, меннинг бошимга тушган бу кўргулик, сизнинг уйдагиларга муносабатингизни ўзгартирса, ўлиб кетсамам афеусланмайман. Аслида кеча тўйга бормаслигим керак экан-у, ким билади дейсиз, бунақа бўлишини. Ёшим ўтиб йигирта назарида четда қолганимни кеча... — Барчиной кўзидаги ёшнинг арди, — мени ўйинга ҳеч ким тортмаганидан билибман. Бу аччиқ ҳақиқатни кўргач, ким билан бўлса ўйнадим, ўйнашни истаманларини тортдим. Сиз меннинг отам, мени шималар қийналипти — билмаган ҳолда қинлоқдаги ҳурматингизга гард юқтирмаслик ҳаракатида бировини ўноқ, бошқасини чўлоқ, учинчисини ўғри дейсиз...

Барчинойнинг гапларидан Тошпазарнинг чаш қоши икки-уч бор кўтарилиб тушди. “Мана гап қасрда?» ...Қизининг аҳволига ичи ачиганидан хаёлидагилар беихтиёр тилига кўчиб, мулоҳаза қилди:

— Омиқ гапларинг учун раҳмат. Бейб Парвардинор, эътибор билан изласа, ҳар қанақа тоза тирноқ остидан ҳам кир топиш мумкин. Фақат бировин айбдор санайдан олдин обдон ўйла, бордию айбдор тувинганларинг бўлса, етти ўлчаганларинг ҳам камлик қилади. Яна отам ўзини оқлай бошлади, деган гап хаёлининг келмасин, ҳечам унақа эмас. Қолаверса сенинг келажакнинг битта сени эмас, ҳаммамизни ўйлаштиради. Сен шундай ортинга бир қара-да, мактабни биттирган кезларинг, ўзим бир қиз, сочим бир қиз дея ўзингга ортинча баҳо бериб, остонамизни ҳақлаган

совчиларни қайтариб юборганинг. Мен ўшанда сенинг раъийинга қараб, ўз оталик бурчимни ўтказмаганимнинг, мана, жазосини тортганиман. Тўғри, Жаъфар чўлоқнинг совчиларига рўйхуш бермаганим рост, унинг уруф-аймони ўғри ўтган, ўғриллар билан қуда-аида бўлишни истамаганим рост. Аммо бир-бирингга қўнғилларинг шунчалик яқин экан, а, Ҳамронинг қизига ўхшаб...

— Ни-ма? — Барчиной отасини эшитмади, йўқ эшитди, аммо унинг мақсадини...

— Энди, айтмаган-да, укеус ичиб, ярим жон бўлиб қолгунча, Ҳамронинг қизига ўхшаб бирор ёққа кетиб қол эди...

— Унда қишлоқ олдидан иззат-хурматини ерга урди деб оқ қилиб юборардингиз...

— Яна калта ўйлаётсан, эна қизим, — деди Тошназар. — Ўйлайсанки, укеус ичин қочиб кетишдан енгил деб. Ҳечам-да, иккаласим бир гўр, на шариятга, на шароитга тўғри келади. Иккисилам қишлоқ олдидан онла шаънини ерга уради. Қочиб кетгани гап қилган одамлар, укеус ичгани гап қилишмайдимми, эҳ-хе... Сал узокроқин ўйламаган ота, сен ўйлагандай иш тутушим мумкин. Биласанми, бугунги кўрган-кечирганларимдан бир хулоса чиқардим: сенинг ҳар хил китобларга бўлган меҳрингни одамларга муносабатинг, фаросатинг мени бироз чалғитган-у, шу ёшга етгунингча, мундайроқ овозимни кўтариб уришмаган эканман. Ўша учун эрталаб, менинг таибхларим сал оғир ботган кўринади. Аслида гап буткул бошқа ёқда экан. Кеча тўйда, жўраларинг, тенг-тўнларинг тарафидан сенга озроқ адолатсизлик ўтган. Бу адолатсизлик алам бўлиб, кечаси билан сенга тинчлик бермаган, шу алам эвазига кўз юзмаган бўлишинг ҳам мумкин. Эрталаб чарчаб, аламингни кимдан олишингни билмай турганинда, мен сени чақириб, озроқ койганимда, сенга баҳона топилди, шу қалтис қадамни қўйгансан...

Барчиной отасига ялт этиб қаради. Ахир, кечаси ухламагани, ўзи билан ўзи олишиб чиққани рост-ку! Тўйдаги бўлган гаплар ҳам... Ҳатто ўзини чалғитиш ниятида қўлига олган аёллар журналним ёрдам бермади. Эрталаб, уйқусиз, кимга тегинини билмай турганида, отаси чақириб...

Барчинойнинг назарида отаси уни тушуниши, юрагини кемираётган аламин сезиши керак эди. Отаси унинг юрагини кемираётган аламин кўриб, ўзини кўрмасликка олди, қизининг тақдирини билан қизиқмади... Отаси учун Барчиной ўлган. Шу алам билан қўлига укеус олди... Ва... тўйдаги воқеалар отасининг напасида қолиб кетди.

Ўша сабаб, бир муддат бурун отаси уни кўргани келганида, ҳамма айбни унинг елкасида кўриб, ундан юз ўтирганди.

Тошназар тўйдаги воқеаларни кўриб тургандай гапирга бошлагач, Барчинойнинг кечадан бери юрагини исқанжага олган саволларга жавоб топгандай бўлди: энг муҳими—отасининг айби йўқ, қолаверса қизининг тақдирига бефарқ эмас. Қизининг келажаги учун бефарқ

бўлмаганидан таибх берган. Фақат тўйдаги алам, чарчоқ устун келиб, отасини тушулмаган ва ҳамма айбни унга ёғдирган...

Барчинойнинг отасига қараб турган кўзлари аввал ёшга тўлди, сўнг сим-сим оқа бошлади. Қизининг кўзидаги ёшлар, Тошназарнинг елкасидаги юкни енгилантирди...

Эшик очилиб, остонада Фароғат опа кўринди. Қўлини арта-арта:

— Қалай, ярашиб олдингларми? — дея сўради. Саволи жавобсиз қолгач, бир қизига, бир эрига қараб: — Ҳа-а, яна нима бўлди? — деди. — Тинчликми?

— Ҳеч нарса... — деди Тошназар, хотинига эътиборсиз. — Адамасам эрталаб ҳам бизнинг суҳбатимиз гувоҳсиз бўлганди, шунингдек, ҳозир ҳам ўзимиз келишиб олдик. Ишонмасанг, ана, қизингдан сўра.

Жавобан Барчиной ёстиққа бошини босиб йиғлай бошлади. Эрталаб отасидан порози бўлиб укеус ичганди, шу айб эваздан, бир муддат бурун ундан юз ўтирганди. Ҳозир эса, ўринсиз хафа бўлганидан... йиғларди.

— Бўлди, бўлди, йиғлама, қизим, — Тошназар қизининг елкасига уриб қўйди. — Бу ҳаёт деганлари шундай мураккабки, сен-ку ёш бир нарсасан, не-не кўкракларига уриб юрганлар ҳам айрим вақтлар юрар йўлини билмай адашиб қолишади. Йўл қўйган хатоингни тушунган бўлсанг, шунинг ўзи бизга катта давлат. Аслида бу фалокатнинг юзага келишида, ҳаммамизнинг айбимиз бор: мен отамап дея эътиборсиз бўлганман, сен мени ҳеч ким тушулмади деб ўйлагансан, энанг... энангга келсак, у иккимиздан ҳам кўпроқ айбдор...

Фароғат опа ялт этиб эрига қаради.

— Нега энди унақа бўларкан?

— Негаини шундаки, қуш тилини қуш билиши керак, хоним, — деди Тошназар. — Ўғил бола бўлганида, унинг тарбияси билан камина шуғулапарди. Қиз бола эса, отага эмас, онага яқинроқ, ўша учун айбнинг кўпроғи сиз тарафга оғади...

— Кўпроғи деб нима қиласиз, — Фароғат опа порози бўлди, — бира тўла ҳаммасини менинг елкамга ағдаря қолинг.

— Асов отга ўхшаб сакрайвермай, гапни охиригача эшит... — Йиғлаб турган Барчиной бу гапдан сўнг пиқ этиб кулиб юборди. Эр-хотин бир-бирига маъноли қараб олинди. — Гап айбдаям эмас, биласанми, нимада?

Фароғат опа жавобан елка учириб қўйди.

— Шунақа-да, — дея давом этди Тошназар. — Ҳеч балони билмайсан, аммо... Э-э... — Тошназар гўё бир нарсга эсидан чиққандай бошини сарак-сарак қилди. — Мен бу ерда еилар билан валақлашиб ўтирибман, у ёқда-ўйда нима гап. Болалар укеус ичгани яхшироқ жойга олиб кетар экан дея бирор хунар қилиб ўтиришган бўлишмасини, мен борай... Барчиной яна "пиқ" этиб кулиб, бошини чайқаб отасининг гапларини тасдиқлади.

Тошназар кўчага чиққанда елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил торти.

ДИПЛОМАТИЯМИЗ

ЎТМИШИГА БИР НАЗАР

Халқаро муносабатларнинг ривожланиши ва муваффақияти энг аввало унинг таркибий қисми ҳисобланган дипломатик алоқаларга боғлиқдир. Жаҳон тарихида илк давлатчилик алоқаларининг шаклланиши баробарида давлатлараро расмий муносабатлар, яъни ўзаро келишувларни тартибга солувчи элчилик тизимига эҳтиёж туғилган.

Ўзбек давлатчилигининг салкам уч минг йиллик тарихга эга эканлигини ҳисобга олсак, ўлкамизда дипломатик муносабатлар тарихи қачон бошланганлиги аён бўлади. Археологик тадқиқотлар Марказий Осиёда яшаган турли қабила, элат ва халқларнинг Шарқ мамлакатлари билан иқтисодий ва маданий алоқалари эр.ав. 3-2 минг йилликлардаёқ йўлга қўйилганлигини тасдиқлаб турибди.

Зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто” маълумотларига қараганда, заминимизда дипломатик муносабатлар жуда қадим даврлардаёқ пайдо бўлган. Унда Ахурамазда томонидан яратилган энг биринчи ўн олти мамлакат қаторида Сугдиёна, Хоразм, Бақтрия каби мамлакатлар ҳам санаб ўтилади. Археологик ва ёзма манбалар Ўрта Осиёда Аҳмонийлар босқинига қадар эр.ав. 8-7 асрлардаёқ “Катта Хоразм” ва “Қадимги Бақтрия” каби илк давлат бирлашмалари бўлганлигини тасдиқлайди. Юнон тарихчилари Гекатей, Ктесифонларнинг ёзишича, Оссурия шоҳи Миш эр.ав. 7-асрда Бақтрияга қўшин тортиган ва мағлубиятга учраган. Ктесий Киндесий маълумотларига кўра Мидия шоҳи Киаксар (эр.ав. 625-585) Марказий Осиё халқларини буйситдира олмагач, тирилик шартномасини имзолашга мажбур бўлган. Бу, айгини мумкинлики, Марказий Осиё тарихида илк дипломатик шартнома эди.

Аҳмонийлар даври дипломатияси эр.ав. 6 аср ўрталари, 4 аср охиригача бўлган даври ўз ичига олади. Эр.ав. 6 асрнинг 2-ярмида Ўрта Осиёнинг жанубий ва ғарбий вилоятлари Аҳмонийлар салтанати таркибига кирган. Хоразм, Бақтрия, Парфия, Сугдиёна, Марғиёна — бу ҳудудлар Эрон шоҳи Кир II томонидан босиб олинган. Массagetларнинг афсонавий маликаси Тўмаристина унинг юришларини тўхтатиб қолган. Жангдан олдин, малика Тўмарис босқинчиларга яхшилик билан қайтиб келишини сўрайди, аммо қайсар шоҳ рад этади. Кир II ҳаётги Тўмарисга унга хотин бўлишни таклиф қилади, Тўмарис рад қилган, чунки доно малика шоҳнинг иягини яхши тушунган эди. Маккор шоҳ уйланиш баҳонасида, массagetларнинг ерларини осонгина қўлга киритмоқчи эди. Леёвиз жангда Эрон қўшинлари мағлуб бўлади.

Бу даврда сак ва массagetларда ёзув бўлмаган. Шу сабабли дипломатик муносабатлар оғзаки шаклда бўлган. Улар, чамасан, хатларни ёздаб олинган.

Эллинизм давридаги дипломатия эр.ав. 4 аср охири, 2 асрнинг 2-ярмини ўз ичига олган. Бу даврдаги дипломатик алоқаларни икки даврга бўлиш мумкин. Биринчи давр Искандар Зулқарнайининг Ўрта Осиёга қилган ҳужумлари (эр.ав. 330-327 йиллари), иккинчи давр эр.ав. 4 аср охири ва 2 аср иккинчи ярми. Арианнинг ёзишича, эр.ав. 329 йилда Искандар Мароқанда бўлган вақтда унга скиф қабилаларидан элчилар келган. Искандар уларга ҳам жавобан элчиларини юборган ва уларга скифларнинг ерларини, табиатини билиш, аҳоли сони ва қурол-яроғ миқдорини аниқлаштиришдан иборат тошхирик

берган. Маълумотларга кўра, худди шу даврда, яъни 328 йилда Хоразм шоҳи Фарасман Искандар ҳузурига ўзаро иттифоқчиликни таклиф қилиб келади. Бу Хоразм шоҳининг ўзинга хоё дипломатик тактикаси бўлиб, бу билан у ўз юртининг мустақиллигини сақлаб қолинга муваффақ бўлган. Шундай қилиб, 1-давр Искандар Зулқарнайин билан олиб борилган дипломатик муносабатлар бўлса, 2-давр эса (эр.ав. 4 аср охири ва 2-ярми бошлари) Салавкийлар давридаги дипломатик муносабатларни ўз ичига олган. Салавкийлар даврида Парфия, Юнон-Бақтрия, Кангуй, Довон (Фарғона) каби давлатлар бўлиб, улар ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилган. Юнон-Бақтрия шоҳи Днодот II Салавкийларга қарши курашини мақсадда Парфия, Кангуй, Довон каби давлатлар билан музокаралар олиб борган ва ҳарбий шартномалар имзолаган. Шунингдек, Юнон-Бақтрия билан тузилган бошқа шартномалар тўғрисида ҳам маълумотлар бор. Масалан, Салавкий шоҳи Антиох (эр.ч.а бўлган 223-187 йиллар) Юнон-Бақтрия шоҳи Евтидемга (эр.ав.230-200 й.й) қарши уруш қилган ва унинг қўшинларини Тежен дарёси бўйида тор-мор этган. Эр.ав. 206 йилда улар ўртасида тирилик шартномалари тузилган.

Хитойнинг имолида яшаган хун қабилаларининг доимий талончилик юришлари хитойликларни жуда қийин аҳволга солиб қўйган. Кўчманчиларнинг ҳужумларидан ҳимоя қилиш воситаси сифатида қурилган Буюк Хитой девори ҳам хунларнинг босқинчиликларини тўхтата олмаган. Хитой императори У-Ди (эр.ав.140-87 йиллар) хунларга қарши курашда иттифоқчилар томон мақсадда эр.олдинги 138-125 й.й.да Ўрта Осиёга элчи қилиб Чжан Цзяньни юборган. У Довон, Юнон-Бақтрия каби давлатлар билан музокара олиб борган. Айгини керакки, худди шу даврда Хитой, Довон ўртасидаги дипломатик муносабатлар жуда фаоллашган. Хитойликларнинг айби билан ўзаро муносабатлар ёмонлашиб Хитой-Довон урушлари бўлиб ўтган. Хитойликлар катта қўшин билан келиб, Фарғонанинг маркази Эршини қамал қилинган. Фарғона халқининг қаттиқ қаринлиги ва ўзаро ҳамжиҳатлиги хитойликларни чекинишга мажбур қилган ва Довон ўз мустақиллигини сақлаб қолган. Умуман Чжан Цзянь элчи сифатида Шарқ ва Ғарбнинг иқтисодий, маданий, сиёсий, дипломатик муносабатида муҳим рол ўйнаган, Буюк Инак йўлига асос солинган.

Демак, Ўзбекистонда дипломатик муносабатлар узок тарихга эга бўлиб, энг қадимги даврдаёқ шаклланган. Шарқ ва Ғарб, Ҳиндистон, Эрон, Месопотамия, Рим каби буюк давлатлар билан иқтисодий алоқалар олиб борилган, сиёсий муносабатлар ўрнатилган. Ўзбекистон ўз нуфузи жиҳатидан жаҳоннинг қадимги қудратли давлатлари қаторида турган. Буюк давлатларга асос бўлган Шарқ ва Ғарбни боғлаб турган бўғин вазифасини бажарган. Ўзбекистон бугунги кунда Президентимиз етакчилигида аждодларимизнинг буюк дипломатик анъаналарини давом эттириб, халқаро майдонда тобора ўзининг нуфузини ошириб бормоқда.

Паризодхон АЗИЗХОНОВА,
Тошкент Давлат Шарқшунослик институти
талабаси.

Олис-яқин овозлар

Феруза МЕХМОНОВА

КЕЛИНЧАК

Илоҳийсан, сирли тушдайсан,
Оқ либосда оппоқ қушдайсан.
Бахтдан бошинг айланаётир,
Қисматингдан шод-сархушдайсан.

Сен эришинг бугун аҳдингга,
Қисмат қулиб боқди бахтингга.
Кўёв – сенинг бегинг, султотинг,
Маликадек чиқдинг тахтингга.

Отангинг пойизга урасан бошинг,
Кўзингдан тилмайди шайқатор ёшинг.
Ўқиниб йўғлайди, гўзал келинчак,
Нур сочин сен тушган ерга қуёшинг.

БОЛАЛИГИМ

Болалигим, менинг ёшлигим,
Қайсарлигим, шўх бебошлигим,
Қизилдоққа қариндошлигим,
Тогдан тушган шалолам ўзинг.

Болаликни подшолик дерлар,
Яхши еўзга гадolik дерлар,
Билмай қилган хатolik дерлар,
Бу дунёда бир олам ўзинг.

Ширин тушим, ширин тиллигим,
Бегуборлик, содда диллигим,
Билмай қилган хатolik дерлар,
Бу дунёда бир олам ўзинг.

Бўйларинг тез ўсиб кетасан,
Сен ҳаммадан ўзиб кетасан.
Умримдан йил ўзиб кетасан,
Баҳоримсан гуллолам менинг.

Бибиражаб ЭРГАСHEVA

АРМОН

Менга узоқ термуласан жим,
Армон билан хўрсинар қалбинг.
Пизоҳингда жодир суратим,
Исмим такрор айтар лабларинг.

Юрагингни қийнайди армон,
Хотиралар тутуди аза.
Илтиж билан яшайсан ҳамон,
Бўларми деб бирор мўъжиза.

Мўъжизага шиома ҳеч ҳам,
Оққан сувлар ортига қайтмас.
Кипригингга кўндирмаган нам,
Ёшлик энди кўшигин айтмас.

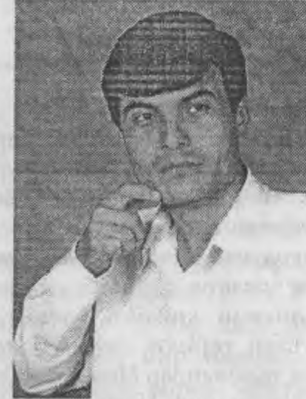
Авайлагин нафис тўйғуни,
Хотиралар хира тортмасин.
Дилда асра ширин орзуни,
Шу бойлик ҳам кўлдан кетмасин.

КЕЧИРИШ

Бутманг, кутманг энди, қайтмайман
сера,
Орзу кўзгусидан изламанг аксим,
Бундан кўнглингиз бўлмасин хира,
Туғади гишио аразим, баҳсим.

Барисин ўзим-да олиб кетаман,
Хотираю меҳрим қолар сиз билан.
Умр дафтаримда фиरोқ битилган,
Ҳаёт ўзи шундай экан, нетаман?

Ҳаёлимда қоласиз бир умр, абад,
Хотиралар баъки беради таскин.
Бир кунни, бирор кўни қайтарман албат,
Оллоҳ паноҳида сизни асрасин.

Баҳодир ХУДОЙБЕРГАН

ГУЛ ВА НУР

Муҳаббат Тўхташевага

Кўзингни юм, ёшига айлансин кўнги,
Отилган аўлқондай, тонгги шабнамдай,
Эрисин тош бўлган марварид кўнги,
Туи билан қурашган бир ёлғиз шамдай.
Парча-парча бўлсин шингдози мўз,
Қушлар учиб келсин, очилсин қуртак.
Ҳозлар кўним тошин, ташландиқ
ҳовуз,

Ҳеч бир махлуқларга бўлмасин эрмак,
«Яшасанг шу ҳаёт, яшамасанг кет!»
Зори бор-у, аммо зўри йўқ бизга,
Асли БАХТСИЗ бўлсанг, сабр эт!
Фалакдан битта нур тушгунча...

ЖОНИМ

Даври-даврои кетиб, сўзлар ўзгарди.
Гўзал табассумлар, кўзлар ўзгарди.
Дастурхон ўзгарди, тўрлар ўзгарди,
Сен ҳеч ўзгармадинг, ўзгармас, жоним.
Эркаклар аёллар томонга ўтди.

Гуллар даври кетиб сомонга ўтди.
Булбуллар рўйхати ёмонга ўтди,
Сен бу рўйхатлардан жой олма,
жоним,

Душ келса очофат «бер-и, бер» бўлди,
Эркак хотин бўлди, хотин эр бўлди,
Оқибат, ҳаммаси қора ер бўлди,
Сен қора ерларга бош эгма, жоним
Кўёш қай томондан чиқмоқда, қара
Ҳазрати Хизр ҳам биз- чун овозора.

Худо насиб қилса, қилса идора,
Биз ҳам бир кун бахтли бўлармиз,
жоним.

Дилшод ОРИПОВ

АЙТОЛМАДИМ

Кўз ўнгимдан кетмайдиган сира,
Сенинг маъсум сирли боқилишиг.
Ўтмиш нарда тортилган хира-
Айтолмадим менга ёқилишиг.

Биз дўст эдик, кўнглимга яқин,
Дилдан тилга чиқмасди ўйим.
Умр ўтди чаққандай чаққин,
Қайлардасан энди, хушрўйим.

Кечагидай бариси ёдда,
Шеър дарди-нинг ўйга толаман.
Ҳали ҳамон ўлардек содда,
Танилмаган шоир боламан.

Эх, шоир деб қўйдилар баъзан,
Осмоилар қўлади устимга,
Сени бахтинг ўйлаган отанг.
Узатибди пулдор дўстимга.

Шоирларда нима қилсин зар,
Юракда мизг дарду алим бор.
Бисотимда бир қурчоқ дафтар,
Ва атиги битта қалам бор.

Мен излайман умрдан маъни,
Ҳамон жавоби йўқ саволлар,
Бир келса деб ёшимга қани,
Мени кутар соҳибжамоллар.

Кўз ўнгимдан кетмайдиган сира,
Сенинг маъсум, сирли боқилишиг
Ўтмиш нарда, тортилган хира —
Айтолмадим, менга ёқилишиг.

СЕНИ

Нишқ хаёли кўйидайди бир зум,
Йўлинг қутиб ёр, толди кўзим.
Қийноқларга солма, етар, бас,
Битди орзу, умид ва ҳавас.

Яна бахт юз ўғирди мендан,
Айтган кўнроқ, дил узай сендан.
Босилмайди юрак қийноғи,
Оғир экан ҳижронлар доғи.

Яна юрак кўтарар исён,
Хаёл бошлар яна сен томон.
Ҳамхонадир қоғоз, қалам, май,
Айтган, қандоқ сендан дил узай.

Мени қандай айладинг мафтуни
Хаёлимда ўзинг туруни кун.
Мен ошигинг пойингди хорман,
Ғадодан ҳам ғариб, абгорман.

Гулишан аро келсанг сен агар,
Мен кўнглимга гул тутиб дилбар.
Ол юзингдан ўйиб дафъатан,
Дейман: тапхо сени севаман.

Оғир бўлди ўзга йўл тутмоқ,
Оғир бўлди сени унутмоқ.
Сенинг учун ҳар нега шайман,
Сени ҳамон севиб яшайман.

Муқаддас ОРТИҚОВА

ВИСОЛ ОНЛАРИНИ КУТИБ ЯШАЙМАН

* * *

Ўзлимни йўқотиб кўйдим, тополмастман,
Ёки топганини хоҳламастман?
Адоқсиз ўй, хаёлар ичра югуриб,
Кўнглим дарвозасин очолмастман.

Дарвоза берк, қамалиб қолдим,
Ўзим қулфлагандим, армондан чўчиб.
Умид чорламоқда, нажот қайтди деб,
Гумон калитим-ла кетибди қочиб...

ОНАМ СУРАТИГА ҚАРАБ...

Кўйиб беринг, йиғлаб олай,
Дардларимни тўкиб солай.
Бош кўйишига бир елка йўқ
Влақдош — Сиз, тўйиб олай.

Кўйиб беринг, йиғлаб олай,
Юракшимни тўлиб кетган,
Армонларим бўғар мени,
Тоқатларим ўлиб кетган.

АННА АХМАТОВАДАН

Яшайман соатдаги какку куш каби,
Ўрмондаги қўнларга ҳеч қилмайин ҳавас,
Қўлогимни бурашса — сайрайвераман,
Агар билсанг — бундай қисматини
Фақат душманимга раво кўраман.

СОҒИНЧ

Висол онларини кутиб яшайман,
Орзу дамларини чўзиб яшайман.
Армоннинг юртини кезиб яшайман,
Мен сени соғиниб яшайман ҳамон.

Юракдаги оғриқ, ҳижрон ва алам
Сабри, жабри қайрайди.
Ўтқир жафрочини олиб,
Умидни тилкалаб яйрайди.

Садоқат шамоли эсаверади,
Хиёнат йўлини тўсаверади,
Нажотнинг гуллари ўсаверади,
Мен сени соғиниб яшайман ҳамон...

Хулқар АЪЗАМ қизи

НАҲОТКИ ҚАЙГУЛАР ГУЛАДИ

Она, мизг армонлар қийнайди,
Азоблар дорига остириб.
Немсиз кунларим тўлғониб,
Туларим келади бостириб.

Омонат ўтади тўрт фасл,
Кўксимга гўссалар битида.
Дилимнинг етти қат тағида,
Етти қат асрорим ётади.

Кулишни унутиб кўйдим-а,
Ўбодулаб кетганим ялмоғиз.
Мизг йилки бахтимни излайман,
Сизга ҳам айтмасдан бир оғиз.

Қонимга зақумлар оқизиб,
Кўксимда ҳижронлар қўлади.
Нега мен жимман-а, онажон,
Наҳотки қайгулар гуллади.

* * *

Эсингдами ифори ялғиз,
Дил торини завоқла чертагани.
Пойимизга сабо чўкиб тиз,
Шўх, мастона хиром этгани.

Эсингдами узатган бизга,
Нитқ майидан қўйиб толалар,
Борлиқ алқаб қайтганда изга,
Ой момоғиз айтган яллалар.

Эсингдами пуштиранг гулча,
Пиздимизда ошиган куртак.
Пойимизда қизгалдоқ шолча,
Энди эса бу бари эртак.

Эсингдами ўтган қай замон,
Диллар унда номи элтган куш.
Нисонини гоҳ кўлларкан армон,
Гоҳ ўлдирар хотирдаги туш.

Эсингдами ифори ялғиз,
Дил торини завоқ-ла чертаган.
Пойимизга шамол чўкиб тиз,
Шўх, мастона хиром этгани.

* * *

Кўнглимга мизг солди ҳазонлар,
Бахтинг-да соғидан туймадим.
Аслида кенг эди бу дунё,
Сиз менга, мен сизга етмадим.

Тонлардан бошланди гўссалар,
Оқшомдан ёғирмай ўтмадим.
Юрибман ўзлимни танимай,
Сиз менга — мен сизга етмадим.

Атрофга боқман бепарво,
На маплаб, на юнари кутмадим.
Ашмай кўйдим ҳам умримга,
Сиз менга, мен сизга етмадим.

Аслида кечдимиз дунёдан,
Сиздан ҳеч бир лаҳза кетмадим.
Оғурда кўнглимиз сарғардон,
Сиз менга, мен сизга етмадим.

ЁШ ДҶУСТИМГА МАКТУБ

АНДРЕ МОРУАГА НАЗУРА

Ёш замондош дўстим! Сенинг исми-шарифингни ҳам, касби-корингни ҳам, касерда жияйсан-у, килминг фарзанди эканлигингни ҳам билмайман. Хатто сени бирор марта кўрган ёки бирор марта сен билан салом-алиқ қилган ҳам эмасман. Яқинда ижойиб франкуз ёзувчиси ва файласуфи Андре Морюанинг "Хаёт илми хақида ёш дўстимга очик хат" асарини кўри йиллардан кейин яна бир бор ўқидим. Хаёлимга келдинг. Асардан илҳомланиб мен сени ўйлаб топдим, лекин ўро андишаларим сен каби хаёт чоррахасида касерга боришини билмай саросимада турган барча замондошларимга каратилган. Чунки, ўйлаб карасам, менинг ҳам ёшим бир жойга бориб қолди, тез орада невараларим кетимдан топқилмайди, демак, мен ҳам мавлуд бир хаёт тижрибасига эгаманки, нима учун хаёт мағзи хақида ўз фикрларимни билдирмаслигим керак? "Дунё сизга тўла, - деган ўтган авлақлардан бири. - Инсон умри эса ундан чигалрок. Инсониятнинг безовталиги куч, вақт, бойлик сарфлаб нималарнидир беором излаб жияшини ани шу сўзлар туфайлидир.

Кайси томонга қараманг, "жамиятнинг оқил қисми" деб аталадиган олимлар, зиёлилар, инсоният жар ёқасида турибди, экологик, иктисодий, демократик, маънавий инкироزلар охири замонни яқинлаштирмоқда, деб атоҳаннос кўтариммоқда. Уларнинг дарозлари демократия шароитида ушбу инкироزلарни бартагаф этиб бўлмайди, чунки бузғун ҳамлар, давлатлар, мустанкилик ва демократияни рўкати қилиб ўз манфаатларини кўзлашини ички ва ташқи сийсатига айлантурган, демак, умум сайёра микёсида социалистик режими бошқарини жасрий этмай туриб, яқинлашиб келаётган фалокатнинг олдини олиш даргумон, дейди. Натюра, кишилар йирик муаммоларни тоталитар бошқарини усулларисиз ҳам этишига ҳамон шубҳа билан қараётганга ўхшайди. А.Морюа ёзади, "Алмо кишилар мудом жар ёқасида жияшган, бирок бу кишиларга себини, меҳнат қилиши ва яратинишага халиқит бермаган". Ха, инсоният тини, фаровон, мавжудлигидан шод бўлиб жияган давр бўлганани билмайди. Кизикарли бир мисол келтирима. Франкиянинг ёзишича XV асрда ер юзига 9 та, XVI асрда 87 та, XVII асрда 239 та, XVIII асрда 781, XIX асрда 851 та, XX асрнинг 40 йили ичига 892 та уруш-низолаф бўлган. XV асрдаги урушларда 1 млн дан сая зиёд одам ўлган, XX асрнинг 40 йили ичига 270 млн га яқин киши хаётдан кўз юлган. Бу сайёра мизнинг 6/1 қисмини эгаллаган собин СССР аҳолисининг нақ ўзидир! Кўри, ушбу

рақамлардан кейин олимларнинг ваҳималарига ишонмай бўладими? Экология ва иктисодий инкироزلарга оид рақамларни келтирсам охираф яқинлашаётганига ишониндан ўзга чорангиз қолмайди. Ушбу сатрларни ўқигач, ёш дўстим, сиз ёки допишвар Морюа менга нима ни тавсия қилмоқчисизлар деб сурашингиз мулккин.

Биринчидан, "факат ўзинг учун жияма". Бир қариндагина ушбу сўзларга янгилик йўри, у неча асрлардан бери тақроқланади. Чамаси кишида ўз фароғатини ўйлаш, тақаббурлик мулклик йўри бўлмайди, демак, инсоният факат ўзинг учун жияма деб хали қайта-қайта тақроқлашага мажбур. Агар юқоридаги фожжалар негизига диққат билан назар ташласанг, ёш дўстим, улар кишиларнинг нафсага, шахватга, шон ва маънад топишига интилишларидан, тақаббурликка берилиб олам, борлик устидан ўз қонунларини ўрнатмоқчи бўлганидан келиб чиққанини тўрсади. Ўзи учун, роҳат-фароғатда, чиройли қийиниб, инсонларкамрини миниб, касрларда жияшига интилиши ёиларда хаётний максимда айланаётганини, жамият пул топиши қонунларини кўзлаб-қувватлаётганини, қора меҳнат қилаётган ишчи, дехкон, курувчи қолди, улар меҳнатини "ташкил этаётган тақдиркорлар" бойиётганини кўралиш. Уларга «меҳнат қилдим» дейиши фахрли ишор, жавоб эди, хозир унинг ўрнига "пул қилдим" дейишади. Пул қилиши оддий, соғда, ўз меҳнати билан кун кўраётганлар хисобига амалга оширилаётганини исботлашага хожат йўри. Шундай иллатлар боис қудратли Рим давлати йўри бўлди, у билан бирга римликлар ҳам халқ сифатида тарих сахмасидан тўриб қолди. А.Морюа ёзади, "Ким ўзининг мамлақати учун, аёллар учун, инсон учун, очлар ва қувилганлар учун жияса у, гўё мўъжиза рўй берганидек ўзининг изтиродларини ва турмушининг майда-чуйда ўнғайсизликларини умутади. "Қақикий зохирий хаёт - у қақикий ботиний хаётдадир". Алҳаққи, ўзидаги рухий гўзалликни, покликни, қудратни сезмаган ўзгилар учун жасоратга қодир эмас, фидойлик ўзини улкат бир оқим-халқ, мамлақат, инсоният билан мавжудлигини англашдан бошланади.

Иккинчидан, допишминг "харакат қилиши даркор", деб ёзади. Бу сўзларда ҳам янгилик йўридай. Ахир сарроф ҳам харакат қилмайди ми? Лекин саррофнинг харакати билан дехконнинг харакати ўртасида, ў-хў, осмон билан ерғалик фарқ бор. Файласуф ён-атрофи мизга помуқамаллик, зўравонлик, ахлоқсизлик, инсон шайқини ерга

урувчи иллатлар кўн, хар бир онгли, виждонли, покдил киши уларни камайтириши унун хар кунни ниладир килмоғи керак дес хисоблайди. Уллатлардан, полими етарли эмас, уларни камайтиришига интилиши зарур. Улат ёнидан жим ўтишининг ўзи иллатдир; хаётни гўзал кўрмоқчи мисан, аввало ўзинг гўзаллик ярат; бошқаларни мукаммал кўрмоқчи мисан, аввало ўзинг мукаммал бўл. Акли покис хаётдан, бошқалардан кўсури кидиради, инсон сифатида яшаши иштиёр этган эса энг аввало ўзи ифрат, намуна бўлади. Мана, ёзувчи назарда тутган харажат сўзининг маъзи.

Ёш дўстим! Хаётда ўз ўрнининг топишдан ҳам мураккаб иш йўқ. Билганимда кувват, дилимда хавас тўлиб-тошиб турганимда иллатларга интилайсан киши, ва лек хаёт бир кунмас бир кунни бизни ўз йўриқларига солиб, ўнкар онглимизни эғиб кўради. Мен ўз истақларимга эмас, хаёт таламларига итсат этимд яша демокчи эмасман. Дунёни ўз истақларига бўйсундирган шахслар, кяхрамонлар, аъламлилар ўзгартирган. Махатма Танди инглиз босқинчиларига қарши кун иллатмаслик ҳақини иллати сурганимда мутлақ ёлғиз эди. Ушбу гоҳини у миллионлар ватандошларининг озодлик, мустақиллик, тираккиёт ишорига айлантирдики, бугун инсоният унга яна муроссаат килмоқда. Тап шунидаки, сени ёшимда, замондошим, қалбимда дунёнинг бағини бўлмаса-да, ён-атрофинидаги, маҳаллангидеги кичик дунёни ўзгартириши истаги яшаши даркор. Кичик дунёсини ўзгартирилмаган улкан дунёни ўзгартиришига улмуқ килмасин. Ва лек кичик дунёни ўзгартириши улкан дунёни ўзгартиришидан ҳам ирода талаб этмайди. Буни ўз унун эса сен, ёш дўстим, «ўз ироданг кунига ишонининг лозим». Эсингда тут, «ирода эзгу амалларининг маликасидир». Айнан у дилимни эътиқодли, андишаларининг сермазмун, ижтимоҳларининг улмуқвор қилади. Иродаси йўқ одам кўрмоқ, эътиқодли йўқ одам белмаслик, ижтимоҳларни улмуқвор эмас одам иллати унун яшаётганини билмайди, билса ҳам ўз хаётига сиғилмак билан қарайди.

Дарвоқе, ирода хақида ган кетар экан, ақоийид таламт эгаси Стефан Цвейгининг кишилик хаётини, тафраккурини ўзгартирган кяхрамонлари эсимга тушади. Плутархдан кейин бирорта ҳам ижодкор қалб яратини, қанф этини билан тўлиб-тошиган кишилар хаётини, изланишлари ва чеккан изтиродларини С.Цвейг қабл юксак маҳорат билан тасвирламаган. Мен сенга, ёш дўстим, ушбу ижодкор асарларини синчиклаб ўрганишини маслахат бераман; улар, ишончим қомил, хаётдан маъно излаётган хар бир ёш унун бебахо дарслик бўламади.

С.Цвейгининг "Мэри Бекер-Эдди" деган киссаси бор. Унда ўнкар, қасалманг, дангаса, устима-устик бесўнақай ва ёқимсиз, хатто ота-онаси, сингиллари билан ҳам тил топиша олайдиган, хулмас, Будо томондан ҳам, одамлар томондан ҳам инкор қилинган, бахтсиз, даярли элик ёнган гариб ва ёлғиз яшаган, тақдирининг тавқи маънатига урлаган ил ирода кун билан фалажликдан, ёвуз дарддан халос бўлиши, "христианлик илми" дес аталган рухий даволаш усулларини яратиб, дунёдаги энг машхур ва бадавлат шахслардан бирига айлангани хақида хикоя қилинади. Ирода кун билан хаётда ўз ўрнини

топган Мэри бошқаларни ҳам ўзига ўзини ишонтириши орқали, ҳар қандай ташқи кун иллатмасдан даволашни жорий қилгани билан мухрат монади. АКШ ва Европада, ита қора ва бағиният дунёга ўз ирода кунини на мойи қалгандек, ўти баҳайбат, улмуқвор чорковлар кўрдиради. Ёзувчи-файласуф хулоса чикаради... "Қалми даврларда мулкни эмасли мулкни қилиши инсон руҳининг севили йўни бўлиб қолган". Қалми мулкни эмасли мулкни га айлантисини муфайли ирода, руҳ инсонни худосифрат зотга айлантисин.

Ёш замондошим! Ён-атрофининг разил солид кишиларининг ўти безовта, беҳаловат, гоҳ эса бесўбут бўлиб бораётганини кузатгандирсан. Буни турмушдаги етар-етмасликлар билангина изохлаш музри эмас. Дунё ҳар қанон одамнинг бағин эътиёжларини мутлақ қондирадиган дарожада мукаммал бўлмаган, бундан кейин ҳам мукаммал бўлмайди. Демак, кишининг ўз сўзига, ватодасига, эътиқодига турмайдиган, мухлит қасрга даволат эси, ил ёқка қонид кетаверадиган бесўбут, кечани эътиқоддан қонид мутлақ зия назарларни олқилмайдиган белмаслик, берган сўзини осонгина унутадиган ватодасиз бўлишига дунёнинг ийди йўқ. Албатта, сўзига, ватодасига, эътиқодига турини кишининг хусусий иши, эрки, хуқуқи. Бирок жамаиятни иттифок, кишилараро муроссабатларни барқарор, хаётни муқаддас қилиб турган нарса бир-бирига ишонидир. Сўзига, ватодасига, эътиқодига барқарор турмаган кишидан қонил қилмас-да, қонил қилгани мулкни. Шуни ўз унун дес ёзади А.Моруа "Қер қанон қанг бермайдиган кишиларни бўлиши даркор". Музри, ўзгармайдиган нарса йўқ, ишти мойи хаёт таламлари гоҳ эътиқодни ҳам ўзгартириши такозо этади. СССР даврида қонил ил аҳолисининг 90% дан зиёди атеист эди, энди улмуқнинг 99% теист. Бирок ушбу теистларининг сифатида қараб уларга Будо ўз кўсуларини ёни, маҳнатсиз, сўй-эътибор қозонини, хатто қонгир йўлар билан бойини унун кераклигини пайқайсан. Қушиқим бор, хотим-қизлари, келинлари қора хижобда юради, ўғиллари ўти намоҳон. Бир эшимдан, йўлақдан қариб қилмаиз, ўзидан билма эшиқ олқини, йўлик бўйларини сунуриб кўйини хаёлига қилайди, инсини, даровлар изини сунуриши эътиқодга зидлини. Машиқ қуларини узирлаётганимда қулга тушиб, ундан хайдалган. Бир кун кўра эшиқ илмондан ёнилай қолганини кўйиниларидан кўриб, шуниқа русча сўзлар билан сунгадики, уларни айтгани тил бормайди...

Кичик замондошим! Киши улмуқини унунг хаётини мақсадларига қараб баҳалайди. Ўз хаётини дурдонага айлантисини муросид ишди, дес ёзади А.Моруа. Билман, ҳамма ҳам хаётдан дурдона ясаиға қонид эмас, аммо хар қил ундан таламтли асар яратини шарт. Бузиқликки интилган қалб буюқ амаллар билан яшайди, қилминг қалб улмуқвор гоҳлардан тўлқинламанса, ноўилмас, бекор ўтган хар бир кун, хар бир он унун афрусанмас, ундан таламтли асар қутини қийин.

Олимларининг таъкидлашини, инсон миёнига атом яфроси нарқалишининда ҳосил бўлидиган қуға теиз интеллектуал қудрат, изз яширинган. У 300 к. га энг бўлаган информицияни ўзига жо этини мулкни. Донишманд Сенекка икки мингга

якин сўзни бир ўқиганида ўнгадан чанга, чандан ўннга ёддан айтиб бериши қобилиятига эга эди. Яқинда телевизорда бир олмониялик йигит 1300 дан зиёд рақамли хотирасида сақлаб қолишиши ва улар тартибини адашмай ёддан айтишиши кўрсатишди. Дарвоқе, Х.В.И.И асрда яшаган Олмония канилери Меусфранти 100 дан, А.Ю. Шюти эса 230 дан зиёд тилни билган, 40-50 тилларни билган кишилар тарихда кўнлаб учрайди. Қисоб-китобларга кўра, оддий киши у.м.ри давомида 40 тилни ўргангани, уларда белалол гапириши ва сўзлашиши мумкин. Ҳа, талаптсиз одам йўқ, аммо ҳамма ҳам буюқ талапт соҳибни эканини билмайди.

Дошиқвар "дурдона" деганида, албатта, ҳар қилмиш ақли етмаган ва ҳаёлига келмаган, гайриҳаётий нарсалар яратилиши назарда тутилмайди. Ҳаёт кўрсатадики, ҳар бир соҳада, ҳар бир ишда киши "дурдона" яратилиши мумкин. Мен бир ойна кесувчини билмаман. У ўзини бўйига икки баробар келадиган, тўртта киши зўрға кўтариб текис кўядиган ойнакни кўлида кўзгирокдек ўйнатиб, ундан истаган кўришишни ёки нақшни ҳар қандай исрофсиз, хатосиз кесиб бераолади. Унинг ҳаракатлари сахнадаги маҳоратли гипнозчиликдан қолмишмайди. Ёки тошкентлик китоб безатувчи, мусаввир П. Анненковни олайлик. У эринмасдан оилаб, йиллаб бир сюжет устида, бирор япроқнинг ёки новданинг эгилб кўеи томон кўзилишини чизилиши мумкин. Ушод сирларидан узок кишида унинг синковлиги, эринмаслиги ҳайрат ўйготилиши турганган, лекин буюқ канифийлар мурод кичик, арзи нас ишларнинг маҳсулдир. Ю.Л.мас, ҳаётда дурдоналар, талапти асарлар яратилиши ушод мурод ҳам бери, мавзу ҳам бери. "У.м.р максиди у.м.р боқийликка эришишида эмас; бундай у.м.р факат ақлишига лойик, балки ҳар бир кўрми митти мангуликка айлантимишдир".

Хурматли замондошим! Ушониёт цивилизацияга қадам кўйганига 6. минг йил бўлибди; шундан бери у ақлу идрокни оширувчи и.л.м-франга, билим олишига, маданият бойликлар яратилишига меҳр кўйган. Яна қилмасин у олирилиши, ўмилиши енгишига интилади, шу максидда тинмай ўй-жой кўради, китоблар ёзади, фарзандларини тарбиялайди. Демак, том маънодаги ўқилиши ва маданият киши, мутахассис бўлиши давр талабидир. Лекин етук мутахассис ҳам ҳаётда ўз ўрнини топган, бахтиёр киши бўлмастлиги мумкин. Қанчадан-қанча фран по.м.зодлари ва фран докторларини билмаман, айтсам ишонмаслигинг мумкин, бир бет патини беҳато, ўқилиши қилиб ёзолмайди, аммо максидга, нишонга шунчалик ўтки, бу борада ҳар қандай риёкорлик, ялтоқлик ва маддохлик қилишига шай. Бугун жаҳмиятга ҳақиқий саводли, ҳақиқий мутахассис, ҳақиқий талапти олилар ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ керак. Ушониёт эришган маданият бойликларни ўзлаштирмай замонавий фикрловчи, талапти мутахассис ва оли бўлиши душвор. Шарҳ тоқиларида биз ҳаёлимизга ҳам келтирмаган маънавий бойликлар чанг босиб ётибдики, уларни чанглардан тозаллаб, келгуси авлодларга етказишдан ҳам завқли, шу билан бирга

фахрли амал йўқ. Шунинг учун, ёш дўстим, энг аввало ўзинг ўқилиши, саводли ва талапти бўлишиг керак, ўзи сўқиб бошқаларни ҳам сўқиб кўради.

Билим ва ўқилишиг чеки йўқ; бирор ақил соҳага ўз кўри, вақти, у.м.рини сарфлаган киши сезиларли натижаларга эришади. Бунда энг аввало қалб и.м.рига, қилмиш нимага муштазир эканишига, қайси касб-кор билан шуғулланганишига омилишига, ён-итрофингдагиларга кўпроқ наф келтиришишига эътибор бери. Сав.маган касб-кор билан шуғулланиши сав.маган аёл билан яшаш, д.мак, бир у.м.рға ўзинг чекисиз, изтироблар кўлига топширишидир. Шу билан бирга ҳар қандай касб-корни у.м.р ма.з.мурига, ҳар қандай аёли ҳаёт жаваҳарига айлантимиши мумкинлигини унутма. Касб-корни бетакроф санъат, аёли танҳо парившига айлантимиши сенинг ихтиёришида.

Шу ўринда бир нарсани сенидан ўтимиш сўрайман, ҳар қачон янгиликка, гўзалликка, санъатга бефарқ бўлма. Янгилик сени ҳаётдан орқада қолмасликка, гўзаллик маъжудликдан завқ олиб яшашга, санъат ҳис-туйғуларингни ушодлишига ўргатади. "Ҳаёт сенига инъом етмаган нарсаларни сенига санъат инъом етади; ақлу идрок сиккан нарсаларга сени ҳис-туйғулар етказди". Тўғри, ҳаёт ҳис-туйғуларга кўрилмаган, эътирос.мида бебошлик, ўткинчи нарсаларга берилиши кўн, аммо кўр.м.соқ ақл, идрок қалбдаги нафисликни, ранг-барангликни, мангуликка интилишини сўнгуриши. Ақлу идрок қанчалик муҳим бўлмасин, нафис, олижаноб ҳис-туйғулар ҳам кишининг маънавий-руҳий олами учун шунчалик зарурдир. Ҳаммасидан ҳам қалбниг, руҳинг хурлигини эъроз.ли. Сандиги миздагиларни ду.м.манларимиз осонгина тортиб олиши, ушодларимиз эртага қадрсизлишини мумкин, факат қалб, руҳ, хурлиги ўз но.м.ати миздир, ундан бизни ду.м.ман ҳам, вақт ҳам маҳрум қилолмайди (Эпикур).

Ёш дўстим! Вақти келдики, бутун фикринг, тилақларинг, ҳаётинг мағзи бир аёл сий.носида ўйгурилиши; у сенинг бахту саодатли ёки аксинча о.мадсизлигинг маънаига айланади. "Аёл бўлмаганида эркак Юдо бўларди деган эди Цицерон. Демак, аёл билан яшаш эркакнинг қис.матидир. Бирок бу борада менда тайёр тавсиялар йўқ, чунки гоҳо ўзим ҳам ёрдамга, ҳамдардга муҳтож бўлиб қолмаман. Бир нарсига ақлим етади, холос; аёли гулим деб севсанг, у тўринг гулистон, қул.м.м деб қувсанг, гўристон қилади. Малика бўлиши орзу қилмайди қиз, аёл йўқ, уларни бахтиёр малика ва вафодор, сурқли ёр қилиши эса ўзимизга боғлиқ. Факат эсингда тут. Ҳаёт жуда қисқа, уни қолойик янаб бўлмайди". Аёл зоти борлигининг ўзи бахтиёр ва ишратли яшашга даъватдир. Мақтубилишиг аёл моҳияти ҳам ани шунда; сенига, ушодим, ҳаммамизга бахтиёр ва ишратли яшаш и.м.кони берилган. Ушод қилмагани, мулоқотимиз яна давом етади.

Виктор АЛИМАСОВ,
фалсафа фанлари доктори

ОТАУЛИ

РУҲИЙ ҲОЛАТ ТАҲЛИЛИ

“Руҳият эҳроми” туркумидан
Учинчи мақола

Руҳоният ва руҳшунослик, бошқача айтганда, дин – диёнат ва илм – фан баайни қўш қанотдирки, уларнинг жуфтлиги ва баҳамжиҳат ҳаракатисиз руҳ қуши комил инсонликка эришиш йўлидаги юксак парвозларга ноқобилдир.

Ривоят қилишларича, руҳ қуши одам боласининг тупроқдан бино бўлган танасига қараб, “Бундай зимистон горга кирмайман” дея тихирлик қилибди. Ана ўшанда Аллоҳ Таоло бир соҳир куй – қари навони ҳам яратибдики, унинг сеҳрига мафтун – маҳлиё бўлган жон қуши тан горига ўйнаб – ўйноқлаб кириб кетганини ўзи ҳам билмай қолибди. Санъатлар ичида айниқса мусиқа жисми – жонимизга ўзгача ҳузур – ҳаловат бахш этиши шундан. Нима бўлганда ҳам, руҳ қуши тана горига ўзини қандай ҳис қилиб ундан қачон қай тарзда ҳалос бўлишига қараб одам боласига баҳо бериб унинг феъл – атворини ўзимизча таърифлаймиз: яхши, ёмон, расво, зиқна, пасткаш, палид... Одам боласининг руҳи, феъл – атвори, руҳий ҳолати – бутун сийрати унинг суврати, жисми, ташқи қиёфасида кўзгудагидек аён кўриниб туради.

Буюк инглиз табиатшуноси Чарлз Дарвиннинг “Инсонлар ва ҳайвонларда ҳиссиётларнинг ифодаланиши” деб номланган антиқа бир асари бор. Аввалига машҳур “Турларнинг келиб чиқиши ва табиий танланиш” асарига бир боб сифатида ёзиб бошланган, кейинчалик алоҳида китоб қилинган бу асарда аллома гўё донишманд ўзбек халқи яратган бир мақол – “Ранг кўр – ҳол сўр”нинг нақадар пурҳикмат гап эканини илмий жиҳатдан асослаб бергандек бўлади. Мазкур асарда айтилишича, масалан, жаҳоннинг кўпгина тилларида “синева”, яъни, “рангпар”, “заҳил” сўзлари “кўкимтир”дан ташқари “бахил” деган маънони ҳам англатар экан. Чунки бахил кимсанинг руҳидаги иллат жисмига ўз таъсирини ўтказиб, уни кўкимтир, рангпар ва заҳил тусга кiritиб қўяр экан!..

Бизнинг халқ оғзаки ва ёзма ижодидида бундай образларни кўплаб учратамиз.

Руҳий ҳолатдан ташқи қиёфа ва ҳатти – ҳаракатга нисбатан ҳам яққолроқ далолат берувчи нарса, албатта, айтилаётган гап – сўз ва унинг айтилиш оҳангидир. Масалан, қўл қовуштириб,

қуллуқ қилиб, мўмингина бўлиб турган одамнинг “Фақир қулингиз” қабилидаги лутф – карамини юзаки тушуниб, андишанинг отни қўрқоқ қўйиб, нописандлик билан қулдорнинг қулга муомаласини қилиш... калтабинлик ҳам, ноинсофлик ҳам мана шудир. Аслида “Мени худодек кўряпти – я, ҳурматни қаранг, камтарликни кўринг!” қабилида ўйлашга, ўзгаларни ҳам лутф – карам назари билан қарашга ундовчи тағдор ва пурмаъно “бир сўз” бу! Аксинча, гердайиб туриб “Биласанми, мен кимман?” қабилидаги дағдаға – таҳдидли саволни кўндаланг қўйган одам, саломга яраша алик деганларидек, “Сен ҳам ўзимиз қатори бир банди оғизсан – да! Ҳар қалай, Афлотун эмаслигинг аниқ!” сингари нордонгина жавоб олиши табиий. Ижтимоий ҳодиса сифатидаги инсоннинг камоли – ю заволи аввало мана шундай гап – сўз, муомала – муносабатнинг қонуний ҳосиласидир. Нафақат муайян ташқи қиёфа, жисмоний ҳолат, ранг – рўй, аввало СЎЗнинг буюк таъсир қудратини чуқур ҳис қилган Аҳмад Яссавий ва Бобораҳим Машрабдек улуғ сўз санъаткорлари бўлмиш авлиёи киромлар, гарчи ўзлари ўзларини “Қул Хўжа Аҳмад” ва “Девона Машраб” дея камтарлик, ҳокисорлик, фақир ҳақирлик билан тилга олсалар – да, улар айтган ҳар бир сўзнинг қадрини яхши билган нуктадонлар, аксинча, бу зоти шарифларни “Ҳазрати Султон” ва “Шоҳ Машраб” дея улуғлаганлар.

Одам боласининг суврати ва сўзида ифодаланувчи сийрати – руҳий ҳолатини руҳонийлик ва олимликдек қўш нигоҳи бор ёзувчининг кўзи билан қараб атрофлича таҳлил қилганингиз сайин бири биридан ажойиб – гаройиб манзараларни кўраверасиз. Айниқса, сўзда руҳий ҳолатнинг қай тарзда акс этишига зехн қўйиб қарасангиз, сўз устаси – сўз санъаткори билан оддийгина эзма – вайсақи ва ёзувчи – назмбоз ўртасидаги осмон билан ерча фарқи аён кўришингиз мумкин. Бу борада донишманд ўзбек халқининг ҳар бир сўзи, ибораси, мақоли, латифаси, афсона – ривояти..., айтиш мумкинки, тиллога тенг. Масалан, “Эски ҳаммом – эски тос” иборасини олиб, шу учтагина сўзнинг маъзини чақиб қаранг! Яққол манзара ҳам, аниқ руҳий ҳолат ҳам, тағдор ифода ҳам, қўйинг – чи, олам – олам

маъно шу бир ибора — учтагина сўз замирига санъаткорона сингдирилган. Эски ҳаммом — бу дунёнинг, эски тос — ҳар бир инсонга тегишли нарса, бисот, насибанинг тимсолидир. Бугина эмас. Биргина "тос" сўзида қўшалоқ маъно ифодаланган. Гап шундаки, тилимизда тоғора ҳам, думғаза ҳам "тос" деб аталади. Иборадаги "тос" сўзини хоҳласангиз — тоғора, хоҳласангиз — думғаза, бошқа сўзлар билан айтганда, орқа, кет, чатаноқ деб тушунаверасиз. Торгина ҳаммом мисолида кенг дунёни образли идрок қилиш, шу бир образда бутун руҳий ҳолатни жонли ва лўнда акс эттириш... улкан сўз санъаткоригагина муяссар бўладиган улкан маҳорат, албатта. Айни маҳоратни чуқур ҳис қилган одам сўз санъатининг яна бир мумтоз намунаси бўлиши "Сиққанга ҳам биттанга, сизмаганга ҳам биттанга" мақоли замиридаги теран маънони тўғри тушуна олади. Тарих дарслигида қачонлардир бир оёғида базўр тик турган деҳқоннинг суврати бўларди, кўрганмисиз? "Қутлуғ қон" романидаги Йўлчиға ўхшаб еридан ажраган деҳқоннинг ҳам ижтимоий, ҳам жисмоний, ҳам руҳий ҳолатини аён кўрсатувчи суврат у! Худди шундай, икки оёғи бир этикка тикилиб, дўппи тор келиб, ўта танг аҳволда қолган ва бу мушкулотни ҳам кулиб енга олган донишмандликда беназир халқнинг нишонга беҳато урилган ўқдек ўткир ҳикматли гапи — да бу! Мақолга асос бўлган ривоят, табиийки, яна — да пурҳикматроқ, эмишки, бир пошшоликда шундай янги солиқ тури жорий қилинибди: мамлакатнинг жамики фуқароси бир чеккадан битта — битта тоғорага ўтқазилиб, орқаси тоғорага сизга ҳам, сизга ҳам бир тангадан солиқ ундириладиган бўлибди!.. "Мақсад киши бошига бир тангадан солиқ ундириш экан, тоғорага ўтқазиб овора бўлишнинг нима кераги бор?" дея ажабланарсиз балки? Асло — асло ажабланманг! Ахир, мазкур ривоятнинг юксак бадиият намунаси сифатидаги кизиғи, маза — матраси, қаймоғи ҳам мана шунда — да! Ахир, асосий мақсад солиқ ундириш эмас, кўнгли тусаган номаъқулчиликдан қайтмайдиган ўтакетган пасткаш кимсанинг солиқ баҳонасида одам боласини "ҳазрати инсон" шарафига номуносиб бир тарзда аҳмоқ, овора — сарсон, калака қилиш, руҳини чўктириб, инсоний шаън — шавкати ва гурури — ифтихорини поймол қилиб, ўзи билан баробарлаштириб, қора кўнглидаги энг пастарин хуморини ёзиш...

Биз бадиий насрнинг энг мўъжаз шакллари, қатрада кўёш акс этгандек ўзида олам — жаҳон маъноларни бирлаштирган бадиий нуқралари — ибора, мақол ва ривоятда муайян руҳий, шунингдек, жисмоний ва ижтимоий ҳолатнинг нечоғли теран ифодаланганини бирровгина кўздан кечирдик, холос. Кўриниб турибдики, халқнинг қудратига тараф йўқ! Жаҳоннинг энг улуг сўз санъаткорлари ўз маҳоратларини жамлаганларида ҳам халқнинг биргина кироий ибораси, мақоли, латифаси ва ё ривоятини яратолмайди. Шу маънода буюк Чўлпоннинг "Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир" сағри халқнинг гўзал шоирона таърифига эмас, халқ сўзи — халқона сўзнинг қудратидан яққол далолат ҳамдир.

Халқнинг ҳар бир сўзини теран ҳис қилган қаламкашнинг, дейлик, мусаввир, ҳайкалтарош, бастакор ва бошқа жамики ижодкор зиёлилар, ҳаттоки ўқитувчи — мураббий ва олим — алломадек сўз билан иш кўрувчи малакали мутахассислардан афзал жиҳати аввало шундаки, у сўздан ҳам ҳиссий билиш, ҳам ақлий билиш, ҳам шу икки билиш шаклини ўзида юксак даражада уйғунлаштирган руҳий ҳолат, руҳий кечинма, кўнгил кўзи, савқи табиий, таҳайюлни билишнинг муҳим воситаси ва ўзининг ҳал қилувчи аҳамиятга эга иш қуроли сифатида фойдалана олади. Айни шу имкониятнинг шарофати билан сўз санъаткори, айниқса, шоир бошқа зиёлиларга нисбатан халққа руҳан яқинроқ туради, унинг кўнглига, кўнглидаги энг пинҳоний нуқталарга йўл топа олади. Маълумки, шоир ўзининг энг ботиний кечинмаларини шеърда рўй — рост ифода ва изҳор қилар экан, истаса — истамаса, ўзининг муайян руҳий ҳолатини сўзда таҳлил, тафтиш ва тадқиқ қилади. "Ҳар не истарсен, ўзингдин истарсен" деганларидек, шоирнинг сўз воситасида ўз кўнглига, кўнглидаги энг ботиний туйғуларига нечоғли теран назар ташлай олиш қобилияти унинг қанчалик халқ шоири — халқона шоирлигидан яққол далолат бериб тургандек бўлади. Янги давр ўзбек адабиётида Абдулҳамид Чўлпон, Ҳамид Олимжон, Фафур Ғулум, Миртемир, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов шеърятлари бундай халқона сўз воситасида кўнгли уммонига чўмиш ва муайян руҳий ҳолатни таҳлил қилишнинг тобора теранлашув йўлини мухтасар кўрсатгандек бўлади. Энди шеърятда одам ва олам, халқ ва башарият, ўтмиш ва замон... хусусидаги интиҳосиз кечинмаларни шеърятимизда сарчашмасида турувчи Аҳмад Яссавий ҳазратлари тилга олган "уч юз олтиш томир, тўрт юз қирқ тўрт сўнғак"дан, ҳозирги атама билан айтганда, "қалб призмаси"дан ўтказиб ифодалаш, муайян руҳий ҳолатнинг асл шеърий таҳлилини Абдулла Ориповдан, шу шоирнинг "Ўйларим", "Баҳор", "Авлодларга мактуб", "Муҳаббат" сингари энг мумтоз шеърларидан ошириш... энди ҳеч кимга ҳеч қачон муяссар бўлмайдигандек... Лекин руҳий ҳолат таҳлили бобида бадиий насрнинг, айниқса, замонавий ўзбек насрининг тўплаган тажрибалари шеърятимизга нисбатан қамроқ, имкониятлари эса, аксинча, кўпроқдир. Бунга амин бўлиш учун ҳикоя, лавҳа, очерк, бади, қисса, дoston каби нисбатан ихчамроқ насрий жанрларни кўя туриб, ўзбек романчилигининг саксон йиллик тарихига айни нуқтаи назардан кўз ташлаш бу ўринда кофоя қилади деб ўйлаймиз.

"Қисаси Рабғузий", "Маҳбуб ул қулуб", "Бобурнома" каби мумтоз бадиий насримизнинг умрибоқий обидалари юксак маҳорат билан айтилган бадиий сўз намуналари сифатида беқиёс аҳамиятга эга, албатта. Лекин ўзбек бадиий насрида сўз воситасида гўёки жонли одам қиёфасини бадиий гавдалантириш, насрда тўлақонли адабий қаҳрамон сиймосини яратиш Абдулла Қодирий ижоди, хусусан, "Ўткан кунлар" романидан бошланди. Яна шуниси ҳам борки, ўзбек романчилигининг асосчиси ўзининг "Ўткан

кунлар" ва "Меҳробдан чаён" романларида у ёки бу адабий қаҳрамоннинг инсоний қисмати, бошидан кечирганлари, саъй – ҳаракатлари, ташқи қиёфаларини ипга тизилган маржондек изчил ва аниқ – тиниқ тасвираб кўрсатиш, айрим ҳолларда эса, таърифлаш йўлидан боради. Гарчи жаҳон романчилигининг ютуқларидан яхшигина хабардор бўлса – да, анъанавий дostonлар руҳида тарбияланган ўзбек китобхонининг идрокини назарда тутган ҳолда қаҳрамоннинг муайян руҳий ҳолати, ўй – кечинмалари, руҳий оламини мутлақо таҳлил этмайди. Моҳир рассом ва ё режиссёрдек ички дунёни ташқи қиёфада ва хатти – ҳаракатларда беришни маъқул кўради. Ҳолбуки, дейлик, "Отелло" фожиасидаги Отелло образининг беқиёс таъсир қудрати бу ролни қойилмақом ижро этаётган Аброр Ҳидоятонининг ташқи қиёфаси ва хатти – ҳаракатларида, ҳаттоки гапирётган гапларида эмас, буюк актёр ҳар бир сўзга жойлаган ёниқ қалб кечинмалари, эҳтирослар қуюни, қалб қўри, юрак ёлқини, пафос, қўйинг – чи, руҳий ҳолатнинг қойилмақом актёронга таҳлилидадир. Жумладан, "ув – в – в" ва "им – м – м" сингари уввос ва имолардадир. Демокчиманки, масалан, Абдулла Қодирийнинг ўрнида Фёдор Достоевский ва ё Одил Ёқубов бўлганида, дейлик, севимли хотини Кумушни севмас хотини Зайнаб заҳарлаб ўлдирганидан кейинги Отабекнинг руҳий ҳолатини – айна шу руҳий ҳолатни бутун бошли бир романда атрофлича таҳлил этиши эҳтимол эди. Лекин Абдулла Қодирий, яна такрорлаймиз, жаҳон романчилигининг бу борадаги ютуқларидан хабардор бўлгани ҳолда, ўзбек китобхонининг идрокини назарда тутиб, қаҳрамоннинг муайян руҳий ҳолатига чуқур кириб боришдан ўзини тияди, руҳиятни таҳлил этмайди, балки уни ташқи қиёфада ва хатти – ҳаракатларда кўрсатади.

Агар ўзбек романчилигига Абдулла Қодирий асос солган бўлса, ўзбек романида руҳий ҳолат таҳлилига асос солган ёзувчи, шак – шубҳасиз, Абдулҳамид Чўлпондир. "Кеча ва кундуз" романида атиги биргина ўринда руҳий ҳолат таҳлили намунасини кўрамиз. Бу Биби Марям (Мария Степановна Астрова)ни исловатхонадан олиб чиқиб, жисмонан тозаланиш ва руҳан покланиш йўлини қидириб турган Мирёқубнинг ўз – ўзини суд қилиши билан боғлиқ изтироблари қаламга олинган саҳифалардир. Асардаги бошқа бирон қаҳрамон бирон жойда ўз – ўзига ақалли бировгина назар ташлаб, қалбига қулоқ солмайди. Дейлик, Стендаль қаҳрамонлари сингари ички нутққа, изтиробли ўйларга берилмайди. Ақалли бирон марга "Нима қияшман ўзи?" дея ўйлаб кўрмайди. Фақат пичоқ бориб суякка қадалганида – бор – йўқ буд – шудлари, кўзларининг оқи –

қораси, ёлғиз зурёдлари Зеби Сибирга сургун қилинганда мунис – муштипар ота – она беихтиёр портлайди: Қурвонбиби фитна ақдан озади, Раззоқ сўфи пири муршиди Ҳаст Эшоннинг қотилига айланади. Раззоқ сўфининг Эшонга қарата айтган гаплари "Кеча ва кундуз" романидаги насрий сўзнинг бадий жиҳатдан энг юксак чўққиси, чунки у оддийгина гап эмас, дил сўзлари, юракдан айтилган гап, нафақат Эшон, балки жами тингловчилар ва ўқувчилар олдига кўндаланг қўйилган жиддий саволлар, жон аччиғида айтилган аччиқ ва ҳақ СЎЗ!.. Асар сўнггида ақдан озган Қурвонбиби фитна тилидан Зеби таърифидида келтирилган шеърий сатрлар эса, нафақат мунис – муштипар онанинг дил рози, балки бутун асарнинг авж пардаси, қаҳрамон руҳий ҳолатини шеърий таҳлил қилишнинг гўзал намунаси ҳамдир.

Абдулҳамид Чўлпондан кейин ўзбек романида руҳий ҳолат таҳлили бобида олға қўйилган янги бир қадамни аввало Абдулла Қаҳҳорнинг "Сароб" романида кўрамиз. Асарнинг бош қаҳрамони Раҳимжон Саидий ўзбек адабиётида воқеалар тасвири асосида эмас, ўй – кечинмалар ифодаси, руҳий ҳолат таҳлили асосида бадий гавдалантирилган илк адабий қаҳрамон сифатида биз учун алоҳида қадридир. Шу маънода "Сароб" ўзбек адабиётидаги дастлабки психологик романдир. Саидий мутасил ўз – ўзини тафтиш қилади, ўзлигини ва ўзининг борар манзилини англаб етишга баҳоли қудрат уриниб яшайди. Ўзи интилган манзил, ёзувчининг сўнгги ҳикояларидан бирининг номидан фойдаланиб айтганда, "Нурли чўққилар" эмас, ниҳоят "Сароб" бўлиб чиққанига узил – кесил амин ва дил – дилдан иқрор бўлгач эса, яшашга нисбатан ўлимни афзал кўради. Бутун бошли роман, айниқса, асарнинг сўнгги саҳифалари қаҳрамоннинг айна шу ўлимни ҳам бадийят, ҳам мантиқ, ҳам ички феъл – атвор ва худбин шахс руҳияти нуқтаи назаридан атрофлича асослашга моҳирона йўналтирилади. Айниқса, қаҳрамоннинг ўз – ўзига даъвати, ўзини ўзи ўлдиришга чақириши ва бу ишининг тўғрилигини ўзича асослаши қоғозга туширилган ўринлар "Кеча ва кундуз" романидан кейин руҳий ҳолат таҳлилининг яна бир гўзал намунасини беради.

"Сароб"дан кейин ўзбек романчилиги тарихида дунёга келган бир неча юзлаб асарларда, айниқса, "Қутлуғ қон", "Уфқ", "Мапғал", "Умид", "Юлдузли тунлар", "Одам бўлиш қийин", "Гирдоб" асарларида руҳий ҳолат таҳлили бобида муайян тажрибалар тўланди. Лекин Одил Ёқубов яратган олти роман, айниқса, адиб ижодининг ўзига хос гултожлари бўлмиш "Улуғбек хазинаси" ва "Диёнат" романлари бу борада фавқулодда ибратли жиҳатларга эга, айтиш мумкинки, ўзбек романчилиги тарихидаги беназир асарлардир.

Уильям ФОЛКНЕР

ОКСФОРД (МИССИСИПИ) УНИВЕРСИТЕТИНИНГ БИТИРУВЧИЛАРИГА МУРОЖААТ

Бундан кўп йиллар муқаддам, ҳали сизлар туғилмасларингиздан анча олдин, бир фаранг донишманди шундай деган экан: «Агар ёшликнинг тажрибаси, кексаликнинг илкомияти бўлганда эди, бутунлай бошқача бўлар эди». Бунга шундай тушуниш керак: киши ёши бўлганда, ҳамма нарсани қилишига унинг илкомияти ҳам, қурби ҳам етади. Бироқ, кўп ҳолларда нима қилиши кераклигини билавермайди. Кейин эса кексайиб, ёши бир жойга бориб қолганда, унга ҳамма нарса барибир бўлиб қолади. Чарюк ва кўрқув уни ўзига тобе қилган, фақат бир нарсани — хотиржамликларини бузмасликларини, безовта қилмасликларини устаб қолади. Агар шахсан ўзига тааллуқли бўлмаса, адолатсизликларга қарши курашишига қурчи ҳам, хоҳиши ҳам бўлмайди.

Бу ерга ва шунга ўхшаш катта йигилларга йигилган сизга ўхшаган ер шарининг миллионлаб ёшлари, агар нима ва қандай қилиши кераклигини билмаса, дунёни бутунлай ўзгартиришига, инсониятни ваҳимага солаётган урушларга, ҳақсизликларга, азоб-уқубатларга барҳам беришига ўзингизда куч топа оласизлар. Кекса французнинг татқидлашича, сизлар ёши ва нима қилишини ҳали билмас экансиз, буни сизларга менга ўхшаб, соҳига оқ оралаган мўйсафид бир киши тушунириб бермоги лозим.

Сочим оқ бўлишига қарамай, мен сизлар йўлигандек мўйсафид ҳам, донишманд ҳам эмасман. Сизларнинг оддий саволингизга ҳам қойиллатиб жавоб бера олмасам керак. Бироқ фикрларимни сизлар билан ўртоқлашишига тайёрман. Менинг назаримда бугун сизга, бизга хавф солаётган энг катта нарса бу — Кўрқувдир. Ҳатто атом бомбаси ва унинг даҳшатлиги ҳам унинг олдида ҳеч нарса эмас. Агар атом бомба Оксфордга тушса, бор-йўғи у бизни жисман йўқ қилиши мумкин, халос. Бизни жисман йўқ қилиб, ўзлари ҳам бизни кўрқувда ушлаб турган мартабадан маҳрум бўлади. Бу унинг учун кўрқинчли эмас. Аксинча, инсонни кўрқувга солиб, шахсиятидан, руҳиятидан жудо қилиб, турли хил усул ва йўллар билан уни фикрсиз, онгсиз манкуртга айлантиришини

устаётганлар қаерда: Америкадами, Европадами ёки Осиёдами — қаерда бўлишидан; иқтисодий, мафкуравий, сиёсий тизим бўладими, ўзини қандай ном билан аташидан қатъи назар, кишиларга қатъият ва шижоат, бирлик ва фидоийликдан чўчиб, яшашга мажбур қилаётган, ўз манфаати йўлида бутун бошли халқни оломонга айлантиришига ҳаракат қилаётганлар минг карра кўрқинчлироқдир.

Агар ер куррасини ўзгартиришини, унда инсоният тинч ва хотиржам яшашини истасак, бунга қарши турмоғимиз, қарши курашмоғимиз керак. Инсониятни тўда оломон эмас, балки Худога ўймон келтирган, адолатсизликни адолатдан, ҳақни ноҳақдан фарқлай олган иродали инсон курашаради. Унинг қудрати ҳам шунда. У ўзини курашара туриб, бати инсониятни жамини балон офатлардан ҳам сақлаб қолади. Эрақамни, аёлми, ким бўлишидан қатъи назар, биринчи навбатда ўзлигини, «мен»лигини сақлаб қолмоғи шарт. Шундагина у алдов ва кўрқув тўфайли ўз ҳақ-хуқуқидан воз кечмайди, балки ҳақни ноҳақликдан, мардликни кўрқоқликдан, фидоийликни рикорликдан, меҳр-мурувватни манманликдан фарқлай олади, зиммасидаги улкан маъсулиятни ҳиқ етади. Улар нафақат адолатнинг ёвузлик ва ноҳақлик устидан тантанана қилишига ишонади, балки ҳақиқатнинг қарор топишида ҳар бир инсон бурчли эканини ҳам яхши англашади.

Шунинг учун ҳеч қачон кўрқманглар. Покликни, Ҳақиқатни ноҳақлик, ёлгон ва рикорликдан ҳимоя қилар экансиз, овозингиз янада баландроқ жаранглашидан чўчиманг. Бугун нафақат бу ерда тўпланганлар, балки дунёнинг турли бурчагида шундай бир жойга йигилганлар оломон, тўда бўлиб эмас, балки ҳар бирингиз чинакам Шахс бўлиб бирлашсангиз, дунёни албатта ўзгартири оласиз. Шунда сиз наполеонларни, гитлерларни, цезарларни, муссолиниларни, инсонларни кўрқувга солиб, иккиозламачилик билан кўн кўрадиган барча зулм аҳлини биратўла ер юзидан сўтириб ташлайсиз.

¹ Уильям Фолкнер. Статьи, речи, интервью, письма. Москва «Радуга» 1985 С. 31-32

ҚОР ҲАКИДА КИМ ҚАНДАЙ ЁЗГАН БЎЛАР ЭДИ?

Еру заминни оппоқ қор қоплаган бундай паллаларда шоирлар дилидан ажойиб мисралар тўкилиши табиий. Айниқса, ижоди биз ҳаваскор шоғирдлари томонидан ёд бўлиб кетган Устозлар бундай манзарани қандай таърифлаган бўлур эдилар? Бу савол қаршисида мулзам бўлиб туришдан кўра уларнинг ижодий йўлларига бирров «кириб» ўтишни маъқул топдик.

Абдулла ОРИПОВ

«Қор ёгарди бўралаб,
Қолишмасди довулдан.
Тўйга айтиб кетишди,
Шундоқ қўшни овулдан.»

Тўйга бормоқ қарз, ammo,
Машинага йўқ йўлан.
Маҳаллани кезаман,
Бир жопли «улов» керак.

Охир топдим, хурсандман
Мишиб турган отимдан.
Чулки у тўйдан қайтгач,
Жой сўратмас хотиндан!

Эркин ВОҲИДОВ:

— Ўтирибман томоша қилиб,
Деразадан қор учқунини.
Матмусасиз ўтказмоқдаман,
Янги йилнинг ўн уч кунини.

Зумда бориб қайтаман, девди
Мен ишониб, жўнатворибман.
Бодринг олиб қайтаман, девди
Ўзимизнинг Олтиариқдан.

Анвар ОБИДЖОН:

— «Қиш қишлигини қилмоқда, мана,
Ёққан қор ҳам қалиндан-қалин.
Совқотмаса бас, ер остидан —
«Метро» қурган каламушларим»

Шеърини қаранг, ҳар бир сўзини,
Қўйибди-я гавҳардай териб!
Шу шеърини мен ёзсам қанийди,
Афсус, Уста Гулматнинг шеъри!

Азим СУЙОН:

— Гўё бугун мен бошқа одам,
Азим шоир қувониб кетди.
«Мавзу қолмагани, қор сабаб —
«Қайирма»лар мингтага етди.

Эй дўст, битта тўртлик ёзсам бас,
Якувланар «Минг бир қайирма»м.
Эҳ, айтгандай...
Минг биринчиси —
Шу шеър бўлақолсин.
Қойилман!

Сирожиддин САЙИД:

— Кузатаман уйда ўтириб,
Мусичалар айвонда қолди.
Бу йилги қиш қорини кўриб,
Ҳар жон бор-ки ҳайронда қолди.

Согинч бошлар Сурхондарёга,
Кетдим, шеърлар ҳар ёнда қолди.
Эртасига Тошкентга шошдим,
Сирожиддин Сурхонда қолди.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,

«Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati

Jamoatchilik kengashi raisi:

Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:

Abulqosim MAMARASULOV
Ahmad OTABOYEV
Mirkamol ODILOV
Minhojiddin MIRZO
Ahmad USMONOV
Farmon XUDOYBERDIYEV
Botir UBAYDULLAYEV

Bosh muharrir

Sobir O'NAR

Bosh muharrir o'rinbosari

Luqmon BO'RIXON

Mas'ul kotib

Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay'ati:

Odil YOQUBOV
Abduqayum YO'LDOSHEV
Abdusaid KO'CHIMOV
Sirojiddin SAYYID
Rustam MUSURMON
O'rozboy ABDURAHMONOV
G'affor HOTAMOV

Yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali. 1982 yildan chiqib boshlagan.

© "Yoshlik" № 1 (205) 2006 y.

Ushbu son "Yoshlik" jurnali tahririyatining kompyuter markazida sahifalandi.

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA

MUNDARIJA

MINBAR

Abdug'ani SULAYMON. *Do'stlik qadri* 1

NAZM

Mahmud TOIR. *Jismimdagi jonday so'zim* 2
Ozarboyjon yoshlar shariyati: Akbar QO'SHALI, Elchin ISKANDARZODA, Kamol BAYOTLI, Rasmiya SOBIR 30

NASR

Ismoil SHOMURODOV. *Dardmand dunyo. (Roman)* 6
Qilichbek MUSTAFO. *Ikki hikoya* 33

MUTOLAA

Luqmon Bo'rixon. *«Sharq ziyokori»ning ziyosi* 31

OUTLOV

Rahimjon OTAYEV. *Adabiy jarayon ko'zgusi* 32

TARIXDAN SABOQLAR

Parizodxon AZIZXONOVA. *Diplomatiyamiz o'tmishiga bir nazar* 37

MUSHOIRA

Feruz MEHMONOVA 38
Bibirajab ERGASHEVA 38
Bahodir XUDOYBERGAN 38
Dilshod ORIPOV 39
Muqaddas ORTIQOVA 39
Hulkar A'ZAM qizi 39

DARSXONA

Viktor ALIMASOV. *Yosh do'stinga maktub* 40

ADABIY O'YLAR

OTAULI. *Ruhiiy holat tahlili* 43

TOMOSHABOQ'

Uilyam FOLKNER. *Oksford (Missisipi) Universitetining bitiruvchilariga murojaat* 46

YELPUG'ICH

Orif TO'XTASH. *Qor haqida kim qanday yozgan bo'lur edi* 47

Muqovalarimizda

1-beta: Talabalik gashii

2-beta: «Sharq ziyokori» kitob do'koni

3-beta: Atoqli shoir Azim SUYUN

4-beta: Bahor yaqin

Manzilimiz: 700000, Toshkent, Javoharlari 1. Neru, 1-uy,
Telefon: 133-40-83
Boshlashga 05. 12. 2005 yilda ruxsat berildi.
Qog'oz formati 60x84 1/8. Nashriyot hisob to'lovig'i 6,0.
Indeks 822 ISSN 0207-9137
Jurnal 2003 yil 29 dekabrda Matbuot va Axborot agentligi tomonidan 072 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda «Yoshlik»dan olindi deb izohlanishi shart.

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi bosmaxonasida chop etildi.

Buyurtma № 18

Manzil: Toshkent. sh. X. Sulaymonova ko'chasi, 33-uy.